

[2·02] Nordisk Øst·forum

**Nationsbildningsprocesser –
rusynerna och Andy Warhol**

**Ukrainsk dissidentbevægelse
under Brezjnev**

Det tvetydige Moldova

**Omskolning af russiske officerer
fra Baltikum**

**Nansen og kampen mot hungers-
nøden i Russland**

Stalin og Koreakrigen

Nr. 2 - 2002
16. Årgang

Redaksjon: Helge Blakkisrud (ansv. red.), Jan Risvik (red.sekr.), Joakim Ekman, Dina Roll Hansen, Katja Hirvasaho, Klas-Göran Karlsson, Brit Aaskov Kaznelson, Peter Ulf Møller, Kjerstin Størdal Prestegard, Knut Schiander, Tone Thingbø, Indra Øverland.

Utgiver: *Nordisk Østforum* er et nordisk kvartalstidsskrift utgitt av NUPIs Senter for Russlandsstudier, i samarbeid med Institutt for østeuropeiske og orientalske studier (Norge), Institutionen för östeuropastudier (Sverige), Center for Russiske og Østeuropeiske studier, Syddansk Universitet (Danmark) og Alexanderinstituttet (Finland).

Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2002

Redaktør: Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Redaksjonsråd: Professor Kristian Gerner (*Institutionen för östeuropastudier*), professor Sune Jungar (*Åbo Akademi*), professor Pål Kolstø (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Erik Kulavig (*Syddansk Universitet*), direktør Waldemar Melanko (*Institutet för Ryssland och Östeuropa*), professor Svein Mønnesland (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Thomas Petersen (*Århus Universitet*), dosent Bo Petersson (*Lunds Universitet*).

Nasjonale redaksjoner: **SVERIGE**

Redaktør: Kerstin Nyström, Nordisk Østforum
Institutionen for östeuropastudier
Box 514, 751 20 Uppsala
E-post: kerstin.nystrom@east.uu.se

DANMARK

Redaktør: Rikke Haue, Nordisk Østforum
Center for Russiske og Østeuropeiske studier,
Syddansk Universitet, Campus vej 55, 5320 Odense
E-post: haue@hist.sdu.dk

FINLAND

Redaktør: Leo Granberg, Nordisk Østforum
Alexanderinstituttet, 00014 Helsingfors Universitet
E-post: leo.granberg@helsinki.fi

Sendes elektronisk til Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Informasjon om manus: Alle synspunkter i *Nordisk Østforum* står for forfatterens regning og kan ikke tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Abonnementspriser 2002

Studenter: NOK 265
Privatpersoner: NOK 330
Institusjoner: NOK 450
Enkelthefter: NOK 115

Tel.: [47+] 22 05 65 00
Fax: [47+] 22 17 70 15
E-post: pub@nupi.no
Internett: www.nupi.no
Adresse: Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Besøksadresse: Grønlandsleiret 25

Omslagsbilde: Scanpix/CAMERA PRESS. Andy Warhol, 1979
Design: Skomsøy & Grønli, Ole Dahl-Gulliksen

[2] Innhold

- 129 **Forord**
- 131 **Nationsbildningsprocesser i Karpaterna.
Rusynerna och Andy Warhol**
Barbara Törnquist-Plewa och Niklas Bernsand
- 147 **Mellem Prag og Moskva – den ukrainske
dissidentbevægelse under Brezjnev**
Allan Have Larsen
- 157 **Det tvetydige Moldova**
Elisabeth L'orange Fürst
- 173 **Fra sværd til plovskær. Genhusning og omskoling af
russiske officerer fra Baltikum**
Bente Villum Pindstrup
- 183 **Fridtjof Nansen og kampen mot hungersnøden i
Russland 1921–23**
Carl Emil Vogt
- 195 **Stalin og Koreakrigen. Ideologi og realpolitik**
Brian Wiborg
- 207 *Velkommen til Internett*

Bokomtaler

211 **Steppen og tiden**

Omtalt av Marit Christensen

214 **Amol is geven. Jødisk kultur og historie i det gamle Østeuropa**

Recenserad av Kristian Gerner

216 **EU-Enlargement and the Baltic States. Beyond the Cult of the Offensive**

Omtalt av Geir Flikke

218 **Frihetens bitre tiår**

Omtalt af Per Dalgård

220 **Passion Embracing Death. A Reading of Nina Sadur's Novel The Garden**

Omtalt af Brit Aaskov Kaznelson

222 **The Struggle for Russian Environmental Policy**

Omtalt av Jørn Holm-Hansen

225 **En oppdagelsesreise mot nord**

Omtalt af Peter Ulf Møller

227 **Yugoslav Jewry. Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments**

Recenserad av Kerstin Nyström

230 **Up from the Underground: The Culture of Rock Music in Postsocialist Hungary**

Omtalt av Yngvar Steinholt

233 **Nye bøker i Norden**

Forord

Nasjonen som konstruksjon

Hva er en nasjon? Et urgammelt fellesskap basert på blodsband? Eller en moderne konstruksjon med sikte på å skape tilhørighet ut-over snevre lokale identiteter? Debatten er gammel og meningene delte. Niklas Bernsand og Barbara Törnquist-Plewa åpner denne utgaven av *Nordisk Østforum* med en konstruktivistisk tilnærming til nasjonens tilblivelsesprosess. De har sett nærmere på forsøkene på å skape en egen rutensk nasjon i grenselandet mellom Ukraina og Slovakia. Og på de rutenske nasjonale entreprenørenes noe usannsynlige valg av nasjonalt ikon, den amerikanske popart-kunstneren Andy Warhol (les: Andrej Warhola!).

Det er ikke bare rutenerne som har strevd med å skape en identitetsmessig nisje mellom omkringliggende, ekspansive nasjoner. Mens rutensk identitet nå trues av manglende ukrainsk anerkjennelse, har ukrainsk identitet i lange perioder vært sterkt presset av den russiske. Allan Have Larsen har i sitt bidrag sett nærmere på hvordan ukrainske dissidenter på 1960-tallet forsøkte å reise det ukrainske spørsmålet innenfor en sovjetisk kontekst.

Og så til selve kroneksemplet på nasjoner i en tvetydig «mel-lomstatus», Moldova. Mobiliseringen rundt nasjonal identitet på begynnelsen av 1990-tallet i Moldova ble revet mellom en rumensk og en moldovisk diskurs. Finnes det moldovere, eller er disse bare en sovjetisk konstruksjon som har fremmedgjort befolkningen fra det «faktum» at de er rumenere? Elisabeth L'orange Fürst argumenterer for at man i det moldoviske tilfellet kommer lenger med å akseptere tvetydigheten, ved å anlegge en både-og-tilnærming, enn ved å forsøke å presse alle inn i en vi-de andre-forståelse.

Så til et annet mye diskutert problem i kjølvannet av oppløsningen av sovjetimperiet: situasjonen til dem som havnet på «feil» side

av grensen da tidligere rene pro forma-grenser plutselig ble opphøyd til statlige. Bente Villum Pindstrup har sett på problemet med å repatriere russiske offiserer fra Baltikum. Uten hjem og med få muligheter til jobb i et russisk offiserskorps som allerede sliter med overtallighet er det ikke enkelt å slå nye røtter. Villum Pindstrup har sett på et danskstøttet «konverteringsprosjekt» hvor målet har vært å gjøre offiserer til bønder i Leningrad fylke.

Innledningsvis presenterte vi Andy Warhol som et rutensk nasjonalt ikon. Et tilsvarende norsk ikon er Fridtjof Nansen, beundret og dyrket som oppdagelsesreisende, vitenskapsmann og ikke minst for sin humanitære innsats. Ikonstatusen har ifølge Carl Emil Vogt lenge hindret en mer nærgående analyse av hva Nansen konkret fikk utrettet gjennom sitt internasjonale engasjement. Vogt har sett nærmere på Nansens rolle i forbindelse med hjelpearbeidet i det hungersrammede Russland 1921–23 og forsøkt å avdekke realitetene bak heltemytten.

Til slutt i denne omgang skal vi til Koreakrigen og se nærmere på hva nytt arkivmateriale kan fortelle oss om sovjetisk engasjement i opptakten til denne krigen. Hva var årsaken til at Stalin gikk inn i en krig som tilsynelatende gikk stikk i strid med den øvrige utenrikspolitiske linjen, spør Brian Wiborg. Han søker svarene i den innbyrdes striden mellom ideologi og realpolitikk i Sovjetunionens relasjoner med utenverdenen.

I internettpalten bringer vi denne gang en oversikt over «lokale» søkemotorer i Øst-Europa, og som vanlig presenterer vi en rekke nye nordiske bøker om regionen.

God lesning!

Redaksjonen

Nationsbildningsprocesser i Karpaterna

Rusynerna och Andy Warhol

Barbara Törnquist-Plewa
fil.dr., docent i slavistik,
lektor i Öst- och Central-
europas kulturhistoria,
Lunds universitet

Niklas Bernsand
doktorand vid Institutio-
nen för Öst- och Central-
europastudier, Lunds
universitet

Vad är en nation? Hur skapas den? Frågor som dessa har länge fascinerat många forskare. Under de senaste årtiondena kan man bland nationsforskare urskilja anhängare till två motsatta teoriskolor, «primordialister» och «konstruktivister». Primordialisterna knyter nationsbildningsprocesserna till människans biologiska drifter och grundläggande psykologiska behov. De betraktar nationer som naturliga förlängningar av tidigare existerande gemenskaper, oftast etniska.¹ Konstruktivisterna ser däremot nationer som moderna fenomen, uppkomna till följd av moderniseringsprocessen. Enligt dem skapas nationer för att möta det moderna samhällets krav på homogenisering (Gellner 1983). De skapas på initiativ av vad den amerikanske statsvetaren David Laitin (1998) kallar kulturella och politiska entreprenörer, dvs eliter som formulerar nationella ideologier och med Hobsbawms (1982, 1990) ord «uppfinner» nationella traditioner och symboler som skall hålla ihop den nationella gemenskapen och göra det möjligt att förverkliga vad som av konstruktivisterna beskrivs som *nationella projekt*.

Konstruktivisterna analyserar gärna olika nationers uppbyggnadsprocesser för att visa på det artificiella och manipulativa draget i dem. De dekonstruerar nationella berättelser för att visa att det inte finns något som är naturligt, självklart eller givet i dem. Vårt resonemang i denna artikel är grundat i konstruktivistiskt tänkande.

1 *The Ethnic Phenomenon* av Pierre van der Berghe (1981) brukar ges som exempel på ett klassiskt modernt primordialistiskt verk, men Walker Connors arbeten (se t ex Connor 1994) bör också nämnas i detta sammanhang. En del forskare (t ex Rogers Brubaker) betraktar även Anthony Smith som modern primordialist (jfr Smith 1986, 1991).

För en konstruktivist och nationsforskare som oftast måste gräva i historiska källor för att blottlägga mekanismerna bakom nationsbildningsprocesser är det en fröjd att kunna beskåda och analysera en nationsbildningsprocess som sker i nuet inför hans ögon. Försöken att skapa en rusynsk nation som idag pågår i de slovakiska, polska och ukrainska delarna av Karpaterna erbjuder just ett sådant tillfälle. Möjligen håller en ny nation på att skapas: vi kan identifiera de rusynofila politiska och kulturella entreprenörerna, se hur de formulerar sin ideologi och hur de sprider den. Vi kan följa hur de söker avgränsa den nationella gemenskapen med hjälp av språk, historia, traditioner och symboler för att – med Benedict Andersons välkända terminologi – skapa en «föreställd gemenskap» (Anderson 1983).

Denna artikel är avsedd att uppmärksamma forskare och studenter intresserade av Östeuropa eller av nationalismfrågor generellt på de föga kända nationsbyggnadsprocesser som pågår bland den östslavisktalande, östkristna befolkningen i Karpaterna. I den första delen av artikeln ger vi en kort redogörelse för problematiken kring nationsbildningsprocesserna i området, för att på så sätt placera in dagens «rusynska väckelse» i ett historiskt sammanhang. Därefter diskuterar vi på vilket sätt och varför den amerikanske konstnären Andy Warhol har använts som nationell symbol i den rusynofila argumentationen. Vi vill understryka att vår avsikt med artikeln inte är att ge en uttömmande redogörelse för dessa synnerligen komplexa processer, utan snarare att väcka intresse för det rika material området erbjuder för nationalismforskare.

Nationell identifikation bland östslavisktalande i Karpaterna

De i slutet av 1980-talet återupptagna försöken att skapa en rusynsk nation bland östslavisktalande i främst de ukrainska, slovakiska och polska Karpaterna visar att nationsbildningsprocesserna i området ännu är ofullbordade.² En viktig orsak till detta är att det där ända sedan moderna nationella idéer började spridas förekommit radikalt olika uppfattningar om den lokala östslavisktalande befolkning-

2 Ofullbordade i meningen att ingen nationell «praktisk kategori» (Brubaker 1996) har vunnit allmän acceptans bland befolkningen. Även om kategorier som «svenskar» eller «polacker» kan vara nog så heterogena och tids- och rumsmässigt föränderliga ifrågasätts i respektive samhälle sällan deras förankring i en social verklighet.

gens nationella tillhörighet. De rusynofiler som idag hävdar existensen av och söker erkännande för en separat rusynsk nation står emot en annan nationell inriktning, ukrainofilerna, som anser samma befolkning vara en del av den ukrainska nationen. Dagens konflikt återspeglar liknande konceptuella motsättningar under tidigare perioder, då förutom rusynofilism och ukrainofilism även andra inriktningar, främst russofilism och magyarofilism, varit representerade bland lokala elitgrupper. Situationens komplexitet och emotionella laddning kan härvidlag bara förstås om man beaktar att företrädarna för de olika nationella inriktningarna idag liksom under tidigare perioder kommer från samma bakgrund: från samma byar, ibland t o m från samma familjer.³

Både ukrainofiler och rusynofiler betraktar den karpatiska östslaviska befolkningen som en i nationellt avseende enhetlig grupp: ukrainsk eller rusynsk. Alla karpatiska ukrainare eller rusyner betraktas av respektive läger oavsett stat och medborgarskap som medlemmar av samma ukrainska eller rusynska nation. Det förekommer idag inga försök att skapa en särskild nation för rusynerna i t ex Slovakien. På det språkliga området utvecklar däremot rusynofilerna olika standardvarianter för rusynskan i Ukraina, Polen, Slovakien och Jugoslavien, dock med slutmålet att skapa ett enhetligt standardspråk åtminstone i de tre förstnämnda staterna (Gustavsson 1998: 84).

Ett problem i skildringen av nationsbyggnadsprocesser bland den östslaviska befolkningen i Karpaterna är svårigheten att hitta en term för denna befolkning som samtidigt är hanterlig och neutral i förhållande till de nationella riktningarna. Namnfrågan är symboliskt viktig för båda riktningarna, inte minst för rusynofilerna. De traditionella etnonymerna *rusyn* och *rusnak* tillhör det komplex av etniska, religiösa och språkliga termer som kan härledas till arvet från det ortodoxa, östslavisktalande Kievriket (Durovic 1991). De är således inte unika för det karpatiska området; etnonymen *rusyn* dominerade t ex fram till förra sekelskiftet även i det Galicien som idag ses som den ukrainska nationalismens kärnland. Benämningen «rusyner» (på latin *rutheni*) har använts för att referera till de förnationella etniska gemenskaper som konceptuellt under 1800-talet runt om i den östslavisktalande, östkristna världen kom att utmanas av ukrainska, ryska och vitryska nationalismen. I Karpaterna lever

3 För vidare resonemang om komplexa nationella identifikationer i gränsområden se Törnquist-Plewa (1998).

benämningen kvar, antingen som uttryck för lokal identitet parallellt med en modern nationell identitet (t ex *rusyn* som lokal identitet och *ukrajinet*’ som nationell) eller som modern nationsbeteckning, en beteckning på en separat nationalitet som enligt rusynofilerna finns i Karpaterna.

För rusynofiler visar förekomsten av etnonymen *rusyn* bland befolkningen på det konstgjorda och främmande i ukrainofilernas nationella projekt (Migovitj & Makara 1999). Ukrainofiler betonar dock skillnaden mellan lokal och nationell identifikation, och ser dessutom ofta relationen mellan termerna *rusyn* och *ukrajinet*’ som mellan två etapper i en historisk process: rusyner är det gamla namnet för ukrainare, ett namn som historiskt ersätts i takt med att dess bärare blir nationellt medvetna ukrainare (Pantjuk 1997, Mysjanytj 2001). *Rusyn* kan därför för ukrainofilerna inte beteckna en modern nation, och försöken att koppla loss det rusynska från det ukrainska ses av dem som ett resultat av politisk spekulation och utländsk inblandning (se Pantjuk 1997, Mysjanytj 2001, Havrosj 2002). Att de likväl oroas av rusynofilernas användning av den traditionella etnonymen som nationsbeteckning framgår av ukrainofilernas användning av den förtydligande termen *rusyn-ukrajinet*’. Inte minst förekommer denna beteckning bland ukrainofiler i Slovakien, där ukrainsk nationell identitet har haft särskilt svårt att vinna insteg bland befolkningen. När vi i denna artikel använder termen rusyner eller avledningar av densamma syftar vi på en regional gemenskap vars medlemmar kan se sig som medlemmar av olika nationella gemenskaper, idag vanligen den ukrainska eller rusynska (i nationell bemärkelse).

Den befolkning vars gunst de konkurrerande rusynska och ukrainska kulturella entreprenörerna söker vinna lever idag i sju stater. Det är av flera skäl svårt att ge en rimlig uppskattning av gruppens storlek. Då Ukraina som enda stat inte erkänner rusyner som separat etnisk grupp finns ingen officiell statistik om antalet rusyner i Transkarpatien, som befolkningsmässigt och territoriellt utgör lejonparten av området. Enligt 1989 års sovjetiska folkräkning utgjordes här 78% av befolkningen (ca 900 000 individer) av ukrainare. Rusynska organisationer menar att 600–700 000 av dessa egentligen är rusyner, medan övriga är immigranter från andra delar av Ukraina.

I östra Slovakien, där rusynofilerna är som starkast, är splittringen inom gruppen tydlig: i folkräkningen 1991 uppgav sig 17 000 människor vara rusyner, medan 14 000 såg sig som ukrainare. Både ukrainofiler och rusynofiler hävdar dock att gruppen egentligen är

betydligt större, då många av dess medlemmar assimilerats in i det slovakiska majoritetssamhället.⁴

I Polen kallas gruppen sedan 1800-talet för *lemko* och omfattar ca 60 000 personer. Av dessa bor ca 10 000 i det karpatiska hemlandet, medan ca 50 000 lever i norra och västra Polen, dit de förflyttades av de polska myndigheterna efter andra världskriget. I Ungern består gruppen av ett par tusen individer, i Rumänien av några hundra.⁵ I Vojvodina i norra Jugoslavien (även på den kroatiska sidan av gränsen) lever ca 25 000 ättlingar till emigranter som lämnade den slovakiska delen av Karpaterna på 1700- och 1800-talet. I Jugoslavien blev de erkända som en nationell minoritet och deras språk har kodifierats med västslaviska, östsllovakiska dialekter som grund. Därför skiljer sig den vojvodinska rusynskan från de östslaviska dialekter som talas i Karpaterna.

Gruppen omfattar i Karpaterna således omkring en miljon människor. Det finns dessutom en politiskt och ekonomiskt betydelsefull grupp i Nordamerika, dit stora skaror emigrerade från det ekonomiskt eftersatta karpatiska området decennierna kring förra sekelskiftet. Enligt rusynofila uppgifter har ca 750 000 amerikaner åtminstone en rusynsk förfader (Custer), andra beräkningar är något lägre. I vilket fall präglas gruppen i den nya världen av samma splittring mellan nationella inriktningar som i hemlandet. Det är emellertid de amerikanska rusynofilernas verksamhet som de senaste åren rönt störst uppmärksamhet och starkt bidragit till att väcka intresse i hemlandet för den rusynska frågan.

Nationella riktningar bland rusynerna

När moderna nationella idéer började nå de isolerade karpatiska byarna i början på 1800-talet tillhörde området det habsburgska riket (efter 1867 dubbelmonarkin Österrike-Ungern). Dagens Transkarpatien och Slovakien ingick härvidlag i Ungern, medan Lemkovyna i dagens Polen tillhörde den österrikiska delen av landet.

För nationella typer av social identifikation höll sig i det karpatiska området kvar längre än på många andra håll. Bönderna identi-

4 Omkring 50 000 människor uppgav samtidigt rusynska som modersmål (Duleba). En ledande amerikansk rusynofil hävdar att det lever 120 000 rusyner i Slovakien (Custer). Ukrainofiler och rusynofiler beskyller varandra för att bidra till de villkor som påskyndar assimileringen (se Magocsi 1982, 1996).

5 Det finns dock ukrainska minoriteter längre österut i Rumänien som inte omfattas av striden mellan ukrainofiler och rusynofiler i Karpaterna.

fierade sig i första hand – förutom med sin lokala gemenskap – på religiös grund som grekiska katoliker (senare även som ortodoxa). Den lokala eliten, som främst bestod av det grekisk-katolska prästerskapet, började under 1800-talet dock formulera vad som mer och mer antog karaktären av moderna nationella ideologier.

Liksom i Galicien och Bukovyna på andra sidan bergen var den första «nationella» inriktningen i området de så kallade gammalrusynerna. De kan sägas representera ett övergångsstadium mellan en förnationell och nationell identifikation, baserad på religiös gemenskap med Rus', den gamla östkristna gemenskapen, samtidigt som de var politiskt lojala mot Österrike-Ungern. De ville behålla det traditionella bokspråket, en variant av kyrkoslaviska med lokala dialektala och senare även standardryska inslag, ett språk som senare nedläggande kom att kallas *jazytjie*, «rotvälska». Gammalrusynerna var starka i hela området, men förlorade stadigt i betydelse under tiden fram till första världskriget, då de liksom i Galicien och Bukovyna inte klarade konkurrensen med de moderna nationella ideologierna.

Russofilerna menade – med vissa konceptuella variationer – att östslaverna i Karpaterna var en gren av en allrysk nation bestående av storryssar, lillryssar, vitryssar och karpatoryssar. Den russofila rörelsen vann betydande insteg bland befolkningen, inte minst tack vare det ryska litteraturspråkets höga status; till skillnad från de lokala dialekterna eller det framväxande moderna ukrainska standardspråket hade det en lång tradition som kodifierat standardspråk. Russofilerna ansåg att befolkningen i Karpaterna skulle använda detta ryska standardspråk, åtminstone i politiska och litterära sammanhang. Tsarrysland som sådant utgjorde vidare en mäktig dragningskraft, och den ortodoxa rörelse som spreds i området från slutet av 1800-talet var i stor utsträckning russofil. Riktningen var fram till andra världskriget stark i flera regioner: den dominerade i västra Lemkovyna och östra Slovakien, och var efter ukrainofilerna den näst starkaste rörelsen i Transkarpatien.

Ukrainofilerna hävdade att den lokala befolkningen var en del av den ukrainska nationen, och ansåg liksom rusynofilerna att standardspråket borde baseras på talade dialekter. Då de lokala dialekterna är nära besläktade med de på andra sidan Karpaterna, menade de att det ukrainska standardspråket stegvis kunde införas i området. Lokala ukrainofiler baserade sina grammatikor och läroböcker på de nordliga höglandsdialekter som stod de ukrainska dialekterna på andra sidan bergen närmast (Magocsi 1982: 75). Ukrainofilerna, som vid förra sekelskiftet redan hade blivit den dominerande

nationella riktningen i Galicien var länge betydligt svagare i Karpaterna, där de inte nådde några stora framgångar före första världskriget. Den ukrainska rörelsen slog inte igenom i området förrän under mellankrigstiden då den blev den starkaste riktningen i Podkarpatská Rus (dagens Transkarpatien) och östra Lemkovyna.

Rusynofilerna, föregångarna till de som idag söker skapa en rusynsk nation i Karpaterna, företrädde den svagaste och ideologiskt mest diffusa riktningen. De samlade människor som ville skriva på de lokala dialekterna. De rusynofiler som bekände sig till ett konsekvent nationellt program (som Hijador Stryps'kyj och Sándor Bonkáló) var politiskt magyarofila; å ena sidan hävdade de existensen av en separat rusynsk nation med ett standardspråk baserat på slättlandsdialekterna, å andra sidan stod de politiskt för samhörighet med Ungern.

Magyarofilerna (ofta nedsättande kallade magyaroner) var den stora icke-östslaviska nationella riktningen bland de lokala eliterna. Deras program kan betecknas som assimilatoriskt: de lokala östslaverna skulle bli en del av den ungerska nationen, eller grekisk-katolska ungrare. Vissa hävdade dock en rusynsk regional kulturidentitet, och flera magyarofiler blev sedermera anhängare av idén om en separat rusynsk nation, i synnerhet då territoriet efter första världskriget hamnade utanför Ungern.

När den gamla politiska ordningen bröt samman under första världskriget försökte de lokala eliterna förverkliga sina respektive nationella projekt. Då förening med Ryssland, Ukraina eller Ungern visat sig omöjlig valde emigranter från gruppen i USA att 1918 skriva under Pittsburghöverenskommelsen om att bilda en autonom region inom den nybildade tjeckoslovakiska staten.

Den utlovade autonomi förverkligades inte, men i det relativt demokratiska Tjeckoslovakien – där hela området hamnade utom Lemkovyna, som tillföll Polen – trädde kampen mellan de nationella riktningarna in i en intensiv fas. Den tjeckoslovakiska staten var härvidlag formellt neutral, men prioriterade av olika skäl ukrainofilerna under 1920-talet för att under 1930-talet favorisera russofiler och protjeckoslovakiska rusynofiler (Magocsi 1982: 78). Det var dock den ukrainofila rörelsen som växte snabbast i styrka. De ukrainska statsbildningsförsöken efter första världskriget och existensen av en ukrainsk sovjetrepublik hade ökat den ukrainska riktningens prestige, och de jämförelsevis unga och i folkbildningsarbete mycket aktiva ukrainofilerna kom att uppfattas som en mer dynamisk kraft än de politiskt konservativa russofilerna. Den generationsfaktor som i dagens östra Slovakien tycks tala för rusynofilerna talade i Pod-

karpatská Rus för ukrainofilerna. Dessutom var det lokalt starka kommunistpartiet från 1926 ukrainofilt och betonade gemenskapen med befolkningen i den ukrainska sovjetrepubliken.

När Tjeckoslovakien föll samman 1938 erkändes Podkarpatská Rus först som autonomt område, med en koalitionsregering först ledd av russofilen Andrij Brodij, därefter av ukrainofilen Avhustyn Volosjyn. I mars 1939 utropade den lokala sejmen området som en självständig stat under namnet Karpats'ka Ukraina.⁶ Självständigheten krossades dock av en omedelbart följande ungersk invasion och området styrdes därefter av Ungern fram till 1944. Vid andra världskrigets slut anslöts Podkarpatská Rus som Transkarpatien till den ukrainska sovjetrepubliken, och kommunistregimer upprättades snart i samtliga stater i området.

Av stor betydelse för dagens situation är att myndigheterna strax efter kriget sökte lösa den nationella frågan genom ett administrativt beslut. Hela den östslaviska befolkningen i Karpaterna – i Ukraina, Slovakien, Polen och Ungern förklarades vara ukrainare.⁷ Detta är, som vi ska visa, idag ett retoriskt trumfkort för rusynofilerna och ett i viss mån obekvämt faktum för ukrainofilerna.⁸

I samband med kommunismens sammanbrott i slutet av 1980-talet väcktes åter den nationella frågan bland delar av den lokala eliten. Den lemkiske rusynofilen Petro Trochanovskij liknade de karpatiska östslavernas situation med kurdernas – rusynerna är liksom kurderna statslösa och deras existens erkänns inte av de stater på vilkas territorium deras hemland är beläget – jfr beteckningen «bergsturkar» för kurderna i Turkiet (Trochanovskij).⁹ För lokala ukrainofiler, som menar att befolkningen är en del av den ukrainska nationen, är liknelsen naturligtvis absurd.

I delar av det karpatiska området (främst i Slovakien) tycks den yngre generationen idag opponera sig mot den «lösning» av den nationella frågan som – oavsett tidigare styrkeförhållande mellan

6 För en skildring av det dramatiska händelseförloppet skriven av medverkande ukrainofiler se *Zapovit sribnoji zemli* ([1939] 2001).

7 Processen var härvidlag långsammare i östra Slovakien, där ukrainiseringen fram till 1952 var rent formell, och i praktiken beledsagades av en fortsatt russofil dominans i skolor, massmedia och kulturliv.

8 De senare menar dock att den formella ukrainiseringen i Transkarpatien starkt underminerades av att området anslöts till det sovjetiska Ukraina, vilket öppnade för en kraftigt ökad användning av ryska språket (se Pantjuk 1997).

9 Liknelsen utvecklas på engelska på följande sätt: «Rusyns are the Kurds of Central Europe. The Transcarpathian Region is the Ukrainian 'Rusynistan', the Presov Region is the Slovak 'Rusynistan' and the Lemko Region is the Polish 'Rusynistan'» (Trochanovskij).

riktningarna – administrativt pådyvlades deras far- och morföräldrar. I början av 1990-talet uppstod rusynofila organisationer i alla stater i området, och det finns nu ett parallellt nätverk av organisationer som representerar samma befolkning – som ukrainare eller som rusyner. Den ideologiska utgångspunkten för dagens rusynofiler är att alla autoktona östslavisktalande invånare i området tillhör samma rusynska nation, vars sociala och kulturella kommunikationsbehov bör tillgodoses på ett eget (egna) standardspråk baserat på de talade lokala dialekterna.

Rusynofilerna vill vidare att rusynerna erkänns som nationell minoritet med de rättigheter som kommer härav. Idag erkänner alla berörda länder med undantag av Ukraina både en ukrainsk och en rusynsk nationell minoritet. Det bör dock understrykas att rusynofilerna har full frihet att agitera för sin sak även i Ukraina, där rusynofila organisationer är publicistiskt mycket aktiva. Den rusynofila riktningen finns representerad vid universitet och inom den lokala grekisk-katolska kyrkan, och rusynernas femte världskongress hölls 1999 i Uzjhorod, huvudstaden i Transkarpatien. Rusynofilerna deltar också i internationella organisationer som UNPO – de statslösa nationernas FN, som även hyser representanter för bl a tibetaner, krimtatarer och skåningar.

Det största problemet för dagens försök att bygga en separat rusynsk nation är att den rusynofila rörelsen inte har hela sin målgrupp bakom sig, utan konkurrerar om denna med de som anser att gruppen är ukrainare. Klart är att rusynofilerna har starkast stöd i de områden där ukrainofilerna var svagast före andra världskriget, främst i östra Slovakien. Här upplevde uppenbarligen många den av kommunistregimen påbjudna ukrainska identiteten som främmande. Det är följaktligen inte någon slump att östra Slovakien blivit ett centrum för den rusynofila verksamheten, även om det bör noteras att den dominerande riktningen i området före andra världskriget var russofilerna, vilkas reella dominans fortsatte in på 1950-talet. Kampen mellan ukrainofiler och rusynofiler förs i området mot en bakgrund av en fortsatt slovakiseringsprocess, vilket leder till att diskussionsklimatet infekteras än mer.

Den rusynofila rörelsen har emellertid sedan kommunismens fall fått en mäktig allierad – de rusynofila organisationerna bland diasporan i Nordamerika. Dessa stöder rusynofila politiska och kulturella aktiviteter i hemlandet och ägnar sig åt forskning om gruppens språk och kultur. En av initiativtagarna till kodifieringen av rusynska standardspråk är t ex Paul R Magocsi, historiker och statsvetare vid Universitetet i Toronto med rötter i det rusynska området.

Magocsi, som är känd som författare till många böcker och artiklar om rusynerna och regelbundet besöker sina föräldrars hemland, har för ukrainofiler både i Karpaterna och i Nordamerika kommit att symbolisera den nyväckta rusynofila rörelsen (Pantjuk 1997, Mysjanytj 2001). Härvidlag används ofta termen *politytjne rusynstvo* – «det politiska rusyneriet». Ett bra exempel på kontakter och samarbete mellan den rusynofila diasporan i Amerika och rusynofiler i Karpaterna och den påverkan detta samarbete kan ha på nationsbildningsprocessen i området är uppkomsten av en nationell kult kring Andy Warhol.

Andy Warhol – rusynernas hjälte

Hur kan Andy Warhol, en känd, extravagant amerikansk konstnär och en av förgrundsgestalterna inom popkonsten, bli en nationalhjälte för ett bergsfolk som i århundraden har levt ett relativt isolerat och traditionsbundet liv i Karpaterna, hållits ihop av religionen och en säregen språkform och påverkats i liten utsträckning av industrialiseringen? Vilken relation har Warhol till rusynerna?

En bra bild av kulten kring Andy Warhol bland rusynerna ges i en kort dokumentärfilm med titeln «The Warhol Nation».¹⁰ Filmens upphovsmän är två danska antropologer, Tom Trier och Jakob Høgel, som genomfört ett fältarbete bland rusynerna i Slovakien.¹¹ De rusyner som utfrågades av Trier och Høgel om Andy Warhol var först och främst ivriga att påpeka att Andy Warhol är en rusyn och egentligen hette Andrej Warhola.

Andy Warhol föddes emellertid i USA 1928 och betecknade aldrig sig själv som rusyn. För rusynerna är det dock tillräckligt att hans föräldrar var rusyner från en karpatisk by, Mikova (i dagens Slovakien). De emigrerade därifrån som vuxna till Amerika i början på 1900-talet.

Andy Warhol påstås vara rusyn, eller amerikansk rusyn, på grund av blodsbanden, viktiga för individernas identifikation i det traditionella bondesamhälle som länge präglade rusynernas liv.

10 Jakob Høgel & Tom Trier (1998) *The Warhol Nation*. Documentary, BetacamSP, 24 min., Rusyn/Slovak with English subtitles, Copenhagen: IC Films.

11 Resultatet av detta arbete redovisade Tom Trier bl a i ett paper med titeln «Cosmopolitan Symbol-Making in East Central Europe: Andy Warhol as Identity Marker in the Carpathians», presenterat på konferensen «Collective Identities in an Era of Transformations» i Lund 1998. Vi har haft tillgång till detta paper men vi har inte lyckats få vetskap om det senare har publicerats. Vi hänvisar därför till Triers andra arbeten som behandlar nationsbildningsprocesser bland rusyner, se Trier (1999a, 1999b) i litteraturförteckningen.

Det är anmärkningsvärt att Andy Warhol fram till slutet av 1980-talet var praktiskt taget okänd bland rusynerna. Han besökte aldrig sina föräldrars ursprungsland. Det gjorde däremot flera gånger hans bror John Warhol. När han kom till Slovakien efter Andy Warhols död 1987 träffade han ett antal representanter för den rusynska eliten – intellektuella, konsthistoriker och konstnärer, och framförde en önskan att på något sätt hedra sin bortgångne brors minne i hans föräldrars land. Då föddes en idé om att skapa ett Andy Warhol-museum i Slovakien.

Den rusynska rusynofila eliten måste ha sett en potentiell kraft i att använda Andy Warhol som symbol för att stärka den rusynska identiteten och uppmärksamma omvärlden på existensen av det i deras ögon bortglömda rusynska folket. I det kommunistiska Tjeckoslovakien var den rusynska elitens handlingsutrymme mycket begränsat. Från officiellt håll hävdades ju att det inte fanns någon rusynsk nation utan att rusynerna utgjorde en del av den ukrainska nationen. Sammetsrevolutionens seger 1989 och kommunismens fall förändrade dock situationen radikalt och de rusynofila rusynerna utnyttjade detta.

Redan i mars 1990 bildades i Slovakien «Andy Warhol-sällskapet» som började utge en tidskrift, *Rusyn*. Sällskapet förklarade som sitt mål att sprida och stärka «nationellt rusynskt medvetande». Kort därefter fick den rusynska nationella rörelsen bilda en politisk rusynsk organisation kallat «Rusynsk pånyttfödelse» (*Rusynska Obroda*). Den övertog utgivningen av tidskriften *Rusyn*, i vilken man behöll en särskild stående spalt med titeln «Andy Warhol-klubben». I denna publicerar man regelbundet information om Andy Warhols liv och verk, hans familj mm. Sedan 1990 har det också utkommit en uppsjö av andra publikationer om Warhol på rusynska, slovakiska, tjeckiska och polska. Det har också skrivits poesi till hans ära på det rusynska språket.

1991 öppnades *Andy Warhol Family Museum of Modern Art* i den lilla staden Medzilaborce, som ligger närmast den by där Warhols föräldrar föddes och är en av de få städerna på det rusynska området. Museet har en stor samling av Warhols «screenprints» och en permanent utställning om Warhols rusynska rötter. Allt detta kunde finansieras tack vare ekonomiskt stöd från rusyner i Amerika. Varje år på Andy Warhols födelsedag den 6 augusti ordnar museet i Medzilaborce en Andy Warhol-festival som lockar stora människoskaror. Det är inte fråga om en festival för konstnärer utan om en stor rusynsk folkfest, under vilken populära rusynska folkmusiker och artister uppträder.

Sedan 1990-talet finns det knappt någon rusyn som inte känner till namnet Andy Warhol. Man föreläser om Andy Warhol i de rusynska skolorna. Han har blivit en del av det rusynska kulturarvet. Det bör emellertid påpekas att det är de rusynofila rusynerna som är särskilt angelägna att understödja kulten kring Andy Warhol och det är de som vill göra honom till en *nationell* symbol. Kulten kring honom är dessutom betydligt större i Slovakien än i de andra länder där rusynerna bor.

Med Andy Warhol som exempel kan forskare följa hur förvandlingen av en konkret person till en nationell symbol går till. Personen ifråga förlorar sina individuella drag för att passa in i den nationella berättelsen. Vissa drag tonas ner och andra framhävs. I Warhols fall tonar man t ex ner hans homosexualitet som är svår-förenlig med rusynernas traditionella livssyn. Det kosmopolitiska i hans konstnärliga verk får stå tillbaka för betoning av rusynska element i hans skapande. Man säger sig t ex hitta en religiös dimension i hans verk som härleds till inspiration från den rusynska ikonkonsten. I de rusynska konsthistorikernas tolkningar sker en etnifiering av hans verk.

Avståndet mellan personen Andy Warhol och den rusynska symbolen Andy Warhol är stort. Symbolen står för rusynerna för en mängd betydelser som svårligen kan återföras till personen Warhol. Denna relation mellan det betecknade och det betecknande är emellertid en egenskap karaktäristisk för symboler. En symbol står inte enbart för en betydelse utan tillåter dem som använder symbolen att foga in nya betydelser (Cohen 1985:14–15, Mach 1989: 27–38).

I sin teori om nationalism och nationella identiteter uppställer William Bloom (1990) ett antal villkor han ser som oundgängliga för en lyckad nationsuppbyggnadsprocess. En av dem är att den nationella eliten måste skapa ett antal symboler som skall ha en avgränsande, integrerande och mobiliserande verkan på den grupp som förklaras utgöra en nation. Dessa symboler kan dock inte vara helt godtyckliga, vilket många konstruktivister (som t ex Hobsbawm) tycks tro.¹² Vissa symboler får ett massivt stöd medan andra avvisas. För att accepteras måste symbolerna enligt Bloom vara «lämpliga» («appropriate»). Det innebär att de bör samspela med gruppens

12 Bloom är mån om att införa den sociopsykologiska dimensionen i analysen av nationsbildningsprocesserna, en dimension som konstruktivisterna ofta glömmat. För ett exempel av en användning av hans teori i den östeuropeiska kontexten se Törnquist-Plewa (2001).

upplevelser och erfarenheter och representera attityder och beteenden i vilka gruppen kan känna igen sig själv. De bör också ge gruppen känsla av psykologisk trygghet. Det är mycket som talar för att Andy Warhol är en symbol som uppfyller dessa kriterier.

Det finns flera andra personer i den rusynska nationella pantenon, t ex de ofta i rusynska publikationer återopade nationella aktivisterna från 1800-talet – Aleksander Duchnovytj och Aleksander Pavlovytj. Ingen av dem är emellertid idag så populär bland rusynofiler som Andy Warhol. En anledning till detta kan vara att Duchnovytj och Pavlovytj aldrig uttalade sig klart mot den ukrainofila inriktningen inom den rusynska rörelsen. Därmed används de som symboler även av de rusyner som accepterar rusynernas tillhörighet till den ukrainska nationen.

Andy Warhol står däremot för en avståndstagande attityd gentemot den ukrainofila rörelsen. Den unga generationen rusyner i Slovakien (men i viss mån även i andra länder) tar avstånd från den ukrainska identiteten och väljer den rusynska nationella identifikationen bland annat därför att den uppfattar den som mer västerländskt orienterad. Den rusynska, grekisk-katolska världen, i sin historia tätt knuten till Ungern och Polen, hör till Centraleuropa och Väst, medan den ukrainska historiskt förknippas med Öst och även med arvet från kommunismen. Andy Warhol – en amerikansk rusyn – symboliserar för rusynofilerna en förening av östliga och västliga element i deras nationella identitet och står för deras västerländska orientering i framtiden. Med Andy Warhol som symbol avgränsar sig de rusynofila rusynerna från andra östslaver och definierar sig som en centraleuropeisk nation.

Jämfört med ovannämnda hjältarna Duchnovytj och Pavlovytj har Andy Warhol dessutom den fördelen att han är världsberömd. Detta bidrar till de rusynofila rusynernas psykologiska trygghet genom att ge dem ökat självrespekt. Att ha en internationellt känd representant för nationen smickrar gruppens ego, väcker stolthet, ökar självrespekt och underlättar därmed identifikationen med nationen (Scheff 1994: 277–303). Det är därför som man kan observera att många nationella grupper som annars är exkluderande och söker stänga ute främlingar är mycket benägna att erkänna som nationsmedlemmar sådana främlingar som är världsberömda, t ex idrottsstjärnor och nobelpristagare. Fallet Andy Warhol bekräftar denna sociopsykologiska mekanism. Andy Warhols internationella rykte gör dessutom att han som symbol förutom en identitetsskapande funktion även kan fylla en politisk funktion. Via intresset för Warhols konst kan världens ögon rikta sig mot rusynerna, som där-

med får chansen att uppmärksammas internationellt och få stöd i kampen för sina rättigheter som nationell minoritet.

En annan egenskap som Andy Warhol har som symbol är att den berör många rusyners erfarenhet och upplevelse av emigration. Tusentals rusyn har utvandrat till USA, i synnerhet under första hälften av 1900-talet. Warhol-symbolen knyter an till emigranternas «amerikanska dröm» – att lyckas i den nya världen. Men Warhol-symbolen knyter också an till ett s k «nyckelscenario» som finns i den rusynska kulturen. Termen «nyckelscenarier» betecknar önskvärda beteendemönster och livsmönster som förmedlas genom symboler i en kultur (Ortner 1973). Ett sådant «nyckelscenario» som uttrycks i de karpatiska bergsbornas folklöre går ut på att man skall bege sig till Amerika, bli rik för att senare återvända till sitt hemland och bygga sig ett hus. Huset blir symbolen för framgång och den fullbordade livsmodellen. Andy Warhol passar väl in i detta nyckelscenario: Ett fattigt rusynskt par emigrerar till USA. Deras son, Andy Warhol, blir rik och berömd. Sedan kommer hans bror till föräldrarnas hemland och bygger ett hus åt honom – Andy Warhol Family Museum of Modern Art. En rusyns liv fullbordas. Denna berättelse måste beröra rusynernas känslor och samspela med deras upplevelser av hur världen borde vara. Warhol-symbolen får därmed en viktig emotionell laddning.

De rusynofila rusynerna verkar således i Andy Warhol ha funnit en «lämplig» dvs avgränsande, integrerande och mobiliserande symbol för sin nationella rörelse. Det är ett viktigt steg i nationsbildningsprocessen. Kan vi således idag tala om att en rusynsk nation existerar? Det är en viktig och kontroversiell fråga utan enkla svar. Vi vill därför avsluta vår artikel med att lämna denna fråga öppen för vidare diskussion. Den berör nämligen inte enbart rusynernas problem utan kan sammanfattas i den principiella frågan: när uppstår en nation?

Litteratur

- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities*. London: Verso.
- Berghe, Pierre van der (1981) *The Ethnic Phenomenon*. New York, Oxford: Elsevier.
- Bloom, William (1990) *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers (1996) *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, Walker (1994) *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, Anthony Paul (1985) *The Symbolic Construction of Community*. London, New York: Ellis Horwood and Tavistock Publications.
- Custer, Richard D.: *What is a Rusyn?* <http://www.slovakia.org/society-rusyn.htm>.
- Duleba, Alexander: *Rusyn Question and Minorities in Slovak-Ukrainian Relations*. <http://wwics.si.edu/kennan/ukraine/briefs/duleba.htm>.
- Durovic, Lubomir (1991) Ruthenarna. *Slavica Lundensia* vol. 13: 93–102.
- Gellner, Ernst (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Gustavsson, Sven (1998) Sociolinguistic Typology of Slavic Minority Languages. *Slovo* (46): 75–98.
- Havrosj, Oleksandr (2002) Avtonomija Zakarpattia: Narodnyj samovyjav tjy nomenklaturnyj puttj? *Ji* (23): 304–11.
- Hobsbawm, Eric J. & Terence Ranger (red.) (1982) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric J. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laitin, David (1998) *Identity in Formation. The Russian-Speaking Population in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Mach, Zdzislaw (1989) Symbols, Conflict and Identity: Essays in Political Anthropology. *Rozprawy habilitacyjne* nr. 175. Krakow: Uniwersytet Jagielloński.
- Magocsi, Paul R. (1982) «The Language Question among Subcarpathian Rusyns» i Andrei S. Markovits & Frank E. Sysyn (red.) *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Magocsi, Paul R. (1996) «The Rusyn Language Question Revisited» i Paul R. Magocsi (red.) *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York: Columbia University Press.
- Migovitj, I. I. & N. P. Makara (1999) Rusyny kak spetsifitjeskaja etnokul'turnaja obsjtynost'. I *Dialog ukrainskoj i russkoj kul'tur v Ukraine. Materialy III-j mezhdunarodnoj naučno-praktičeskoj konferentsii*. Kiev: Fond podderzkyki russkoj kul'tury v Ukraine (Russkij Fond)/ Komitet Verchovnoj Rady Ukrainy po voprosam svobody slova i informatsii/Institut sotsiologii NAN Ukrainy/ Natsional'nyj institut ukrainsko-rossijskich odnoszenij pri SNBO Ukrainy.
- Mysjanytj, O. (2001) «'Karpatorusynstvo': istorija ta sutjasnist'» i Vsevolod Naulko (red.) *Etnonatsional'ni protsesy v Ukrajinі. Istorija ta sutjasnist'*. Kyjiv: Holovna spetsializovana redaktsija literatury movamy natsional'nych mensjyn.

- Ortner, Sherry (1973) On Key Symbols. *American Anthropologist* 75 (5): 1338–46.
- Pantjuk, Maj (1997) «Politytjne rusynstvo» i *Demony myru ta bohy vijny. Sotsial'ny konflikty postkomunistytjnoji doby*. Kyjiv: Politytjna Dumka.
- Scheff, Thomas (1994) «Emotions and Identity. A Theory of Ethnic Nationalism» i C. Calhoun (red.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Anthony D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basic Blackwell.
- Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*. London: Penguin.
- Trier, Tom (red.) (1999a) *Focus on the Rusyns*. Colloquium on the Rusyns of East Central Europe. Köpenhamn: The Danish Cultural Institute.
- Trier, Tom (1999b) Inter-Ethnic Relations in Transcarpathian Ukraine. *ECMI Report No. 4*. Flensburg: ECMI.
- Trochanovskij, Petro: *Lemko-Rusyns: The Kurds of Central Europe*. <http://www.carpatho-rusyn.org/lemkos/petro.htm>.
- Törnquist-Plewa, Barbara (1998) «Cultural and National Identifications in Borderlands – Reflections on Central Europe» i Klas-Göran Karlsson, Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa (red.) *Collective Identities in an Era of Transformations*. Lund: Lund University Press.
- Törnquist-Plewa, Barbara (2001) *Vitryssland. Språk och nationalism i ett kulturellt gränsland*. Lund: Studentlitteratur.
- Zapovit sribnoji zemli. Karpats'ka Ukrajina v borot'bi za nezalezjnist' ([1939] 2001) L'viv: Vydavnytstvo Svit.

Mellem Prag og Moskva – den ukrainske dissidentbevægelse under Brezjnev

Allan Have Larsen
er cand.mag. i russisk
og religionsvidenskab.

Tabet af Ukraine var for mange russere et af de mest smertelige resultater af Sovjetunionens opløsning i 1991. Traditionelt har man i Rusland betragtet Ukraine som en naturlig del af både Rusland og russisk historie. Imidlertid har der flere gange i løbet af det 20. århundrede været mange tegn på, at Ukraine er en nation med en egen identitet og drift mod uafhængighed. Mest iøjnefaldende var naturligvis selvstændighedsbestræbelserne under og lige efter Første Verdenskrig. Disse forsøg var dog kun kortvarige og førte som bekendt ikke til en selvstændig ukrainsk stat.

Som en del af Sovjetunionen led Ukraine hårdt under både kollektivisering og Anden Verdenskrig samt den efterfølgende *zjdanovsjtjina*. Derfor var tøbruddet efter Stalins død også særdeles kærdokument i Ukraine, ligesom det naturligvis var tilfældet for hele det sovjetiske samfund. Forskellen mellem Rusland og den ikke-russiske del af unionen var, at uden for Rusland, og ikke mindst i Ukraine, fik en national dimension, der var langt større end i selve Rusland. Dette bragte det russisk-ukrainske forhold frem i lyset, hvad man naturligvis ikke var glad for i Moskva. En central figur i de post-stalinistiske forsøg på at markere en selvstændig ukrainsk identitet var Ukraines partichef i den første del af Brezjnev-tiden, Pjotr Sjelest.

Sjelests skæbne

Pjotr Sjelest var førstesekretær i det ukrainske kommunistpartis centralkomité fra 1963 og frem til sin afskedigelse fra denne post i 1972. Desuden sad han i politbureauet indtil 1973, da han også

mistede denne post. Herefter boede han i Moskva og havde forbud mod at vende tilbage til Ukraine, hvorefter han forsvandt fra al offentlighed de næste 15 år. Et eksempel på hans forsvinden er, at han overhovedet ikke er nævnt i tredjeudgaven af *Bol'sjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, der udkom 1970–78.

Forholdene omkring Sjelests fald fra magtens tinde vender jeg tilbage til senere, men først skal vi rette blikket mod den tid, da han var førstesekretær for det ukrainske kommunistpartis centralkomité. Det, der gør denne periode i den ukrainske sovjetrepublik historie spændende, er, at den på den ene side er præget af store fremskridt for ukrainsk kultur, men samtidig var der også i denne periode flere store kampagner mod den fremvoksende dissidentbevægelse og dens *samizdat*-virksomhed. Netop dissidentbevægelsen var i høj grad den ukrainske kulturs bannerfører i denne periode. Derfor var det under Sjelest, at mange af de ømfindtlige forhold i den fælles russisk-ukrainske historie kom op til overfladen.

Dissidentbevægelsen

Som et resultat af det generelle tøbrud i Sovjetunionen efter Stalin fik Ukraine i denne periode også sin 60'er-generation af liberalt indstillede forfattere og intellektuelle, der forsøgte at reparere på de værste skader fra Stalin-tiden og ydermere kom til at danne base for den fremvoksende dissidentbevægelse, for hvem forsvaret af de nationale ukrainske værdier spillede en stor rolle. De første koordinerede forsøg fra myndighedernes side på at slå ned på den ukrainske dissidentbevægelse kom i august–september 1965, hvor omkring 20 mennesker blev arresteret for besiddelse af *samizdat* (på ukrainsk *samvydav*). Formentlig var det myndighedernes hensigt at skræmme befolkningen med disse aktioner, men i stedet resulterede det i voldsomme reaktioner fra offentligheden. Det kom ikke mindst til udtryk i form af protestskrivelser til myndighederne, hvoraf det måske mest bemærkelsesværdige kom fra litteraturkritikeren Ivan Dzjuba. Han sendte sin protest til Sjelest samt en række andre højtstående medlemmer af det ukrainske kommunistparti.

Dzjubas protest havde titlen *Internatsionalizm tji rusyfikatsija?* (Internationalisme eller russificering?), og var et bidende angreb på den sovjetiske nationalitetspolitik i Ukraine. I 1960'erne var brevet det vigtigste værk, der cirkulerede i den ukrainske *samizdat*, og i 1968 udkom det i Vesten på engelsk til stor vrede for de sovjetiske myndigheder, der startede en kampagne imod Dzjuba. Et resultat af denne kampagne var udgivelsen af bogen *Sjtjo i jak*

obstojuje I. Dzjuba. Sjtje raz pro knyhu «Internatsionalizm sjy rusyfikacija?» (Hvad I. Dzjuba står for, og hvordan han gør det. En gang til om bogen «Internationalisme eller russificering?»). Bogen blev udgivet af forbundet for kulturelle forbindelser med ukrainere i udlandet, men kunne ikke skaffes i selve Ukraine. Det kunne tyde på, at myndighederne ikke ønskede for megen debat hjemme om nationale spørgsmål.

I sin protestskrivelse havde Dzjuba på et leninistisk grundlag kritiseret den førte nationalitetspolitik for at være et udtryk for netop den russiske stormagtschauvinisme, partiet selv havde advaret imod på den 12. partikongres i 1923. Det er klart, at de sovjetiske myndigheder ikke var glade for denne måde at bruge Lenin på. Umiddelbart undgik Dzjuba dog arrestation, efter sigende takket være indgriben fra Sjelest selv (Bociurkiw 1974: 220–21), men i januar 1972 fik han konfiskeret sin udgave af Lenins samlede værker og blev efterfølgende arresteret april samme år (Ramet 1979: 237). I marts 1973 blev han i en retssag holdt for lukkede døre idømt fem års arbejdslejr efterfulgt af fem års eksil uden for Ukraine, men mere skulle følge. Den 3. januar 1973 bragte tidsskriftet *Literaturna Ukrajina* en artikel, hvori Dzjuba om sin bog sagde, at den indeholdt en fuldstændig forkert forståelse af nationalitetsspørgsmålet, og at han i øvrigt aldrig mere ville skrive noget, der kunne glæde borgerlige nationalister i udlandet (*The Man-Breaking Regime* 1974: 9–11).

Som tidligere nævnt blev Dzjuba arresteret i 1972, da der blev slået hårdt ned på alt hvad, der officielt kaldtes ukrainsk nationalisme. Allerede inden dette store anslag mod den ukrainske dissidentbevægelse var imidlertid holdningerne ved at blive radikaliseret blandt dissidenterne. I slutningen af 1969 var Dzjuba blevet tvunget til at komme med en udtalelse, i hvilken han tog afstand fra borgerlig ukrainsk nationalisme. Denne udtalelse blev efterfølgende et stort diskussionsemne blandt dissidenterne (Bilocerkowycz 1988: 27). Valentyn Moroz, der efter Dzjubas tvungne retræte mere og mere fremstod som den mest fremtrædende blandt de ukrainske dissidenter, vendte sig stærkt imod Dzjubas indrømmelse. Dette skete særligt i essayet *Amidst the Snow*, der er en længere kritik af Dzjuba. Blandt andet beskyldte Moroz Dzjuba for at være realist, hvilket var en ganske alvorlig beskyldning, da den ukrainske sag ifølge Moroz gennem alle tider ville have været håbløs, hvis det havde stået til realisterne (Moroz 1974: 71).

Ukrainsk tømbrud

Som tidligere nævnt satte myndighederne allerede i 1965 det første voldsomme angreb ind imod den ukrainske dissidentbevægelse. Samme år forsøgte alligevel Ukraines undervisningsminister, Jurij Dadenkov, at gyde en smule olie på de oprørte vande ved at varsle en ny lov om vidtrækkende ukrainisering af uddannelsessystemet, der i givet fald ville medføre en tilbagerulning af den russificering, der i praksis blev resultatet af Khrusjtjevs uddannelsesreform. Dadenkovs reform blev imidlertid aldrig gennemført, dels på grund af modstand fra lærere i Ukraine, der ikke var gode nok til ukrainsk, dels på grund af protester fra Moskva (Nahaylo 1999: 27). På det officielle plan skete der dog en række forbedringer for ukrainsk kultur under Sjelest. Mest iøjnefaldende var et stort kybernetikleksikon, der udkom på ukrainsk i 1973, og var det første af sin slags i Sovjetunionen. Et andet eksempel var et stort værk på 26 bind om Ukraines byer og landsbyer, der udkom 1967–74 (Azrael 1978: 124–25).

I 1972–73 var dette «mini-forår» for ukrainsk kultur ovre, idet myndighederne bestemte sig for at sætte en stopper for den ukrainske dissidentbevægelse og ikke mindst dens *samizdat*-virksomhed. I begyndelsen af 1972 blev flere hundrede dissidenter arresteret, og endnu flere udsat for husundersøgelser. Der fulgte også en stor bølge af udrensninger på universiteterne, i det ukrainske kommunistparti samt i det ukrainske KGB. Særlig universitetet i L'viv blev hårdt ramt (Bilocerkowycz 1988: 33–34). I maj 1972 blev Sjelest afsat som leder af det ukrainske kommunistparti og erstattet af Volodymyr Sjtjerbitskij, der straks startede en russificeringskampagne i Ukraine; blandt andet henvendte Sjtjerbitskij sig konsekvent til det ukrainske kommunistparti på russisk og ikke ukrainsk (Nahaylo 1999: 39). På mange måder kan begrebet «normalisering» i den tjekkoslovakiske betydning af ordet nok siges at være en meget præcis karakteristik af udviklingen i Ukraine under Sjtjerbitskij.

Invasjonen af Tjekkoslavakiet

Invasjonen af Tjekkoslavakiet i 1968 havde vakt stor vrede i den ukrainske dissidentbevægelse, da bevægelsen i høj grad så en sammenhæng mellem reformer i Østeuropa og hjemme i Sovjetunionen. Vigtigt i denne sammenhæng var også den stigende grad af kontakter mellem ukrainere på begge sider af den fælles grænse. Tjekkoslavakiets generelle liberalisering i 1968, hvor en legalisering af uniatskirken blandt andet blev diskuteret, gjorde alt sammen det tjek-

koslovakiske eksperiment særdeles attraktivt for den ukrainske dissidentbevægelse. Så meget desto større var da også skuffelsen, da dette eksperiment blev nedkæmpet (Bilocerkowycz 1988: 28–29).

Sjelests rolle i planlægningen af denne invasion har været meget omdiskuteret. I forskellige interviews i *perestrojka*-tiden gav han indtryk af, at han var modstander af en invasion (Bojko 1989), men hans nu offentliggjorte dagbøger tyder på, at han spillede en særdeles aktiv rolle i planlægningen af invasionen. Blandt andet fremgår det af disse dagbøger, at Sjelest fungerede som mellemmand mellem det sovjetiske kommunistpartis politbureau og hardliners inden for det tjekkoslovakiske kommunistparti. For eksempel havde Sjelest en måned før invasionen et hemmeligt møde ved Balaton-søen med Vasil Bil'ak, lederen af det slovakiske kommunistparti. Ved dette møde sagde Sjelest til Bil'ak, at han behøvede et brev, hvori de tjekkoslovakiske hardliners bad Sovjetunionen om hjælp (Kramer 1998: 242). Denne aktive medvirken til nedkæmpelsen af det tjekkoslovakiske forår vidner om, at det ikke var et politisk liberalt sindelag, der var baggrunden for de bedre vilkår for ukrainsk kultur under Sjelest. Trods Sjelests åbenlyse støtte til nedkæmpelsen af det tjekkoslovakiske forår, har Moskva ikke følt sig tryk ved situationen i Ukraine.

Sjelests fald

Som allerede nævnt blev Sjelest afsat som ukrainsk førstesekretær i 1972. Fra officiel side blev der ikke umiddelbart givet nogen grund til Sjelests afgang, hvad der fik mange udenlandske iagttagere til at tro, at det var hans synspunkter på udenrigspolitikken, der var årsagen til hans afskedigelse. Efter sigende var Sjelest en hård kritiker af 1970'ernes afspændingspolitik. For eksempel skulle han have udtalt sig kraftigt mod Richard Nixons besøg i Sovjetunionen og følgelig være blevet fyret for at undgå, at han blev Nixons vært i Kyjiv. En anden antagelse gik ud på, at det var hans manglende evne til at dæmme op for den voksende dissidentbevægelse i Ukraine (Tillet 1975: 752). Årsagen til hans fyring fremgik imidlertid klart af aprilnumret 1973 af det ukrainske kommunistpartis tidsskrift *Kommunist Ukrainy*, for heri blev der bragt en anmeldelse af Sjelests bog *Ukrajino nasja Radjans'ka* (Åh vort Sovjet-Ukraine). Inden jeg går videre med kritikken af Sjelests bog lige et par ord om selve bogen.

Den udkom i 1970, og er formentlig ikke skrevet af Sjelest selv, men af folk i kredsen omkring ham. Den udkom på ukrainsk i et

oplag på 100 000 eksemplarer, hvilket tyder på, at den var tiltænkt ganske vid udbredelse. Genren er noget i retning af et historisk-politisk essay kombineret med en guidebog. Bogens første tredjedel omhandler historiske og kulturelle forhold og dens sidste to tredjedele Ukraines 25 regioner. Ukraines tilhørsforhold til Sovjetunionen er naturligvis ikke til diskussion i bogen, men den rummer en høj grad af ukrainsk selvværd. For eksempel hedder det om dannelsen af Sovjetunionen, at det ukrainske folk, ledet af det ukrainske kommunistparti, var en af initiativtagerne til dannelsen af Sovjetunionen (Sjelest 1970: 57).

På denne måde beskrives Ukraine altså som et konstituerende medlem af Sovjetunionen og dermed også i praksis ligeberettigede del af unionen. Ifølge Sjelest kunne man også som ukrainer være stolt af den ukrainske kultur, da samtidens ukrainere var de retmæssige arvtagere af den demokratiske ukrainske kultur, som alle ukrainere værdsætter højt (Sjelest 1970: 57).

Dermed fik den ukrainske befolkning altså en meget positiv fortolkning af Ukraines rolle i unionen, oven i købet autoriseret af et medlem af politbureauet og formanden for det ukrainske kommunistparti. Dette var på ingen måde en ufarlig situation. Set fra Moskva må det have været et ildevarslende tegn, at bogen meget hurtigt blev udsolgt. Den begyndte efter sigende også at cirkulere i *samizdat*, da den ikke blev genoptrykt. Sjelest er dermed det eneste medlem af politbureauet, der har haft den, fra officiel side, så tvivlsomme ære at have udgivet en bog, der begyndte at cirkulere i *samizdat*! Et år efter dens udgivelse blev bogen fjernet fra bibliotekerne (Tillet 1975: 755).

I anmeldelsen anklages Sjelest blandt andet for at idyllisere Ukraines kosakfortid i almindelighed og Zaporozje-kosakkernes i særdeleshed. Dermed fortrænges den klassemæssige deling af kosaksamfundene, og kosakhetmanernes forvandling til feudalherrer (*O ser'ěznykh nedostatkakh...* 1973: 77–78). Hvad der imidlertid ikke fremgår af anmeldelsen, er, at fortolkningen af Zaporozje-kosakkernes fortid ikke er Sjelests egen, men stammer fra Karl Marx (Kharchuk 1973: 37)! Hermed berøres et af mange kontroversielle emner i den sovjetiske historiografi, nemlig Zaporozje-kosakkerne. Kosakkernes folkelige image som vilde frihedskæmpere, der kun modvilligt blev den russiske zars undersåtter, passede meget dårligt ind i billedet af ukrainerne som et undertrykt folk, der higede efter genforening med Rusland. Efter Sjelests fald i 1972 blev uddannelsen af specialister i kosakhistorie da også officielt nedlagt (Jepsen 1999: 87).

Et andet væsentligt kritikpunkt gik på, at Sjelest ikke i tilstrækkelig høj grad anerkendte den positive betydning genforeningen af Rusland og Ukraine i 1654 havde haft for Ukraine. Sjelest bebrejdes, at han har beskrevet den ukrainske forening med Rusland i 1654 som blot en blandt mange historiske begivenheder. På denne måde undlod han, at gøre opmærksom på, at takket være denne epokegørende historiske begivenhed, blev ukrainerne frelst fra udenlandsk overherredømme (*O ser 'ěznykh nedostatkakh...* 1973: 78–79).

At der var problemer med Sjelests behandling af fortiden fremgik også af, at Sjelest blev kritiseret for ikke at beskæftige sig med den russiske kulturs gavnlige indvirkning på udviklingen af ukrainsk litteratur, kunst og musik, for eksempel de russiske revolutionæres indvirkning på Sjevtjenko (*O ser 'ěznykh nedostatkakh...* 1973: 79). En anden af Sjelests udeladelsessynder bestod i, at han ikke mindede om hvilken kæmpehjælp bolsjevikkerne og Lenin havde ydet Ukraine. Tilsyneladende havde Sjelest glemt at nævne tre artikler, som Lenin havde skrevet om Ukraine i juni 1917 (*ibid.*: 81). Det er en ganske bemærkelsesværdig kritik, eftersom over to tredjedele af alle henvisninger i bogen er til Lenin, og indledningen snarere burde hedde Lenin og Ukraine, da så godt som hvert afsnit i indledningen begynder med «Lenin»!

Kritikken i *Kommunist Ukrainy* var altså ganske klar. Sjelest var gået for langt i fremhævelsen af Ukraines ukrainskhed. Formentlig har hans synspunkter været ganske repræsentative for det ukrainske kommunistparti på det tidspunkt; hans afgang blev kun bakket op af tre ud af 25 førstesekretærer i Ukraines 25 oblaster. I alle tilfælde tog man ingen chancer i Moskva, og det ukrainske kommunistparti oplevede i tiden efter Sjelests fald den største udrensning siden Stalin. Alle vigtige institutioner blev ramt af denne udrensning. På regions-, by- og distriktsniveau blev en fjerdedel af alle sekretærer for ideologiske spørgsmål fjernet (Krawchenko 1985: 249–50). Dermed var der lagt op til en hårdere ideologisk kurs under Ukraines næste partichef, Sjtjerbitskij. Det var en kurs, der kom til at gå hårdt ud over ukrainsk sprog og kultur, og klart lod sig aflæse i en række tørre tal.

Efter Sjelest

I 1970 opgav 8,5% af ukrainerne i Ukraine russisk som modersmål (Isajiw 1980: 64), og i 1989 var dette tal steget til 11% (Christensen 1992: 54). Sideløbende med dette var der også tegn på, at en række

ukrainske institutioner blev stærkt svækket i årene efter Sjelest. I 1965 var der 29 200 offentlige biblioteker i Ukraine. I 1976 var dette tal faldet til 26 700. I samme periode steg antallet af biblioteker i Sovjetunionen, selvom der også var tale om et lille fald i antallet i RSFSR. Dette er naturligvis langt fra noget entydigt bevis på et forfald af ukrainske kulturinstitutioner, da tallene jo ikke tager højde for, at der måske er blevet nedlagt flere små biblioteker og så bygget nogle få store. Desuden rummer disse tal heller ikke vidnesbyrd om den sproglige fordeling af indholdet i disse biblioteker. Mere entydigt bliver den ukrainske kulturs trængselstider, når blikket vendes mod bogproduktionen. Antallet af bogtitler udgivet på ukrainsk i hele Sovjetunionen faldt nemlig også i denne periode. I 1965 blev der udgivet 3003, men i 1976 var tallet faldet til 2495. Der var dog tale om en lille stigning i 1970 efterfulgt af et voldsomt fald i 1975. I selve Ukraine faldt antallet af bøger trykt på ukrainsk fra 2998 i 1965 til 2494 i 1976, dette endda til trods for at det totale antal af bøger trykt i Ukraine i denne periode steg. Blot 27% af alle bøger trykt i Ukraine i 1976 var på ukrainsk (Isajiw 1980: 64).

Også på undervisningsområdet stod det slemt til med den ukrainske sag, hvilket følgende tal giver et klart vidnesbyrd om. I midten af 1960'erne blev 62% af alle skolebørn i Ukraine undervist på ukrainsk. I 1987 var dette tal faldet til 50,5%, og i Kyjiv var det kun 23% af alle skolebørn der fik undervisning på ukrainsk trods det, at 52,8% af hovedstadens befolkning erklærede, at de havde ukrainsk som modersmål ved folketællingen i 1979 (Hajda *et al.* 1990: 188).

Det hårde pres ukrainsk sprog og kultur kom under betød ikke, at Moskva ignorerede hverken Ukraines eller Kyjivs betydning i den fælles østslaviske historie. Dette kom med al ønskelig tydelighed til udtryk, da Kyjiv i 1982 fejrede sit 1500-års jubilæum.

Dette jubilæum blev fejret med megen pomp og pragt, og kunne let lede tanken hen på fejringen af Perejaslavl-traktaten i 1954. Ikke uventet kom de russisk-ukrainske relationer også til at stå i centrum ved dette jubilæum. Det er indlysende, at det er umuligt at tidsfæste grundlæggelsen af en ældgammel by som Kyjiv inden for en periode på 12 måneder, hvad der også fremgår af *Bol'sjaja Sovetskaja Entsiklopedija*. I tredjeudgaven af denne står der, at Kyjiv er grundlagt i det femte eller sjette århundrede efter vor tidsregning. Imidlertid var der mange gode grunde til at fejre Kyjivs 1500-årsjubilæum i netop 1982. En af grundene kan have været, at det var 50-året for hungersnøden i 1932, som var en begivenhed, ukarinerne i Vesten sandsynligvis ville markere (Solchanyk 1982: 2). Imidlertid bliver det klart, når man ser avisernes skildring af jubilæet,

at det nok snarere var ønsket om mere integration mellem de øst-slaviske folk, der var årsagen til al denne festivitas omkring det heldige «sammenfald» af jubilæer: I foråret 1982 var de sovjetiske aviser fulde af artikler, der kædede Kyjivs 1500-årsjubilæum sammen med 60-årsjubilæet for Sovjetunionens dannelse. Her er et typisk eksempel:

Kiev er blevet et af symbolerne på sovjetmenneskenes kamp og arbejdsære, og de nuværende festligheder i forbindelse med dets jubilæum er en vigtig begivenhed dagen før 60-året for Sovjetunionens dannelse. Denne vigtige begivenhed bekræfter overbevisende dybden af de historiske rødder, vort venskabs rene kilde og dets livgivende styrke (*Pravda* 29. maj 1982).

Dette eksempel viser med al ønskelig tydelighed i hvor høj grad, sovjetmagten ønskede at sætte lighedstegn mellem russisk, ukrainsk og sovjetisk. Selvom dette ikke lykkedes, er det ingen overdrivelse, at ukrainsk kultur i tiden efter Sjelests fald kom under voksende pres. Denne udvikling var baggrunden for, at forfatteren Milan Kundera i 1984 skrev følgende om Ukraine i sit berømte essay *The Tragedy of Central Europe*:

One of the great European nations (there are nearly forty million Ukrainians) is slowly disappearing. And this enormous, almost unbelievable event is occurring without the world realizing it (Kundera 1984: 33).

Sammenfatning

Så slemt gik det som bekendt ikke for den ukrainske nation, men der er ingen tvivl om, at det var en hårdt prøvet nation, der i 1991 genvandt sin selvstændighed. Det er efter min mening fejlagtigt, at betragte Sjelest som en slags «befrier» af Ukraine. Snarere bør Sjelest betragtes som en typisk nationalkommunist. Dem var der en del af i det kommunistiske Østeuropa. Blandt de mest kendte er Josip Broz Tito og Wladyslaw Gomulka. Skønt Tito brød med Stalin i 1948, og Gomulkas magtovertagelse i 1956 blev starten på den «polske oktoberrevolution» i 1956 med efterfølgende politiske liberaliseringer i Polen, var der ingen af disse, der satte spørgsmålstejn ved kommunistpartiets magtmonopol. Det var der heller ikke optræk til i Ukraine under Sjelest. Ikke desto mindre var disse folks nationalfølelse ofte årsag til stor uro i Kreml, og dermed medvirkende til at nedbryde billedet af en monolitisk østblok.

Litteratur

- Azrael, Jeremy (1978) *Soviet Nationality Policies and Practices*. New York: Praeger.
- Bilocerkowycz, Jaroslaw (1988) *Soviet Ukrainian Dissent*. Boulder, CO: Westview Press.
- Bojko, B. (1989) Tjeloveku svojstvenno osjibat'sja... *Komsomol'skaja pravda* 19. oktober: 2.
- Bociurkiw, Bohdan R. (1974) Soviet Nationalities Policy and Dissent in the Ukraine. *The World Today* 30 (5): 214–26.
- Christensen, Svend Aage et al. (1992) *Politikkens Ruslandshistorie 1982–1992. Imperiets sammenbrud*. København. Politikens Forlag A/S.
- Hajda, Lubomyr & Mark Beisinger (1990) *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, CO: Westview Press.
- Isajiw, Wsevolod (1980) Urban Migration and Social Change in Contemporary Soviet Ukraine. *Canadian Slavonic Papers* 22 March: 58–66.
- Jepsen, Harald (1999) Kampen om historien i Ukraine. *Svantevit* 25 (2): 79–88.
- Kharchuk, Teodor (1973) Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest. *International Socialist Review* (11): 14–17 & 34–37.
- Krawchenko, Bohdan (1985) *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine*. London: Macmillan.
- Kramer, Mark (1998) Ukraine and the Soviet–Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1): New Evidence from the Diary of Petro Shelest. *Cold War International History Project Bulletin* (10): 234–47.
- Kundera, Milan (1984) The Tragedy of Central Europe. *The New York Review of Books* 26. april: 33–38.
- Moroz, Valentyn (1974) *Boomerang. The Works of Valentyn Moroz*. Baltimore: Smoloskyp Publishers.
- Nahaylo, Bohdan (1999) *The Ukrainian Resurgence*. Toronto: University of Toronto Press.
- O ser'ëznykh nedostatkakh i osjibkakh odnoj knigi (1973) *Kommunist Ukrainy* (4): 77–82.
- Ramet, Pedro (1979) Linguistic Assimilation in Ukraine. *The Ukrainian Quarterly* 36 (3): 237–53.
- Sjelest, P. Ju. (1970) *Ukrajino, nasja radjans'ka*. Kyjiv: Polityvdav Ukrainy.
- Solchnyk, R. (1982) Kiev's 1500th Anniversary and Soviet Nationalities Policy. *Radio Liberty Research Bulletin* 26 (19): 1–5.
- The Man-Breaking Regime: Case of a Ukrainian Writer. Editorial (1974) *The Ukrainian Quarterly* 31(1): 5–12.
- Tillet, Lowell (1975) Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest. *Slavic Review* 15 (4): 752–68.

Det tvetydige Moldova

Elisabeth L'orange Fürst
professor, Sosial-
antropologisk institutt,
Universitetet i Oslo.

Vinteren 2002 var kjennetegnet av vedvarende demonstrasjoner i hjertet av Moldovas hovedstad, Chisinau.¹ Stedet for protestene, den store plassen mellom byens nyoppussete hovedkirke og regjeringsbygget, var ikke valgt tilfeldig: Det var her folkemassene samlet seg i kampen som førte til Moldovas uavhengighet av Sovjetunionen i 1991.

Demonstrasjonene utviklet seg fra store ansamlinger av folk med bannere og plakater til regulære teltleire, der demonstrantene sov, spiste og oppholdt seg hele døgnet. Det hele utspant seg i en hovedtrafikkåre midt i sentrum, og byens trafikkmønster måtte legges om. Informanter jeg snakket med da jeg besøkte Moldova i mai måned, som hadde sett det hele på nært hold, fortalte at demonstrantene vesentlig var studenter og elever, eller barn, som de sa. Disse ble oppfordret til å delta og tatt med dit av lærere og foreldre. I spissen for det hele sto den parlamentariske lederen til Det kristeligdemokratiske folkeparti (heretter DKDF), Iurie Rosca, et parti som hadde fått 8 prosent av stemmene ved sist parlamentsvalg (februar 2001).

Da demonstrasjonene begynte rett over nyttår, var det snart gått ett år siden Vladimir Voronin ble valgt til ny president i Moldova. «For første gang har kommunistene vunnet rent flertall i en tidligere sovjetisk republikk,» het det i et oppslag i en norsk avis dagen etter (*Aftenposten* 27. februar 2001). Vi fikk også vite at Voronin på en pressekonferanse hadde lovet å gi russisk status som stats-

1 Jeg velger å benytte de rumenske navnene på steder i Moldova som blir omtalt i denne artikkelen, i tråd med offisiell politikk siden 1991.

språk nummer to etter rumensk. Dette hadde vært et av hans viktigste valgløfter til folket, som hadde valgt ham på demokratisk vis med over femti prosent av stemmene. Det som skjedde rett over nyttår 2002, var at dette løftet ble innfridd ved å gjøre russisk til obligatorisk skolefag fra 2. klasse på barneskolen. Resultatet ble imidlertid umiddelbare aksjoner «mot russifisering av skolen» (*Moldova Azi* 4. januar 2001).

Det var en lærerorganisasjon tilknyttet DKDF som startet aksjonene med folkemøter på plassen midt i byen. Myndighetene tillot imidlertid ikke demonstrasjoner på denne plassen med slik åpenbar symbolverdi, og ba dem flytte et annet sted (*news.mold.* 6. januar 2001). Dette ble ikke etterkommet, snarere fortsatte folkemøtene med fornyet styrke. Lærerorganisasjonen sendte et åpent brev til utdanningsministeren og advarte «mot villfarelsen å tvinge en rumensktalende majoritet til å lære språket til en minoritet, når det ikke engang er det største språket» (*Moldova Azi* 4. januar 2001). En komité ble dannet av disse lærerne i samarbeid med en ungdomsorganisasjon, flere NGO'er og foreldregrupper, og de samlet 15 000 underskrifter mot russisk som obligatorisk pensum, (*The Connection* 17. januar 2001). «Når tallet er så høyt, må regjeringen respektere folkets ønsker,» uttalte komiteens leder (*ibid.*). Han viste også til en rekke enkeltmennesker og organisasjoner som støttet aksjonene, deriblant vestlige statsledere samt medlemmer av Europaparlamentet.

Språk som symbol

I denne artikkelen vil jeg gå nærmere inn på noe av bakgrunnen for konflikten som utspiller seg i dagens Moldova. Som det fremgår over handler den om språk. Når det dreier seg om det fattigste landet i Europa (Fürst 2001), fremstår dette som et noe overraskende grunnlag for månedlange demonstrasjoner. Imidlertid skal vi se at «språk er symbol for svært mye i dette landet», som en av mine informanter uttrykte det.

Mitt grunnlag for å si noe om konflikten er mine månedlange opphold i Moldova hver høst i perioden 1998–2001. Jeg har bodd hos en russisktalende (jødisk/ukrainsk) familie, og har mye informasjon fra den kulturelle bakgrunn disse representerer. Samtidig har jeg også sørget for å snakke med informanter med rumensk bakgrunn. Dette både-og-perspektivet mener jeg må til for å gi innsikt i det postsovjetske Moldova.

Når det gjelder slik innsikt, vil jeg argumentere for fordelene ved

å oppholde seg over tid i hverdagslivets Moldova, slik antropologisk metode anbefaler, for å utvikle et innenfra-perspektiv og bli kjent med folks hverdagslivserfaringer. Det gir en annen tilgang til «virkeligheten» enn metoder som studerer land og situasjoner mer i et utenfra-perspektiv. Et innenfra-perspektiv blir eksplisitt posisjonert og perspektivert, noe det er viktig å redegjøre for som et kunnskapsgrunnlag (Haraway 1988). Når jeg i denne artikkelen i større grad gir tilgang til russiskspråklige informanternes erfaringer enn rumensk-språklige, gir jeg dessuten i en viss forstand stemme til en gruppe som er mindre hørt i det norske (og vestlige) samfunn.²

Jeg finner det innsiktsgivende å analysere den særegne moldoviske situasjonen ved hjelp av begrepet tvetydighet.³ Landet befinner seg i en språklig og kulturell både-og-situasjon, samtidig som sterke krefter presser det i retning av entydighet. Ikke alle føler seg komfortable overfor det tvetydige. Samtidig vil jeg argumentere for at det å gi rom til «både-og» kan være mer konstruktivt og generøst overfor erkjente dilemmaer enn det å presse dem i retning av tilspissede konflikter i tråd med enten-eller-logikk. I løpet av artikkelen skal jeg utdype hva jeg legger i en slik påstand.

Befolkningen i dagens Moldova omtaler seg selv og sin «etniske» identitet⁴ i en viss grad ut fra sin språklige tilhørighet. Det dreier seg hovedsakelig om to språk, rumensk/moldovisk⁵ og russisk⁶. Samtidig er det ofte ikke snakk om et enten-eller, for eksempel gifter folk seg gjerne på tvers av språkkulturell bakgrunn. Deres barn vokser dermed opp i tospråklige hjem. Alle som har rumensk som morsmål har (frem til 1991) også lært russisk, som var det offisielle språket i sovjettiden, og også tidligere da området var under tsar-russisk styre (1812–1918). De som har russisk som morsmål (eller ukrainsk, bulgarsk eller gagausisk), kan derimot oftest ikke rumensk/moldovisk. De russisktalende, inkludert de nevnte «etnisiteter» ut-

2 Den norske ambassadøren i Bucuresti er f.eks. sideakkreditert Chisinau, noe som nok bidrar til å forme norske synspunkter. Fokuset på den rumenske fortolkningen kan være en forklaring på den uenighet som fremtrådte mellom min fremstilling av Moldova i en kronikk i *Aftenposten* 18. oktober 2001 og et «motinnlegg» fra Jardar Seim i samme avis 5. november 2001).

3 Bruken av dette begrepet er inspirert av Maurice Merleau-Pontys hovedverk *The Phenomenology of Perception* (1962).

4 Moldovene omtaler ofte sin etniske identitet som nasjonalitet, en arv fra sovjettiden, da man opererte med to sett med identiteter, den felles, overordnede sovjetiske og den «nasjonale», knyttet til etnisitet.

5 Det er strid om man skal kalle språket som snakkes i Moldova rumensk eller moldovisk (se under).

6 Andre språk er ukrainsk, bulgarsk og gagausisk, et tyrkisk språk.

gjør 35 prosent av befolkningen. Når jeg allikevel sier at landet, eller i hvert fall hovedstaden,⁷ i praksis er tospråklig, bygger det bl.a. på følgende observasjon: Når man beveger seg rundt i Chisinau, ser man rumenskspråklige plakater, oppslag og navn overalt (denne rumeniseringsprosessen er slutført i løpet av de fire årene jeg har vært der). Samtidig hører man oftest russisk bli talt på gatene, i butikkene, på markedene og i radioene i minibussene.

Språklig sett er altså Moldova tvetydig. Det er i dag et skille mellom offentlig skriftspråk (som er utelukkende rumensk) og daglig talespråk (som er russisk eller rumensk), men begge språk forefinnes altså samtidig. Noen av barna og de unge som bare har gått på skolen etter sovjettiden, kan bare rumensk, hvilket er et nytt fenomen i etterkrigstidens Moldova. Russiskspråklige barn har til nå kunnet velge russisk skolegang, dog med noe innslag av rumensk som skolefag.

Den dobbeltkulturelle situasjonen i Moldova som gir tvetydigheten, synliggjør landet mellom elvene Prut og Nistru som et gammelt offer for mektige imperiers kamper om hvor grensene skal trekkes mellom øst og vest – fra 1500-tallet mellom det ottomanske og det russiske riket, fra 1900-tallet mellom Russland/Sovjetunionen og Romania. Det synes åpenbart at strid om interesseområder fremmer strid om fortolkninger og fremstillinger. Det kan se ut til at det gjelder å gi egne interesser et så rettferdig og legitimt skjær som mulig. Hvem som er herre og hvem som er offer kan bli en strid om nettopp dette; den historiske legitimiteten.

Politikk og historie – kampen om fortellingene

Det tvetydige handler også om at «språket er symbol for svært mye i dette landet»: Språk og politikk er så tett vevet sammen i retorikken at det ene ofte kan bli et underforstått språk om det andre. Dette ble åpenbart i løpet av demonstrasjonene. De startet med et skarpt nei til russisk som obligatorisk skolefag og gled nesten umerkelig over til et nei til kommunisme og president Voronin etter at regjeringen hadde sett seg nødt til å trekke språkreformen tilbake. Det er de rumensk-nasjonalistiske høyrekreftene i landet, i dag i stor grad samlet i DKDF, som står bak opprøret mot «russifiseringen». Det var de samme som spilte en hovedrolle i kampen for løsrivelse fra Sovjetunionen.

⁷ Det er en markert forskjell mellom by og land i Moldova. På landet snakker de fleste rumensk/moldovisk, mens russisk er det urbane språk.

Kampen for uavhengighet startet allerede i 1989 med organiseringen av Den moldoviske folkefronten, en prorumensk bevegelse som var opptatt av demokratisering og opphevelse av russisk som statsspråk til fordel for rumensk (Hamm 1998, King 1999). Det var også disse kreftene som talte varmt for gjenforening med «det egentlige» broderfolket og at Moldova skulle inngå i union med Stor-Romania.

Dette falt andre moldovere tungt for brystet. Begrepet «Stor-Romania» ble assosiert med det rumenske samarbeidet med nazistene under andre verdenskrig og med fascister før den tid. Mange av landets innbyggere hadde også opplevd Romania svært negativt som okkupasjonsmakt i mellomkrigstiden. Da Moldova i løsrivelsesprosessen tok i bruk en modifisert versjon av den rumenske trikolooren, fløt begeret over for den overveiende russisktalende befolkningen øst i landet i området mellom Nistru og grensen til den ukrainske sovjetrepublikken. I frykt for en mulig union med Romania meldte de seg i 1990 ut av Moldova og etablerte Den transnistriske moldoviske sovjetsosialistiske republikk (Hamm 1998, King 1999). De moldoviske myndigheter svarte med å erklære uttreddelsen som illegal.

I 1991 brøt væpnet konflikt og ansatser til borgerkrig ut mellom russisktalende og rumensktalende i dette området. Kamphandlingene opphørte ganske raskt, og russiske styrker har, på oppfordring fra Transnistria, bidratt til å fryse konflikten. Men konflikten er stadig uløst, den ligger som et åpent sår langs elven Nistru som tidligere markerte grensen mellom Moldova og Ukraina, men som nå renner i et uavklart grenseland.

En annen befolkningsgruppe som krevde selvstendighet på samme tid, også i opposisjon til prorumensk nasjonalisme, var gagauserne, en tyrkisk, kristen minoritet bosatt sør i Moldova (Demirdirek 2001). Også her kom det til væpnet konflikt som bare ble stanset av sovjetiske styrker. Imidlertid ble denne konflikten løst og Gagausia gitt stor autonomi innenfor republikken Moldova.

Drømmen om et Stor-Romania, som nok hadde stor oppslutning under selvstendighetskampen, svant fort hen. I 1994 støttet bare snaue 8 prosent av velgerne folkefrontens arvtaker, DKDF, og en forening med nabolandet i sørvest. Det er verdt å merke seg at den rumensk-nasjonalistiske folkefronten, som kjennetegnes av en sterk dedikasjon til rumensk språk, kultur og historiefortolkning, hele tiden har bestått av en liten, men desto mer handlekraftig elite med tilknytning til lærere, universitetsfolk, forfattere og andre intellektuelle.

Denne gruppen ble altså reaktivert med valget av Voronin. Da jeg kom tilbake til Moldova i oktober 2001, første gang etter valget av Voronin til president, spurte jeg mine russiskspråklige informanter om hva som hadde skjedd siden han kom til makten. Jeg fikk vite om en forsiktig, gryende optimisme blant mange mennesker. Pensjonene var økt noe, det var også lønningene i statssektoren, som dertil for første gang på mange år var begynt å bli utbetalt regelmessig hver måned.

Samtidig ble jeg vitne til en ny engstelse eller uro, en dyp bekymring over språkspørsmålet som hadde begynt å ulme igjen, i kjølvannet av Voronins beslutning om å likestille russisk med rumensk som offisielt skriftspråk. «Dette har blitt et farlig spørsmål,» sa en av dem. «Det spørs om han vil klare å gjennomføre denne politikken. Vi er redde for å havne i samme situasjon som utløste borgerkrigen i 1991, med masse opptøyer og bråk i parlamentet.» Hun fortalte at de prorumenske nasjonalistene hadde begynt å røre på seg, det var syv, åtte stykker i et parlament på hundre, «men det dreier seg om unge mennesker som er veldig energiske og ganske aggressive. De andre er eldre og har ikke sammen driven.»

Som det skulle vise seg i januar, var ikke engstelsen ubegrunnet. Men til tross for bråk og iøynefallende uttrykksformer, kom det ikke til voldshandlinger fra noen av partene. Voronin beveger seg i farlig terreng. Han har til dels opptrådt dumdristig, men har reddet seg i land etter å ha brent noen fingre, var mine informanters forklaringer i mai måned. I tillegg understreket de at moldovere flest er fredsommelige og inntil det urimelige tålmodige.

At språk handler om politikk i Moldova er ikke noe nytt. Da rumensk ble gjort til det eneste offisielle språket i Moldova i 1991, skjedde det i åpenbar opposisjon til sovjettiden, som et ledd i det å kvitte seg med hele denne epokens undertrykkelse og åk. Det russiske språket skulle utraderes, omtrent som i en renselsesprosess, og det ble tatt lite hensyn til den tredjedel av befolkningen som hadde bare dette språket. Disse ble tvert imot gjort til syndebukker for et politisk system, mens gruppens språkligkulturelle røtter vitterlig strakk seg lenger tilbake: Russifisering hadde preget det moldoviske folket helt tilbake til 1812, da tsaren annekterte landet mellom Prut og Nistru, et område som den gang gikk under navnet Bessarabia (Jewsbury 1976).⁸ Den russiske innflytelsen har altså vært langvarig. Imidlertid kom det, som nevnt over, et rumensk mellomspill i

8 Den gang strakte landet seg helt ned til Svartehavet. Moldova mistet dette kystlandskapet til Ukraina etter andre verdenskrig.

mellomkrigstiden. I 1918 annekterte kong Ferdinand av Romania Bessarabia i kjølvannet av den bolsjevikiske revolusjonen i Russland. Dermed kom landet under rumensk herredømme i den 25 år lange mellomkrigstiden.

En slik fremstilling av historien som er gitt over er i tråd med en prorussisk historiefortolkning. Den rumenske legger vekten på tiden før Russland «forgrep seg» på Moldova, den gang Moldova bare var skilt fra den rumenske naboregionen Moldavia ved elven Prut og begge var under ottomansk overherredømme. Tanken om gjenforening av de to landene som «egentlig hører sammen», fører altså blikket tilbake til før 1800-tallet og enda tidligere,⁹ før den tyrkiske innflytelsen startet prosessen med å gjøre den rumenske regionen «uren».¹⁰

Man kan alltid spørre seg hva som er ønskelig å legge vekt på i en historisk fremstilling av et lands identitet. Jeg synes det er interessant å observere at den prorumenske nasjonalismen velger å se bort fra de siste 300 års historie, i konsentrasjon om sitt «egentlige» identitetsgrunnlag. Det er bemerkelsesverdig at den rumenske fremstillingen har «glemt» eller fortrenget implikasjonene av at den russiske innflytelsen på 1800-tallet betydde alfabetisering og urbanisering av det moldoviske folket (Jewsbury 1976). Den muntlige rumenske dialekten ble et skriftspråk som anvendte det kyrilliske alfabetet (dvs. moldovisk). I denne tiden ble hovedstaden utbygd, et administrasjonsapparat utviklet ved hjelp av innflyttere fra de russiske sentra, skolevesen utbygd og en almen «sivilisering» av befolkningen fant sted (*ibid.*). Det er en kjensgjerning at det på denne tiden var Russland som representerte den vestlig-borgerlige dannelsen og høykultur. Russerne så med atskillig skepsis på rumenere som representanter for østlig/ottomansk innflytelse, noe Tsar-Russland intenst bekjempet. For dem var grensen mot Romania ved elven Prut en avgjørende skillelinje mot østlig innflytelse.

Etter sammenbruddet – eller friheten

At rumensk ble gjort til landets eneste språk i løsrivelsesprosessen, kan ses som en slags revansj: En alternativ elite til den sovjetiske tok makten, bukten og begge endene. Rumenisering tok over etter den tidligere russifiseringen. Mens dette opplevdes som rettferdig

9 Etter uavhengigheten i 1991 ble den moldaviske middelalderfyrsten Stefan cel Mare (1457–1504) gjort til nasjonal folkehelt.

10 Moldavia ble først forent med fyrstedømmet Vallakia under felles fyrste i 1859. Den nye staten fikk navnet Romania.

for rumensktalende, var det smertefullt for de russisktalende, som ofte ikke kunne rumensk. Da friheten ble sluppet løs, ble russerhatet det samme: En ung gutt ble drept på gaten, i folkemengden, av den enkle grunn at han snakket russisk. En av mine informanter som jobbet i regjeringsbygget som nyhetsreporter, forteller hvordan hun og de andre russisktalende ansatte ble presset til å forlate kontorene og gå spissrotgang gjennom den store folkemengden som hadde samlet seg, mens sterkt spottende tilrop haglet over dem.

Løsrivelsen fra Sovjetunionen opplevdes altså svært forskjellig alt etter språklig/kulturell bakgrunn. Slik jeg forstår mine informanter, er det symptomatisk at skillelinjen ble satt nettopp her og ikke ut fra til politisk tilhørighet. En underliggende politisk kategorisering ble forenklet til en språklig sådan, russere ble kortsluttet til sovjet-sympatisører og moldovere til romaniatilhengere. Samtidig har alle informantene mine gitt uttrykk for at virkeligheten er atskillig mer kompleks. Politiske sympatier går selvsagt på tvers av språklig og kulturell identitet. Likevel skjer hele tiden underforståtte kategoriseringer som kobler russisk språk med kommunistiske og østlige sympatier, mens rumensk språk kobles med Vesten og «den frie verden».

Opplevelsen av løsrivelsen følger et mønster av svart-hvitt-tenkning, og ordene man velger farges av dette. Den kategoriske tenkningen fører til at én og samme hendelse – Sovjetunionens bortfall – omtales som sammenbrudd, med referanser til kaos og tapsopplevelser, og som frihet, med referanser til selvstendighet og individualisme.

Det er et faktum at de ti årene som har gått etter at Moldova valgte sin uavhengighet, har vært dypt preget av økonomiske, politiske og sosiale problemer. Folk har måttet streve for sitt daglige utkomme i en helt annen grad enn under sovjetregimet. Sammenbruddet – eller friheten – betydde en overgang fra å leve i en stat som til en viss grad sørget for den grunnleggende eksistensen i form av bolig, arbeid, mat og helse, til en privatisert tilstand med stor fattigdom og elendighet for de fleste og rikdom for noen få. Folk flest har kjent det som plutselig å få revet bort teppet under føttene, materielt og eksistensielt.

Riktignok betydde frihet bortfall av en undertrykkende og sterkt kontrollerende og paternalistisk stat – nå kunne de si hva de ville – men det som vokste frem i stedet, var nærmest anarkiske tilstander som fremmet kriminalitet, mafiavirksomhet og alles kamp mot alle. Det var en overgang fra den ene ytterlighet til den andre. «Hva betyr frihet, når man mangler mat i magen?» spurte mine informanter

retorisk. Faktum er at på ti år har Moldova, som tross alt var en av Sovjetunionens bedre stilte republikker, blitt Europas fattigste land med en bankerott stat. Svære lån fra utlandet har bare forsvunnet, ingen kan redegjøre for hvor hen, annet enn i private bukselommer. Faktisk er dette nært opp til hva folk assosierer med den påtvungne privatiseringspolitikken, den som landet har forpliktet seg til for å oppnå lån fra IMF og Verdensbanken. Slik mine informanter ser det, avler frihetens system «tjuver og kjeltringer» samt det de kaller «bandittkapitalisme».

I en artikkel i *Ny Tid* skriver Atle Seierstad at alle landene i Øst-Europa gikk inn i en dyp økonomisk og sosial krise etter oppløsningen av planøkonomien (Seierstad 2002). Steil tillit til markedsøkonomiens fortrefelighet var det som bestemte Vestens politikk, hevder Seierstad. Det var IMF som slo an tonen, vestlig kreditt skulle bare gis til land som forpliktet seg til rask overgang til ren markedsøkonomi. De ville hjelpe bare hvis landene gjorde som fondet sa.

Med Voronin som president

Så valgte altså en overveiende del av det moldoviske folket på demokratisk vis en «kommunistisk» president. Imidlertid hevdet informanter av ulike politiske oppfatninger at Voronin ikke er kommunist av det gamle merket, snarere mente flere av dem at han er sosialdemokrat «av svensk type». Ordet kommunist har imidlertid bevisst blitt brukt av Voronins parti fordi mange moldovere assosierer noe positivt med termen.¹¹ Hit knyttes håpet om en leder som kan gi folk tilbake levebrødet, tryggheten og anstendigheten, etter ti års akselererende krise og en lang serie med udugelige politikere av ulike borgerlige merker.

Det er ikke til å unngå at partimedlemmene «står i en revansjistisk posisjon i forhold til dem som etter deres begrunnede mening i ti år har brakt oss et slikt elendig liv», heter det i en kommentartikkel i den russiskspråklige avisen *Kisjinovskie novosti* (2. mars 2001). Det man får håpe, heter det videre, er «at kommunistene viser at de til rett tid evner å legge om kursen (...) at de kan lære av andres feil og ikke legge seg på risikable og uforberedte eksperimenter».

Nettopp dette er det mange av informantene som påpeker at kommunistene ikke har greid. Likevel innrømmer også folk som stemte på andre politiske partier, at Voronin virker dyktig og at han

¹¹ Partiet omfatter en gruppe som nok kan betegnes som «gammelkommunister».

tross alt har fått til en god del. Først og fremst har han tent et håp i folk og en forsiktig fremtidsoptimisme. Samtidig står Voronin overfor store utfordringer fremover, ikke minst når det gjelder forholdet til vestlige land, som er fulle av mistro. Han må vise at han mestrer demokratiets spilleregler, noe hans del av verden har liten øvelse i.

I et intervju i *Komsomolskoje pravda* (moldovisk seksjon, 23. mars 2001) fremgår det at Voronins politiske program i utgangspunktet var meget ambisiøst og preget av de beste intensjoner. Han vil ta et oppgjør med så mye: bestikkelser og korrupsjon som har økt med veldig omfang de siste ti årene og en landbruksproduksjon som har blitt rasert i samme periode. Privatiseringen har i praksis betydd at det teknologiske grunnlaget, som bygde på kollektivdrift, har falt tilbake på et nivå som for hundre år siden. «Befolkningen på landet lever i dag på naturhusholdningens vilkår», heter det i intervjuet. Økonomisk vil Voronin legge til rette for å bedre investeringsklimaet i landet, og han vil «arbeide for mellometrisk harmoni», her med relasjonen til Transnistria-området i tankene (*ibid.*). Videre vil han føre en pragmatisk utenrikspolitikk med diplomatisk kontakt med både øst og vest. I et annet intervju understreket Voronin viktigheten for Moldova av å ha gode relasjoner med sine naboer, men samtidig at det er avgjørende at ingen skal «kommandere» landet (*Moldova News* 28. februar 2001).

Når det gjelder spørsmålet om hans form for kommunisme og hva den går ut på, svarer Voronin at han vil utforme politikken ut fra samfunnets fellesinteresser og realisere den gjennom staten, som er forpliktet til å utføre koordinerende funksjoner. Hva programmet for oppgjør med korrupsjon og nepotisme angår, kommer Voronin med en interessant kommentar: Under paroler om demokrati og moderne prinsipper om privateiendom og markedsøkonomi har det foregått en restaurering av før-borgerlige (føydale) holdninger (*Komsomolskoje pravda* 23. mars 2001). Han sikter til moldoviske tradisjoner for utvidete slektskapsformer, en slags gudforeldre i forbindelse med brylluper og dåp (*nanasji* og *komovstvo*), som i dag fremtrer som vesentlige relasjoner i tilknytning til nepotisme og bestikkelser. Voronins resonnement impliserer, slik jeg leser det, en interessant side ved kommunistisk modernitet: vekten på universalisme og avstandtaken til partikularisme. Det sistnevnte synes å blomstre i postsovjetiske samfunn (Ledeneva 1998, Ulfsnes 1999).

Nye kontroverser mellom Moldova og Romania

Voronins ønsker for Moldova om et godt forhold til naboene er lettere i teori enn i praksis. En russiskspråklig kommentarartikkel (*Infotag* oktober 2001) peker på et problem i kommunistenes valgkamp, nemlig at de tillot antivistlige, verbale angrep generelt og antirumenske spesielt, ikke minst for å markere opposisjon til hovedmotstanderne, DKDF. Da Voronin og hans folk overtok makten, innså de at det ikke er bra for et styrende parti med nabokrangler. Likevel tok de opp igjen det smertelige spørsmålet om undervisning i «Moldovas historie» og «det moldoviske språket» til erstatning for de siste ti års undervisning i «rumenernes historie» og «det rumenske språket» (*ibid.*). Selv om dette var i tråd med valgløftene, og dermed hadde over halvparten av velgernes støtte, understrekes det at Bucuresti alltid har fordømt slike fremstøt som anti-rumenske.

Da jeg oppholdt meg i Moldova siste høst, ble jeg av mine informanter gjort oppmerksom på at gjensidige anklager om henholdsvis forsøk på rumenisering og russifisering hadde stukket sine hoder frem igjen, og jeg ble vist eksempler i form av slagord fra tiden rundt 1990 i avisspaltene. Forholdet mellom Romania og Moldova var ganske hett i perioden rundt Sovjetunionens oppløsning, og det var sterke krefter på begge sider av grensen som ønsket forening mellom de to «egentlige» broderfolkene. I den første perioden var det også vanlig med gjensidige verbale angrep mellom de to landene, men etter 1995 ble forholdet «mindre emosjonelt, det ble mindre av forsøkene på å pådytte Moldova deres (rumenske) perspektiver og det utviklet seg et mer forretningsmessig forhold», heter det videre i kommentaren (*Infotag* oktober 2001).

I kommentaren påpekes det videre som et problem at Ion Iliescu, som i 2000 kom tilbake som president i Romania etter fire års fravær, «synes å ha glemt at Moldova allerede har feiret sin tiårsdag som selvstendig land og at det blir styrt av venstreradikale krefter». De nygamle rumenske autoriteter, i form av Det sosialdemokratiske parti, har i det siste begynt å snakke språket fra 1991–95: «Bessarabia er et rumensk land», «to rumenske stater», «ett språk – ett land» osv. heter det (*Infotag* oktober 2001). I tillegg nektet de rumenske sosialdemokratene å undertegne og ratifisere en rumensk-moldovisk politisk traktat som det var tatt initiativ til året før og som ble entusiastisk støttet av internasjonale organisasjoner. Isteden ville de gå tilbake til en traktatversjon fra midten av 1990-tallet som etter manges mening ville innebære en gradvis forening mellom Romania og Moldova (*ibid.*).

At slagord fra tiden rundt 1990 ble hentet frem igjen, tydeliggjøres bl.a. i uttalelser fra prorumensk hold i en av de nasjonalistiske¹² avisene. Her heter det at det ikke finnes noe moldovisk folk, at alle er rumenere og at det ikke finnes noe land med navnet Moldova: «Det er intelligentsiaen i landet som har villedet folket, det var bolsjevikene som pønsket det ut.»¹³

I et avisoppslag i russiskspråklige *Kisjinovskie novosti* påpekes det at vi står overfor gjensidige, gamle fordommer: «Sett med moldoviske øyne er en rumener en sigøyner, en løgner, en luring, en slyngel og skittenfeldig. Sett med rumenske øyne er moldovere analfabeter, drukkenbolter, ja til og med ofte russiske. Moldoviske bønder sier: Russerne gir oss lys og varme, rumenerne gir oss ingenting» (*Kisjinovskie novosti* 9. november 2001).

Etniske/språkkulturelle motsetninger har med andre ord perio-
devis blomstret i det postsovjetiske jordsmonn. Det blir mildt sagt spennende å se hva slags frukter de vil gi etter sist vinters nyblomstring. Tvetydighetene er legio: Det handler om språk, og det handler om politikk. Vi skal også se at det samme kan gjelde religion. Sammenfiltringen og det tette vevet mellom språk og politikk kommer til uttrykk også her.

Det dreier seg om en konflikt mellom de to land som ifølge *Infotag* ble innrapportert til Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg av rumenske politikere og «noen prorumenske krefter i Chisinau» (*Infotag* oktober 2001).¹⁴ Saken gjaldt en syv år gammel konflikt rundt registreringen av Den bessarabiske metropolitanske kirke, som man hadde latt ligge for ikke å fremprovosere en forverring av forholdet landene imellom, nettopp på grunn av de ulike språk-, kultur- og historiefremstillingene. En høring om saken i oktober 2001 fikk imidlertid begeret til å flyte over for den moldoviske utenriksministeren. I en tale glapp hans kritiske holdning til det opposisjonelle kraftfeltet DKDF ut av ham, og han beskyldte Romania for «ekspansjonisme, innblanding i Moldovas indre anliggender, samt destabilisering av regionen» (*ibid.*). Talen frem-

12 Nasjonalistisk impliserer i dagens Moldova rumensk nasjonalisme og ønsker om en union med Romania.

13 Det refereres her til sovjetisk politikk på 1920-tallet i grenselandet mot datidens Romania. Her (i samme område som dagens Transnistria) opprettet sovjetmyndighetene Den moldoviske autonome sosialistiske sovjetrepublikk (se King 1999).

14 Ifølge et nyhetsoppslag på hjemmesiden til *Moldova Azi* dreier det seg om en av Europas lengste og mest gjenlydende tvistemål mellom representanter for sivilsamfunnet og politiske myndigheter (*Moldova Azi* 24. desember 2001).

kalte en skarp reaksjon fra Romania, som krevde en beklagelse, noe som ikke ble gitt, selv om utenriksministeren ble skarpt kritisert av de fleste politikere for en svært udiplomatisk uttalelse. Utspillet tiltrakk seg imidlertid det internasjonale samfunnets oppmerksomhet, og kommentaren i *Infotag* hevder at denne skandalen vil få negative følger for begge landene. Som søkerland til EU er det alvorlig for Romania, «idet det som eneste land i Europa har territorielle problemer med alle sine naboer».¹⁵

Moldova ble på sin side dømt for alvorlig maktmisbruk i kirkesaken. «Når staten fratar borgerne retten til å registrere seg i et kirkesamfunn, bryter den med grunnleggende menneskerettigheter,» het det i dommen (*Moldova Azi* 24. desember 2001). Moldoviske myndigheter hadde brutt grunnleggende prinsipper i de vestlige demokratier. Likevel var Moldova ikke villig til å registrere kirkesamfunnet og ønsket å anke dommen. Det førte til sanksjoner fra Europarådet, som gav Moldova beskjed om å tilfredsstille 19 kriterier for å kunne fortsette som medlem. Om landet ikke anerkjente kirken, ville Moldova bli ekskludert.

Hvorfor var Moldova så uvillig til å registrere dette kirkesamfunnet? I den moldoviske avisen *Kommunist* (31. oktober 2001) hevdes det at Den bessarabiske metropolitanske kirken pleier sine politiske interesser i ly av religion: Den kirkelige konflikten er et dekke for rumensk ekspansjon. Når dagens russiskorienterte regjering opptrer så steilt, er det nærliggende å forstå det som redsel for rumensk-nasjonalistiske interesser eller rumenisering, heter det videre. I et leserbrev i samme avis protesteres det mot «alle disse kreftene som har ønsket å likvidere det moldoviske riket og presse oss sammen med Romania» (*ibid.*).

I mai måned opplyste mine informanter at Moldova hadde krøpet til korset i denne saken. Den ble bilagt i et møte med Europarådet, slik tilfellet også var for demonstrasjonene. Lederen for DKDF ble bedt om å begrave stridsøksen, ettersom regjeringen jo allerede hadde trukket tilbake språkreformen. At Voronins regjering føler seg truet av opposisjonen er åpenbart. Allerede i januar hevdet statsministeren at aksjonen mot å innføre russisk som skolefag var en opportun anledning som opposisjonen hadde grepet for å destabilisere landets politiske og økonomiske situasjon (*Infotag* 29. januar 2002). «Opposisjonen er bekymret over de positive resultater kommunistregjeringen har oppnådd. DKDF forstår at for første gang

15 Moldova har hittil ikke søkt om medlemskap i EU.

på et tiår har vi oppnådd økonomisk stabilitet. Det gjør opposisjonen urolig,» uttalte han på Moldovas statsfjernsyn (*ibid.*).

At det hele handlet om den lille, men desto sterkere opposisjonens politiske, like mye som språklige følelser, demonstreres gjennom statsministerens påpeking av at de protesterende så ut til å ha glemte hvorfor de var ute på gaten. «De nevner ikke lenger språkproblemet, de synger bare 'Forening!', 'Vi er rumenske' osv.» (*Infotag* 29. januar 2002). Disse menneskene er imot Moldova som stat, fortsatte han og understreket at slike slagord kunne få vidtrekkende konsekvenser. «Den væpnete konflikten i Transnistria 1991–92 var også en konsekvens av tankeløse aksjoner og uttalelser» (*ibid.*).

Avslutning

I vestlige media tyder mye på at det er den prorumenske opplevelse av dagens situasjon i Moldova som hovedsakelig får komme til uttrykk. Dette er helt i tråd med den umiddelbare skrekk som rammer mange vestlige borgere når de får høre om demokratisk valg av kommunistisk styre i et av dagens europeiske land. Min intensjon med denne artikkelen har vært å representere moldoviske perspektiver med et innenfra-perspektiv, riktignok hovedsakelig sett med mine informanternes øyne, som for en stor del er russiskorienterte, men også rumenske. Det er et kjennetegn ved Moldova som helhet at en og samme situasjon arter seg forskjellig alt etter orientering langs denne dimensjonen. Radikalt forskjellige historieforståelser og språkkulturer inngår i praksis som omtrent likeverdige av størrelse og betydning. Disse utgjør det som kan kalles Moldovas egen identitet som landet mellom Prut og Nistru, et land som har opplevd skiftende herrer og språkkulturelle regimer i århundrer.

Et poeng med mitt innenfra-perspektiv er at det gir tilgang til virkeligheter som ikke vanligvis blir representert, virkeligheter som utvider det gitte bildet og åpner for en mer helhetlig forståelse, f.eks. i form av to motstridende fortellinger som begge likevel er «sanne». Mens konfliktene i Moldova utformer seg som en strid og dragkamp om «den korrekte» fremstillingen (noe som involverer både de navn, kart og grenser en legger vekt på), er det mitt ærend å legge vekt på den tvetydige både-og-situasjonen i Moldova. Den er uttrykk for dette landets historiske situasjon som multikulturell stat, der ulike etniske grupper er inngiftet i den grad at det, ifølge mine informanter, inntil nå har representert et vern mot borgerkriger.

Istedenfor å havne i enten–eller-stridigheter, der «vi» settes opp mot «de andre» – som dertil demoniseres – og råke ut i ideologiske kamper om «den rette læren»,¹⁶ ser jeg det som mer konstruktivt i dagens verden å fremheve verdien av tvetydigheten i den moldoviske situasjonen. Dette er også en viktig humanistisk utfordring for Vesten: å utvikle andre kategorielle tankeformer enn dikotomisk svart og hvitt. I dagens situasjon, ikke minst på bakgrunn av de siste års historie fra Balkan og Midtøsten, samt dagens terroristjakt, er det all mulig grunn til at vestlige land bør gå foran i et forsøk på å legitimere tvetydige forståelser. Å prøve å se to perspektiver samtidig, som både–og-historier som tar vare på begge parter, istedenfor enten–eller, der en part har rett og den andre tar feil, kan bety en forskjell på krig og fred – en forskjell som gjør en forskjell.

16 Dette er som kjent en viktig ingrediens i det 20. århundrets kalde krig mellom Vest- og Øst-Europa i kjølvannet av den bolsjevikiske revolusjonen og andre verdenskrig.

Litteratur

- Demirdirek, Hülya (2001) *(Re)making of a place and a nation: Gagauzia in Moldova*. Doktoravhandling. Oslo: Department of Social Anthropology, Faculty of Social Sciences.
- Fürst, Elisabeth L'orange (2001) Europas usynlige land. *Aftenposten* 18. oktober.
- Hamm, Michael F. (1998) Chronology. *Nationalities Papers* 26 (1):164–75.
- Haraway, Donna J. (1988) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14 (3): 575–99.
- Jewsbury, George F. (1976) *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774–1828*. East European Monographs No 15. Boulder, CO: East European Quarterly.
- King, Charles (1999) *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Ledeneva, Alena V. (1998) *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962) *The Phenomenology of Perception*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Seierstad, Dag (2002) Den brutale overgangen. *Ny Tid* 8. februar.
- Ulfesnes, Kari-Anne (1999) *Det er ikke vakkert, men det er sunt! En antropologisk studie om håndtering av privatiseringsprosessen i en rumensk landkommune*. Hovedoppgave. Oslo: Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

Fra sværd til plovskær

Genhusning og omskoling af russiske officerer fra Baltikum

Bente Villum Pindstrup
er cand.phil. i russisk
og arbejder som
free-lance tolk.

Kan man forestille sig noget mere drastisk karriereskift end at gå fra at være officer i den sovjetiske hær til at blive landmand i den russiske provins? Denne artikel følger en sådan forvandling baseret på feltstudier omkring et dansk genhusnings- og omskolingsprojekt i det nordvestlige Rusland 1999–2000. Samtidig analyseres blandt andet holdninger til privat foretagsomhed blandt tidligere officerer.

Baggrunden for genhusningsprojektet

Ved Sovjetunionens opløsning støttede Danmark og andre vestmagter de baltiske lande i deres bestræbelser på at opnå reel selvstændighed. Det skete ikke mindst i forbindelse med de baltiske landes krav om tilbagetrækning af de russiske tropper, der fortsat var udstationerede i landene, og som udgjorde et afgørende sikkerhedsproblem.

Forhandlingerne om tilbagetrækning af tropperne var dog vanskelige, bl.a. fordi Rusland havde problemer med at huse de mange udstationerede officerer i Rusland. I 1992 tog Danmark derfor initiativ til et bistandsprojekt, der skulle skaffe boliger i Rusland til hjemvendende russiske officerer fra de baltiske lande. Man ønskede tillige at skabe beskæftigelse til officererne med henblik på at undgå, at officererne, i deres frustration over de økonomiske forhold, ville blive en kilde til ustabilitet hjemme i Rusland.

Dette skal ses i lyset af, at officerskorpset i Sovjetunionen havde visse privilegier, i form af høj løn og heltestatus. Med Sovjetunionens opløsning og økonomiens kollaps, faldt levestandarden drastisk

for officererne. Samtidig blev der åbnet for kritik af volden blandt de væbnede styrker, den såkaldte *dedovsjtjina*,¹ og de kummerlige forhold inden for hæren. Der blev desuden sat spørgsmålstejn ved hærens kampdygtighed. Denne kritik blev opfattet som yderst krænkende af officerskorpset, der tillige var forbitrede over Sovjetunionens opløsning og tabet af dele af det sovjetiske fædreland. Officerskorpset var i sovjettiden den del af befolkningen, der i størst grad blev udsat for ideologisk og antivestlig propaganda, og var mest konforme med systemet. Opløsningen af Sovjetunionen og krisen i samfundet satte derfor officerskorpset i en tilstand af frustration og forbitrelse.

Genhusningsprojektet er derfor en del af den russiske konversionsproblematik. Konversion betegner en omfordeling af ressourcer fra militære til civile formål. Litteraturen om konversion behandler som oftest problemer i forbindelse med omstilling af militærindustrien til civil produktion (Gleditsch *et al.* 2000). I denne forbindelse er det interessante dog menneskers omstilling mentalt og praktisk til en ny tilværelse i et nyt samfund. I denne artikel vil jeg diskutere officerernes omstilling til den nye situation samt kommentere den danske støtteindsats.

Gennemførelsen af projektet

I samarbejde med myndighederne i Leningrad oblast blev det besluttet at oprette en landbrugslandsby, som kunne bidrage til at stabilisere fødevarerforsyningen til Skt. Petersborg, samt en landsby hvor beboerne kunne beskæftiges i servicevirksomheder med tilknytning til landbruget. Oprindeligt blev det planlagt at anlægge 25 landbrugsejendomme baseret på dyrehold og 80 arbejderboliger, hvor arbejderne skulle beskæftiges i mejeri og slagteri. Det samlede budget for projektet var omkring 70 millioner DKK. På grund af en række bureaukratiske forhindringer blev imidlertid projektet dyrere end budgetteret. Man blev derfor nødsaget til at nedskære antallet af arbejderboliger til 32. Desuden blev det nødvendigt at ændre landbrugene fra dyrehold til grøntsagsdyrkning, hvorved beskæftigelsesgrundlaget for en del af officererne faldt bort. Det blev dog besluttet at oprette et savværk i stedet for de påtænkte servicevirksomheder.

1 *Dedovsjtjina* er betegnelsen for en «hakkeorden» blandt de menige. De nyindkaldte mobbes groft af de, som har været længere i militærtjenesten. Mobberiet har ofte alvorlige konsekvenser og medfører i nogle tilfælde døden for ofrene.

Det danske Boligministerium stod for byggeriet af boliger og landejendomme, mens Landbrugsministeriet havde ansvaret for omskoling af officererne til landmænd. Oprettelsen af savværket hørte også under Boligministeriet.

Landbrugslandsbyen, Sjotkusa, stod indflytningsklar i 1996. Landejendommene bestod af en lille bolig og en minimal lade, som ikke var frostsikret (senere i forløbet blev der dog på landbrugsministeriets foranledning opført to frostfrie lagerhaller til fælles brug). Officererne i Sjotkusa fik hver en traktor, en vogn samt fælles specialmaskiner. Desuden fik de udsæd, gødning og sprøjtemidler til det første års produktion. Hver enkelt rådede over 12–15 ha. jord i nærheden af landsbyen samt yderligere jord længere væk. Arbejderlandsbyen Rassvet stod indflytningsklar i 1997. Denne landsby bestod af dobbelthuse til to familier.

De russiske myndigheder var meget længe om at anerkende de to nye landsbyer og deres beboere. Beboerne kunne ikke blive registreret (*propisany*) på bopælen, hvilket havde en række alvorlige konsekvenser. Først og fremmest kunne officererne ikke få udbetalt deres militærpension, så de havde ikke noget at leve af i den første svære tid. Dernæst gav det problemer for officer-landmændene i forbindelse med tilladelse til at sælge deres produkter. Den første tid i landsbyerne var således yderst vanskelig. I Sjotkusa havde officererne ingen indtjening før den første høst. I Rassvet blev savværket først oprettet i 1998.

I begge landsbyer har der derfor, til at starte med, været en voldsom utilfredshed med forholdene og frustration over som tilværelsen formede sig for de tidligere officerer. Det viste sig desuden vanskeligt for officererne at enes og stole på hinanden. En årsag hertil var blandt andet, at ikke alle officererne havde samme moral og ansvarsbevidsthed.

I det følgende vil jeg se på, hvordan officererne har formået at tilpasse sig de nye betingelser, samt hvordan de opfatter deres situation. Det følgende er bygget på rapporter om projektet, samtaler med danske projektarbejdere og med officererne, spørgeskemaundersøgelser blandt officererne fra august–september 1999 og foråret 2000, lige omkring projektets afslutning.²

2 Artiklen bygger på spørgeskemaundersøgelser og interviews foretaget i forbindelse med forfatterens speciale (Hansen 2001). De mundtlige interviews har vist sig at være mest informative, da de kunne give indblik i hele omskolingsperioden. Derimod kan spørgeskemaundersøgelserne blot betragtes som øjebliksbilleder. Det viste sig også, at respondenterne følte sig utrygge ved at besvare det oprindelige spørgeskema. Det gav sig udslag i, at de angav, hvad de opfattede

Omskoling til landmænd

Landbrugsministeriet overdrog opgaven med at omskole officererne til Landbrugets Rådgivningscenter (LRC). LRC ansatte en ung dansk landmand, Lorens Simonsen, til at forestå den daglige træning af officererne. Han blev udstationeret og boede i landsbyen hos officererne i tre og et halvt år.

Projektet rummede udfordringer på flere niveauer. Simonsen har beskrevet udfordringerne med at få landsbyen til at fungere som en helhed: «Man omskoler ikke BARE 24 russiske officerer til landmænd, og man putter ikke BARE 24 vidt forskellige familier ind i en landsby og får dem til at samarbejde med det samme. Der er mange ting, man ikke BARE lige kan gøre» (Hansen 2001).

Det viste sig hurtigt at være meget vanskeligt at omskole officererne til landmænd. Officererne var slet og ret ikke motiverede. I Sovjetunionen fungerede landbruget dårligt, levestandarden var ringe på landet og det var meget lidt prestigefyldt at være landarbejder. Officererne troede ikke på, at landbrugserhvervet kunne give dem et ordentligt levegrundlag. De havde valgt at beskæftige sig med landbruget, fordi de ikke havde andre muligheder. Ud over den manglende motivation, var der også andre barrierer for indlæringsprocessen i form af tillidsproblemer, manglende erindring i samfundet om privat landbrug, samt at officerernes verdensopfattelse var i modstrid med privat virksomhed. Det sidste kommer jeg nærmere ind på senere.

Der var således en kæmpe stor kulturkløft mellem de danske bistandsydere og konsulenter på den ene side og officererne på den anden side. I de første mange rapporter fra LRC beskrives officererne med en vis opgivende holdning og som uarbejdsomme, ineffektive, uvillige til at følge råd og vejledning samt usamarbejdsvillige (Landbrugets Rådgivningscenter 1996–99). Konkret gav det sig udslag i, at officererne ikke gjorde en tilstrækkelig stor arbejdsind-

som det «gode svar» eller det ønskede svar. Det hænger dels sammen med den totalitære arv, der gør, at officererne fortsat frygter mulige repressalier, hvis de svarer «forkert». Officerernes erfaringer med spørgeskemaundersøgelser fra sovjettiden er, at de ikke havde til hensigt at undersøge sandheden, men at bevise rigtigheden af ideologien. De metodiske problemer opstod, fordi der var en række uheldige spørgsmål om eksempelvis fødselsår og ankomsttidspunkt, hvorved officererne frygtede, at jeg kunne skaffe yderligere oplysninger om deres identitet. Dertil kom, at spørgeskemaet havde lukkede svarkategorier, hvilket kunne få officererne til at tro, at nogle svar var mere «rigtige» end andre. Jeg udfærdigede et nyt spørgeskema med åbne svarkategorier, som ikke skabte de samme problemer. Metodeproblemerne var dog yderst interessante og henledte min opmærksomhed på, at den totalitære arv stadig er meget nærværende (Shlapentokh 1989, Rapoport 2000, Saganenko 2000).

sats under såning, lugearbejde og høst, samt at de ikke brugte tilstrækkelige mængder gødning. Det sidste var meget alvorligt, da jorden i området er yderst mager, og skal gødes meget omhyggeligt for overhovedet at give udbytte. På grund af officerernes vanskelige økonomiske forhold, sparede de på gødningen. De ønskede at bruge noget af den tildelte gødning det følgende år, hvor de selv måtte betale. Konsulenter fra LRC forsøgte forgæves at overbevise officererne om, at de, på trods af at gødningen var dyr, ville få større økonomisk udbytte ved at gøde som anbefalet, end ved at spare.

I starten fulgte kun enkelte af officererne anbefalingerne og fik godt økonomisk udbytte. De øvrige officerer lærte tydeligvis mere af hinandens erfaringer, end af belæringer fra udenlandske konsulenter. Det hænger i nogen grad sammen med problemet med tillid i et post-totalitært land. I Rusland har man stolet mere på enkeltinddivider end på institutioner, og officererne i projektet har tilsyneladende været skeptiske overfor «påtvungen» lærdom. Officererne forklarede selv deres skepsis med et ordsprog om, at det er bedre at tro sine egne øjne, end en fremmeds tale.

Eftersom officererne reagerede på belæringer med mistænksomhed, var det af overordentlig stor betydning, at Simonsen opholdt sig i landsbyen i tre og et halvt år. I perioder dyrkede Simonsen selv nogle af de ledige jordlodder, inden alle officerer var ankommet. I de tilfælde, hvor han ikke kunne overbevise officererne om, at det kunne lade sig gøre at arbejde mere effektivt, kunne han vise det med sit eget eksempel. Og med sit kendskab til officerernes mentalitet og reaktionsmåde, gjorde han det muligt for LRC at tilpasse undervisningen, så den passede bedre til officererne, end det var tilfældet i starten.

Da LRC havde erfaret, at officererne lærte mere af at se konkrete resultater end ved at få belæringer, udførte man i slutningen af projektperioden (1999) et illustrativt gødningsforsøg. Forsøget gik ud på at vise hvilket dækningsbidrag, man kunne opnå ved forskellig mængde og sammensætning af gødning. Forsøget viste, at med den rette sammensætning kunne officererne opnå et dækningsbidrag på 70 000 rubler pr. ha. imod kun 25 000 pr. ha. ved forkert gødskning. Disse tal skal sammenlignes med den gennemsnitlige månedsløn i Skt. Petersborg i samme periode på omkring 1000 rubler.

Dette forsøg overbeviste de sidste officerer om nødvendigheden af at gøde tilstrækkeligt. Samtidig illustrerede forsøget, at man kan leve ganske godt af landbrugsdrift i Rusland, og endda meget

bedre, end officererne ville kunne forvente at leve indenfor andre erhverv. Dette forsøg samt det forhold, at officererne rent faktisk havde fået flere penge mellem hænderne i slutningen af projektperioden og fungerede som arbejdsgivere for lokale arbejdere, gjorde at de blev mere tilfredse og genvandt en del af deres tidligere position i samfundet.

Samarbejdsproblemer

Ud over indlæringsvanskeligheder var det vanskeligt at få samarbejdet om fælles maskiner og lagerfaciliteter til at fungere. Fra dansk side forsøgte man at få gennemført et sæt vedtægter for maskinfællesskabets funktion. Det drejede sig blandt andet om regler for hensættelser til fremtidige reparationer og nyindkøb af maskiner, regler for hvordan officererne kunne fordele maskinerne imellem sig, samt for reparation af maskinerne. Men maskinfællesskabet kom aldrig til at fungere som oprindeligt planlagt.

Da maskinerne var fælles, var der ingen, der følte ansvar for vedligeholdelse. Desuden havde officererne ringe tillid til hinanden. Dertil kom, at officererne ikke kendte maskinernes værdi som arbejdsredskaber og som grundlag for en produktion, eller kendte maskinernes nyanskaffelsesværdi. Endelig havde officererne ikke erfaringer med at hensætte midler til senere brug. Men en del af problemet bestod dog også i, at maskinfællesskabet var organiseret som en slags ideal-andelsbrug, som heller ikke ville have kunnet fungere i Danmark. I en dansk maskinstation kommer der ikke 24 forskellige landmænd og tager en tilfældig maskine og afleverer den efter brug. Hver landmand lejer derimod en person til at gøre et bestemt stykke arbejde for sig.

Problemet med at få maskinfællesskabet til at fungere blev løst, ved at opdele ansvaret for de enkelte maskiner til mindre grupper, som bedre indbyrdes kunne fordele ansvaret imellem sig. Ved projektets afslutning havde officererne lært maskinernes værdi som arbejdsredskab at kende og var bevidste om, hvor bekosteligt det er at reparere dem. Derfor lykkedes det til slut at få organiseret en fælles opsparring til fremtidige reparationer og nyanskaffelser. Men det skete ikke før officererne selv indså nødvendigheden af det. Også i denne sammenhæng har det derfor været af overordentlig stor betydning, at projektet har kørt over så lang tid.

Dygtige og mindre dygtige officer-landmænd

Ved projektets afslutning havde omtrent en tredjedel af officererne udviklet sig til dygtige landmænd, der klarede sig vældigt godt økonomisk. En tredjedel klarede sig ganske godt. Men den sidste tredjedel klarede sig dårligt.

De dygtigste officer-landmænd var karakteriseret af en bevidsthed om, at de kun kunne håbe på sig selv. De havde et ønske om at være uafhængige af mulige udefrakommende påvirkninger. De arbejdede derfor hårdt for at opnå en sådan uafhængighed. Nogle af dem gav i interview udtryk for et vist ansvar for at genopbygge Ruslands økonomi, og følte stærkt ansvar for at videreføre projektet, således at landbruget ikke skulle gå i stå, sådan som det er sket for landbruget på stats- og kollektivbrugene i området.

De mindre dygtige officer-landmænd var karakteriseret af en egalitær opfattelse af, at andre var ansvarlige for deres velstand – enten de dygtigste landmænd, de danske donorer eller den russiske stat. De identificerede markedsøkonomien med kriminelle, uretfærdige handlinger og fordømte de dygtige landmænd som kulakker.

Der er således en vis tendens til, at officerer, som er modstandere af markedsøkonomi, har haft vanskeligere ved at tilpasse sig til deres nye profession. Men det er bestemt ingen klar afgrænsning. Alle officererne havde en mere eller mindre negativ opfattelse af den vilde markedsøkonomi, der har udviklet sig i Rusland, og som gør, at ingen kan føle sig trygge, eller sikre på hvordan morgendagen vil blive. Desuden havde stort set alle officererne en dyb mistillid til de siddende politikere. Undersøgelsen blev udfærdiget i august–september 1999, d.v.s. året efter den voldsomme økonomiske krise i august 1998 og altså i den sidste tid af Jeltsins præsidentstyre. Det var et tidspunkt, hvor tilliden til politikerne og forhåbningerne til fremtiden kunne ligge på et meget lille sted. Dette psykologiske klima har meget vel sat sit præg på de holdninger, der kom til udtryk i undersøgelsen.

Men der er ingen tvivl om, at også holdninger og værdier fra sovjettiden sidder dybt i beboerne, og til en vis grad udgør en barriere i forhold til indlæring af et nyt erhverv. Det ser dog ud til, at officerernes militære identitet er under forandring. Nogle af officererne kunne ikke længere drømme om at genindtræde i de væbnede styrker. Andre ville helst tilhøre de væbnede styrker, men så ikke noget perspektiv i det. En officer-landmand fortalte, at han altid havde drømt om at blive officer, hvilket han så blev. Som officer var han sig bevidst, at han var en helt, fordi det var nødvendigt at forsvare fædrelandet. I sin tid i militæret ville han aldrig have tøvet med at

adlyde ordrer. Men i dag ville han under ingen omstændigheder adlyde en eventuel ordre om at angribe eksempelvis Danmark. Det var ikke hans drøm at være landmand, han ville helst være i militæret. Alligevel var han begyndt at spørge sig selv om meningen med militæret, og om han havde spildt en række år af sit liv, hvor han tjente i militæret. Det var frustrerende. Omvæltningen har derfor på ingen måde været let.

Officererne i Sjotkusa har, som det fremgår oven for, haft gode muligheder for at få en ordentlig levestandard via landbruget. Forholdene var derimod vanskeligere i Rassvet.

Rassvet sammenlignet med Sjotkusa

Som nævnt blev der oprettet et savværk i Rassvet i 1998. Det danske firma, som skulle drive savværket, var af Boligministeriet blevet forpligtiget til at ansætte «så mange som muligt» af officererne i produktionen. Men reelt havde det frie hænder til at vælge, hvor mange af officererne, man ville ansætte. Det betød, at kun en lille del af officererne fik arbejde på savværket. Det blev et alvorligt problem, eftersom der intet andet arbejde er at få i området. Nogle af officererne har taget sæsonarbejde i Sjotkusa, men det kan ikke give dem en stabil indtjening hele året. Officererne føler sig placeret et sted, hvor de ingen muligheder har i livet. En af interviewpersonerne udtrykte det på den måde, at han følte sig som en indianer i et reservat.

Da det samtidig har været et problem for officererne at få udbetalt deres pension, har de levet af næsten ingenting. Stort set lever de af, hvad de kan dyrke i køkkenhaven. Derfor opfatter de det som et stort problem, at der ikke er frostfri opbevaringsfaciliteter, da de ikke har mulighed for at købe byggemateriale, så de selv ville kunne bygge opbevaringsmuligheder.

Beboerne i Rassvet har ikke uden grund været meget utilfredse. De har haft en dyb mistillid til de danske donorer, og i modsætning til situationen i Sjotkusa har resultaterne ikke givet anledning til at tage skepsis over for de udenlandske donorer op til fornyet overvejelse. Enkelte har udtrykt, at det var danskernes hensigt at gøre dem ondt. Andre har dog udtrykt taknemmelighed for den hjælp, de trods alt har fået.

Bortset fra at officererne i Rassvet står i en meget vanskelig økonomisk situation og ikke har udsigt til, at den vil forbedres fremover, har deres forhold til de danske donorer været helt anderledes end Sjotkusa-officerernes. Hvor officererne i Sjotkusa har haft et

nært, venskabeligt forhold til den lokale repræsentant for LRC og gennem hans bekendtskab også et godt forhold til de øvrige tilrejsende landbrugskonsulenter, så har officererne i Rassvet haft et meget dårligt forhold til den konsulent, der var tilknyttet fra Boligministeriet.

En del af forklaringen skal findes i kulturelle forskelle og forskellige forventninger til god opførsel. Men en stor del af forklaringen består i, at konsulenten fra Boligministeriet kun har været i landsbyen i meget korte perioder ad gangen, og ikke nok til at opnå beboernes tillid. Ifølge Janine R. Wedel (1998) er det af overordentlig stor betydning for et bistandsprojekts succes, hvordan forholdet mellem donor og modtager udvikler sig undervejs i projektperioden. Hvis repræsentanter for donorlandet mødes med tillid, er der størst sandsynlighed for et positivt resultat. I forbindelse med bistandsprojekter er der generelt størst chance for at opnå tillidsfulde relationer, hvis konsulenten opholder sig længere tid i landet og indgår personlige venskabsbånd med modtagerne. I dagens Rusland er dette forhold endnu mere udtalt p.g.a. den totalitære fortid (*ibid.* 1998).

Konklusion

Landbrugsprojektet i Sjotkusa har været meget vellykket, idet det har givet 24 familier mulighed for selv at arbejde sig op til en vis levestandard. Savværksprojektet i Rassvet har været mindre vellykket, selv om også officererne i Rassvet er bedre stillede, end mange andre hjemkaldte officerer fra de tidligere sovjetrepublikker. Projektet har således bidraget til at løse et problem for både de baltiske lande og Rusland. Derved har man indirekte bidraget til at mindske spændingerne i regionen.

Projektet viser, hvilken afgørende rolle enkeltpersoner spiller for resultatet af et bistandsprojekt. Der er ingen tvivl om, at en af hovedårsagerne til, at landbrugsprojektet i Sjotkusa er blevet en succes, er, at det har kørt over tre og et halvt år, samt at en og samme konsulent har været tilstede i hele denne periode. Projektet har vist, hvor vanskeligt det er at skabe mentale forandringer i et samfund med en totalitær arv. Forandring sker snarere gennem personlig erfaring eller gennem naboens erfaring, end gennem «påtvungen» indlæring. Det er derfor af overordentlig stor vigtighed at bistanden er givet direkte til enkelte individer, frem for til en institution, der skal forsøge at videregive erfaring. Som en udløber af projektet har man oprettet et rådgivningscenter i Sjotkusa til at hjælpe officererne

fremover, men også til at hjælpe andre private landmænd i regionen. Der er dog ingen tvivl om, at officerernes succes med privat landbrug er et langt mere værdifuldt eksempel for andre fremtidige landmænd i regionen, end rådgivningscentret, eftersom officielle institutioner sjældent nyder tillid i Rusland.

I en tid, hvor der i Danmark er tale om nedskæringer af u-landsbistanden, og hvor heller ikke den danske øststøtte må formodes at være fredet, kan det være nyttigt at kende til, hvilke slags projekter der har en positiv effekt, samt hvordan man bedre opnår positive resultater. Det er mit håb, at denne lille artikel har kunnet give større opmærksomhed omkring væsentlige elementer bag succesfaktorer for støtteprojekter i et post-totalitært land som Rusland.

Litteratur

- Gleditsch, Nils Petter, Göran Lindgren, Naima Mouhle, Sjoerd Smit & Indra de Soysa (red.) (2000) *Making Peace Pay. A Bibliography on Disarmament & Conversion*. Claremont: Regina Books.
- Hansen, Bente Villum (2001) Fra sværd til plovskær: Værnskultur under forandring? Holdningsanalyse af postsovjetisk militært personel i et dansk genhusningsprojekt. Upubliceret speciale ved Slavisk Institut, Aarhus Universitet.
- Landbrugets Rådgivningscenter (1996–99) *Genhusning af demobiliserede russiske officerer fra Baltikum. Landbrugsprojektet i Sjtokusa. Kvartalsrapporter*. Århus: LRC.
- Rapoport, S. S. (2000) *Sotsiologija vremen totalitarizma: kompendium dlja nyesjnykh*. www.nir.ru/socio/scipubl/sj/12rapop.htm.
- Saganenko, S. S. (2000) *Sopostavlenie nesopostavimogo. Obosnovanie Sravnitel'nogo issledovanija na baze otkrytykh voprosov*. www.nir.ru/socio/scipubl/sj/34-saganenko.htm.
- Shlapentokh, Vladimir (1989) *Public and Private Life of the Soviet People. Changing Values in Post-Stalin Russia*. Oxford: Oxford University Press.
- Wedel, Janine R. (1998) *Collision and Collusion. The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe 1989–1998*. London: Macmillan Press.

Fridtjof Nansen og kampen mot hungersnøden i Russland 1921–23

Carl Emil Vogt
er stipendiat ved
Institutt for forsvars-
studier, Oslo

I årene 1921–22 ble Sovjet-Russland rammet av en sultkatastrofe av uhyggelige dimensjoner. Sulten og sykdommene som fulgte, kan ha tatt livet av mer enn fem millioner mennesker. Fridtjof Nansens innsats for å bekjempe denne hungersnøden er velkjent både i Norge og Russland. Til tross for at dette hjelpearbeidet tidligere bare har vært overfladisk studert, er det allikevel dannet klare, populære forestillinger om nødhjelpsprosjektet. Formålet med denne artikkelen er å vise hva Nansens engasjement i arbeidet mot sulten faktisk gikk ut på. Spørsmålet blir så hvordan bildet som avtegner seg, stemmer overens med våre forestillinger om Nansens hjelpearbeid.¹

Norsk litteratur

Allerede ett år etter Nansens død utkom den første Nansen-biografien (Sørensen 1931). Den var ført i pennen av Jon Sørensen og tegnet i det store og hele et heltebilde av Nansen. Dette var i og for seg ikke overraskende – Nansen er den største nasjonalhelt det moderne Norge noensinne har hatt.² Sørensen fremstiller hjelpearbeidet i Russland som en heltebragd på linje med alt annet Nansen hadde utrettet.

-
- 1 Denne artikkelen er basert på min hovedoppgave i historie fra 2001 og et arbeid under utgivelse i serien *Forsvarsstudier* (nr. 2, 2002) med tittelen «Et ikke ubetydelig bidrag. Fridtjof Nansens hjelpearbeid i Russland og Ukraina, 1921–1923». Disse er de første kildebaserte studier av Nansens hjelpearbeid. Kildematerialet jeg bygger på, er samlet inn i russiske og norske arkiver.
 - 2 Så sent som i 1999 ble Nansen av *Aftenpostens* lesere kåret til århundrets nordmann (*Aftenposten* 13. november 1999).

Omtrent 25 år senere kom en biografi om Fridtjof Nansen ført i pennen av datteren Liv; heller ikke denne gir en kritisk vurdering av hjelpearbeidet i Russland (Høyer 1955). Noe grundigere er omtalen av Nansens innsats mot hungersnøden hos svensken Rolf Edberg (1961). I denne biografien hevder Edberg imidlertid, helt feilaktig, at Nansens avtale med de russiske myndighetene var en forutsetning for at den amerikanske hjelpeorganisasjonen American Relief Administration (ARA) kunne drive sitt nødhjelpsarbeid i Russland.³ På den annen side må det sies at Edberg innser at ARAs arbeid hadde større omfang enn Nansen-misjonens. Også Per Vogt ga urettmessig Nansen æren for det amerikanske hjelpearbeidet i sin versjon av historien om nødhjelpsarbeidet (Vogt *et al.* 1961).

På 1970-tallet utga Tim Greve en Nansen-biografi i to bind (Greve 1973, 1974). Greve gir et grundig og relativt nyansert bilde av Nansen, men problematiserer ikke hjelpearbeidet i Russland skikkelig. I stedet blir han hengende fast i overleverte forestillinger om at arbeidet var en suksess. Vi kan blant annet lese at Nansen-misjonen «rådte over et effektivt apparat og relativt store midler» (Greve 1974: 178). Som vi skal se, er ikke dette en særlig dekkende beskrivelse. Greve gjør ingen overslag over mengden nødhjelp Nansen-misjonen leverte. Han foretar heller ingen sammenligning med ARAs arbeid.

Like ukritisk er Øystein Sørensen i sin Nansen-biografi. Han skriver: «Selv om han bare måtte basere seg på frivillige, private midler, var Nansens hjelpearbeid til Russland en suksess» (Sørensen 1993: 113). Sørensen gjentok også denne oppfatningen i et intervju i *Aftenposten*. Der heter det: «Nansen har fått sin plass i verdenshistorien på grunn av sitt humanitære arbeide, ikke minst på grunn av sin innsats i Sovjet-Ukraina. Andre humanitære operasjoner kan vi i dag sette et spørsmålstegn ved (...). Det gjelder hovedsakelig det grep han gjorde under flyktningekatastrofen i krigen mellom Hellas og Tyrkia, hvor tyrkiske og greske minoriteter ble tilbakeført til hjemlandet» (*Aftenposten* 13. november 1999). Man får inntrykk av at Sørensen mener arbeidet mot sulten nærmest er hevet over problematisering og nærmere gransking.

3 ARA hadde inngått en avtale med sovjetmyndighetene om forsyninger til sultofrene en uke før Nansens avtale kom i stand. Det finnes en omfattende litteratur om ARA. Se først og fremst Harold H. Fishers bok om ARA (1927) og Benjamin Weissmans bok om Herbert Hoover og ARA (1974). Hoover, som ledet ARA, hadde utviklet en teori om «food as a weapon», dvs. at kommunismen kunne undergraves ved hjelp av matforsyninger. På denne måten kunne forsendelser av matvarer være et alternativ til militær intervensjon.

Først ved utgivelsen av Roland Huntfords Nansen-biografi i 1996 ble det stilt kritiske spørsmål til Nansens innsats i Russland. Huntford så klart at Nansens hjelpearbeid var betraktelig mindre enn ARAs og påpekte at Nansen-misjonen i stor grad var preget av administrative problemer, med unntak av Vidkun Quislings avdeling i Ukraina.⁴ Huntford fremstiller Nansen som naiv overfor sovjetmyndighetene og hevder at han i det store og hele ble utnyttet av bolsjevikene. Nansen blir sett som bolsjevikregimets redningsmann gjennom sine oppkjøp av korn for sovjetmyndighetene. Allikevel er Huntfords fremstilling nokså overfladisk, han legger heller ikke skjul på at det sentrale i biografien er studien av polarhelten og vitenskapsmannen Nansen. Huntfords beskrivelse av Nansens innsats bærer dessuten preg av et dårlig skjult ønske om å velte helten ned fra pidestallen (Huntford: 1998).

Russisk litteratur

I Russland har Nansen-litteraturen i kanskje enda sterkere grad enn i Norge vært rene heltesagaer. Enkelte bøker og artikler har vært oversatt fra norsk, men det finnes også en omfattende original-litteratur på russisk. I biografiene, enten de er beregnet på barn, ungdom eller voksne, er imidlertid hovedvekten lagt på Nansens polarekspedisjoner. Nansens humanitære engasjement nevnes først mot slutten av bøkene og er bare viet noen få sider. Gjennomgående blir arbeidet mot sulten trukket frem som en kamp Nansen forjevnes førte mot de hardhudede og skruppelløse kapitaliststatene i Vest-Europa. En viss sannhet er det jo også i dette; de europeiske regjeringene tok aldri på seg ansvaret for å redde Russlands millioner av sultende. Dette står i skarp kontrast til den amerikanske holdningen. Kongressen i Washington bevilget betydelige summer til nødhjelp til Russland, som ble overdratt til hjelpeorganisasjonen ARA. Den store amerikanske innsatsen kommer imidlertid i liten grad frem i russisk litteratur, og når den en sjelden gang gjør det, omtales den i nedsettende ordelag.

Et annet gjennomgående trekk ved den russiske litteraturen er at Nansens rolle i hjelpearbeidet overdrives dramatisk. Det står for eksempel å lese i en seriøs Nansen-biografi at Nansen samlet inn et «titalls millioner dollar» til arbeidet (Pasetskij 1986: 313). Som vi

4 Se i denne forbindelse omtale av Nansens hjelpearbeid i Hans Fredrik Dahls Quisling-biografi (Dahl 1991). Vidkun Quisling ledet i perioder Nansens hjelpearbeid i Ukraina.

skal se, er dette galt. Heller ikke i denne biografien behandles Nansens hjelpearbeid særlig grundig.

Det finnes imidlertid et par russiske artikler om hjelpearbeidet. Den første av dem er fra 1962. Her trekkes Nansen frem som «en oppriktig venn av de sovjetiske folkene». Nansen gjorde en heroisk innsats for å få de europeiske regjeringene til å bevilge penger til hjelpearbeid i Russland, men pengene kom aldri. Vi kan også lese at «siden han var et beskjedent menneske, overdrev ikke Nansen betydningen av sitt hjelpearbeid og satte stor pris på det enorme arbeidet Kommunistpartiet og sovjetmakten la ned for å bekjempe sulten». Også her ser vi at Nansen trekkes frem som en helt. Påfallende er imidlertid behandlingen av ARA. Mens Nansen-misjonen var filantropisk, drev ARA bare undergravende virksomhet. Organisasjonen ønsket til og med å fremme «klerikalisme og sionisme». I det store og hele gir artikkelen uttrykk for det vi kan kalle det sovjetiske syn på Nansen. Hans store fortjenester er for det første at han hjalp mennesker i nød og for det andre at han var en sann venn av kommunistregimet i Russland (Barinov & Gerasimov 1962). Dette må kalles en kraftig forenkling av virkeligheten: Nansen mislikte bolsjevikene, men ønsket allikevel å hjelpe det russiske folk som han for øvrig spådde en stor fremtid (Nansen 1923: XI).

Den sovjetiske aversjonen mot ARA kommer enda klarere frem i en artikkel fra 1949 (Kogan 1949). Allerede i tittelen, som kan oversettes med «ARAs antisovjetiske virksomhet i Sovjet-Russland», er tendensen åpenbar. Interessant nok innrømmes det at ARA «førte inn i landet vårt betydelige mengder matforsyninger», men ARAs prosjekt var å undergrave sovjetregimet. ARAs hjelpearbeid ses som en forløper for Truman-doktrinen og Marshall-hjelpen – som «amerikanske imperialistiske intriger» (*ibid.*).

Etter Stalins død kom en ny tone inn i omtalen av hjelpearbeidet. I en artikkel fra 1963 settes det faktisk tall på ARAs og Nansen-misjonens bidrag til hjelpearbeidet i Sovjet-Russland: Nansen-misjonen sendte inn 13,5% av de totale utenlandske forsyningene, ARA 81,8%. Utfra dette ser det ikke ut til å være noen tvil om organisasjonenes betydning i forhold til hverandre. Det påpekes imidlertid også her at ARA hadde en «halvkrigersk karakter» og «var grunnlagt for å føre kamp mot revolusjonære bevegelser og for å styrke den amerikanske imperialismen i land som var rammet av følgene av den første verdenskrig, under dekke av å sende matvarer og annen nødhjelp» (Agrikov *et al.* 1963).

I 1993 kom en ny russisk artikkel om Nansens hjelpearbeid, sannsynligvis den første som er skrevet i det postsovjetiske Russ-

land. Artikkelen gir derfor enkelte nye perspektiver. Heltebildet av Nansen opprettholdes, men det kommer til en svak kritikk av Nansen fordi han var for naiv overfor sovjetmyndighetene. Artikkelen er gjennomsyret av bitterhet overfor kommunistene, noe som ikke er uvanlig i nyere russisk historieskrivning. Av spesiell interesse er det å merke seg at ARAs arbeid ikke nevnes med ett ord, på denne måten viderefører forfatteren den sovjetiske historieskrivningen: Nansen tillegges æren for alt det utenlandske hjelpearbeidet på bekostning av ARA og de andre hjelpeorganisasjonene (Zavadskaja 1993).

Både norsk og russisk litteratur trenger å korrigeres på en rekke områder i omtalen av Nansens og ARAs hjelpearbeid. I den russiske litteraturen kommer ARAs viktige rolle i arbeidet mot sulten bare tidvis frem. Nansen berømmes i utstrakt grad for alt det utenlandske hjelpearbeidet. Den norske litteraturen er også preget av at ARA nærmest er forsvunnet fra bevisstheten. Nansen blir, som i den russiske litteraturen, gitt det meste av æren for det utenlandske hjelpearbeidet i Sovjet-Russland. Som historikeren Bodil Stenseth nylig skrev i en prestisjefylt publikasjon utgitt av Det norske Nobelinstitutt: «‘Nansenmisjonen’ i Russland, som ble finansiert av president Hoovers fond og den amerikanske regjeringen, reddet sju millioner mennesker fra sultedøden» (Stenseth 2001: 19). For det første var ikke ARAs leder Herbert Hoover president i 1921–23, for det andre var det ikke hans «fond» og den amerikanske regjeringen som finansierte Nansen-misjonens arbeid i Russland og for det tredje var det ikke Nansen-misjonen som alene reddet syv millioner mennesker fra sultedøden.

Hjelpearbeidet

Hungersnøden som rammet Russland med voldsom tyngde i 1921, kan bare delvis forklares utfra tørken som rammet to år på rad, i 1920 og i 1921. Et gammeldags jordbruk, krig, revolusjon, borgerkrig og stadige beslagleggelser av korn fra bøndene hadde utarmet befolkningen på landsbygda. Da tørken kom, hadde bøndene, som utgjorde 85% av befolkningen, intet forsvar mot sulten og sykdommene som fulgte. Hungersnøden fikk et dramatisk omfang og rammet særlig Volga-området og store deler av det sørlige Ukraina. Sultkatastrofen kan som nevnt ha ført til at over fem millioner mennesker mistet livet.

Fridtjof Nansen inngikk 27. august 1921 en avtale med de sovjet-russiske myndighetene om å drive hjelpearbeid. Allerede en uke

tidligere hadde imidlertid ARA inngått en egen avtale med sovjetmyndighetene, og Nansens avtale bygget i stor grad på denne. Nansen forhandlet frem sin avtale om nødhjelp på vegne av en konferanse i Genève som var innkalt av Røde Kors for å sette i gang hjelpearbeid i Sovjet-Russland. Nansen ble utnevnt til konferansens høykommissær, og sammen med sine medarbeidere bygget han høsten 1921 opp organisasjonen Den internasjonale komité for hjelp til Russland (Comité International de Secours à la Russie) med hovedkontor i Genève. Organisasjonen ble populært kalt Nansen-misjonen og var en paraplyorganisasjon som skulle lede og samordne en rekke organisasjoners arbeid i Russland (i første rekke Redd Barna, kvekernes hjelpeorganisasjon og Røde Kors' hjelpeorganisasjoner). I tillegg skulle Nansen-misjonen drive eget hjelpearbeid. Misjonen var i funksjon i Russland og Ukraina helt frem til 15. august 1923.

Nansen-misjonens hjelpearbeid hadde et begrenset omfang i sammenligning med ARA, som alene sto for den overveldende største delen av det totale utenlandske nødhjelpsarbeidet. Organisasjonene som opererte under Nansens avtale med sovjetmyndighetene leverte, som tidligere nevnt ca. 13% av alle varene. Nansen-misjonens egen andel av dette var imidlertid beskjeden – den anslås til knappe 3% av totalen det første året og enda mindre det andre året.

I tillegg til disse forsyningene kom det også inn pakker med mat. Disse var beregnet på enkeltpersoner eller grupper av mennesker, som for eksempel jernbanearbeidere. ARA leverte ca. 59 000 tonn pakker til en verdi av nesten 12 millioner dollar, Nansen-misjonen ca. 1400 tonn pakkeforsendelser for ca. 300 000 dollar.⁵

Nansen-misjonens økonomi var anstrengt. De europeiske regjeringene tok ikke på seg å finansiere arbeidet gjennom Folkeforbundet, slik Nansen og hans medarbeidere opprinnelig hadde tenkt. Arbeidet skulle i utgangspunktet baseres på lån til de sovjetrussiske myndighetene gjennom Nansens høykommissariat. Nansen hadde håpet å få inn så mye som 10 millioner pund i slike lån, men det eneste lånet som kom, var fra Norge og beløp seg til 600 000 norske kroner. Arbeidet måtte derfor i stor grad baseres på innsamling av private midler. Fordi lånene fra de europeiske regjeringene aldri ble innvilget, ga de russiske myndighetene Nansen-misjonen et lån

5 Historikeren Harold Fisher opererer med noe høyere tall for ARA i sin bok om organisasjonen. Han skriver at organisasjonen hadde levert 75 000 tonn pakker og at den totale verdien av disse var 13,7 millioner dollar (Fisher 1927: 405). Mitt anslag bygger på russisk kildemateriale.

på 500 000 dollar. Dette utgjorde faktisk mer enn halve Nansen-misjonens budsjett det første året. Nansens organisasjon kunne heller ikke betale lånet tilbake i sin helhet på russernes forlangende. Russernes bidrag til ARAs arbeid var til sammenligning ikke gitt som lån og av en helt annen størrelsesorden. Til sammen bidro Russland og Ukraina med 12 millioner dollar til ARAs arbeid.

Det var også adskillig å utsette på effektiviteten i Nansen-misjonen. Enkelte medarbeidere ved Moskva-kontoret viste seg lite egnet til det arbeidet de skulle utføre, og andre bega seg inn i endeløse diskusjoner med russerne om forskjellige emner. En viktig organisasjon som Redd Barna trakk seg ut av samarbeidet med Nansens organisasjon og inngikk en egen avtale med de russiske myndighetene. Begrunnelsen ser i stor grad ut til å ha vært misnøye med effektiviteten ved Nansens høykommissariat. Også kvekerne trakk seg ut av samarbeidet. Roland Huntford (1998: 511) påpeker at også Det svenske Røde Kors var lite fornøyd med Nansens høykommissariat.

Nansen-misjonen fikk med andre ord ikke utrettet så mye som ønsket. Allikevel gjorde Nansens avtale med de sovjetrussiske myndighetene det mulig for en rekke organisasjoner å slippe til med sine bidrag. Selv om omfanget av ARAs innsats var langt større, gav organisasjonene under Nansen-paraplyen til sammen det nest største enkeltbidraget blant de utenlandske organisasjonene. Det er også grunn til å fremheve at ARAs hjelpearbeid i Sovjet-Russland var det inntil da suverent mest omfattende internasjonale nødhjelpsprosjekt. På det meste skaffet ARA daglige matrasjoner til mer enn 10 millioner mennesker (Fisher 1927: 556–57).

Nansen-misjonens funksjon for bolsjevikene

Da status ble gjort opp 15. juli 1924, viste den at Nansen-misjonen samlet sett hadde disponert ca. 6 millioner sveitsiske franc eller i underkant av 1,2 millioner dollar. Dette var i seg selv en betydelig sum. Nesten halvparten av disse midlene, det vil si 500 000 dollar, kom imidlertid som tidligere nevnt fra sovjetmyndighetene.⁶ Til sam-

6 Til sammen ca. 15 800 tonn varer var sendt inn fra Nansen-misjonen til de hungerrammede områdene, og i tillegg kom 11 500 standardpakker. Kilden for tallene er å finne i regnskapet for Nansen-misjonen trykket i Genève i 1924: *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr. F. Nansen et de l'action du Dr. F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture.*

menligning hadde ARA totalt sett administrert nødhjelp for over 60 millioner dollar da arbeidet ble avsluttet sommeren 1923, hvorav den amerikanske regjeringen hadde bidratt med 20 millioner og sovjetmyndighetene med 12 millioner (Fisher 1927: 553).

Bolsjevikregjeringen var utestengt fra en rekke markeder i Europa. Man mente sovjetmyndighetene urettmessig hadde tilegnet seg tsarregimets gullreserver, og russisk gull ble derfor sjelden akseptert som betalingsmiddel. Den russiske regjeringen kunne dermed ikke opptre som kjøper. Behovet for en mellommann var åpenbart. Nansen fylte denne rollen. På oppdrag fra den russiske regjering kjøpte Nansen og hans medarbeidere inn varer for rundt 3,7 millioner dollar. De russiske myndighetene hadde derfor behov for Nansens hjelp, først og fremst som kjøper av korn på deres vegne.

Russerne og Nansen-misjonen: samarbeid eller konflikt?

Sovjetmyndighetene ønsket i 1921 utenlandske hjelpeorganisasjoner inn i Russland. Dette var noe helt nytt. Det betød ikke at Lenin og bolsjevikene hadde mildnet, det skyldtes at Russland var inne i en meget alvorlig og kompleks krise som hungersnøden bare var en del av.

Økonomien var kaotisk, industrien lå nede, og det kunne bli vanskelig for bolsjevikene å beholde makten. Borgerkrigen var over, men makthaverne lot ikke være å benytte seg av hardhendte midler av den grunn. Noen av bolsjevikenes hittil sterkeste støttespillere hadde mistet troen på regjeringen og samlet seg rundt krav om demokratisering i det såkalte Kronstadt-opprøret. Samtidig var det våren 1921 også betydelig intern opposisjon i partiet. Frem mot den 10. partikongress ble fraksjonene stadig klarere. Så inntraff tørken i Volga-området. For andre år på rad sviktet avlingene, og Russland ble kastet ut i den inntil da verste sultkatastrofe i landets moderne historie. Også områdene østover mot Ural, det sørlige Ukraina og Kaukasus ble hardt rammet.

Russland hadde ingen mulighet til selv å forsørge de sultende. Bolsjevikene hadde dermed to alternativer: enten å la være å redde millioner av mennesker, eller å slippe til utenlandske hjelpeorganisasjoner. Det siste alternativet var lite ønskelig, de visste utmerket godt at ARA hadde klare politiske målsetninger ved siden av de humanitære. Allikevel valgte de å slippe hjelpeorganisasjonene til. Menneskelige hensyn var sjelden eller aldri noe som stoppet bolsjevikene, men faren for å miste sin relativt nyervervede makt og

på den måten skusle bort mulighetene til å bygge sosialismen, fortonte seg som såpass reell at de valgte å la utlendingene slippe til med sin «borgerlige veldedighet».

ARA ble strengt overvåket. Heller ikke Fridtjof Nansens organisasjon slapp fri for kontroll og mistanke. Russiske ansatte var ofte spioner for sovjetmyndighetene (Tiedemand 1925). Et medlem av organisasjonen Student Relief, som drev arbeid under Nansens avtale med russerne, ble utvist fra Russland mistenkt for religiøs aktivitet og for å ha favorisert ikke-kommunistiske studenter i nødhjelpsarbeidet. Posten hans var blitt åpnet og lest og hans personlige saker undersøkt. Det har ikke latt seg gjøre å finne bevis for andre utvisninger av utlendinger som arbeidet under Nansen-paraplyen. Russere som arbeidet for Nansen-misjonen eller organisasjonene under Nansen-paraplyen, kan derimot ha blitt arrestert. Flere av ARAs russiske ansatte ble anholdt (Weissman 1974: 86, 111–13).

Samarbeidet mellom de sovjetrussiske makthaverne og Nansen-misjonen var problemfylt. Nansen redegjorde selv i en artikkel i tidskriftet *Mot Dag* for enkelte av de alvorligste samarbeidsproblemene (Nansen 1922). De russiske myndighetene roste Nansen-misjonens arbeid utad, men bolsjevikene mislikte i virkeligheten flere aspekter ved det. Dette gjaldt blant annet avtalene om pakkeleveranser til privatpersoner. Russerne mente forsendelsene ofte ble sendt til individer som ikke trengte hjelp. Dessuten hevdet de at mange av pakkene endte på svartebørsmarkedet.

Et annet sentralt prosjekt i Nansen-misjonens regi som ble sterkt mislikt, var opprettelsen av to mønster jordbruksstasjoner, den ene i Volga-området, den andre i Ukraina. Russerne ønsket ikke disse stasjonene etablert, men på grunn av sommel i byråkratiet måtte de allikevel godta opprettelsen. Planene ble lenge forsøkt trenert, men jordbruksstasjonene ble til slutt bygget opp og var i drift inntil 1927, da de ble overdratt til sovjetmyndighetene. Nansen brukte halvparten av pengene han fikk for Nobels fredspris i 1922 til å finansiere dette prosjektet.

Videre var de sovjetrussiske myndighetene misfornøyd med en rekke av Nansens medarbeidere. Flere ganger oppsto det alvorlige konflikter mellom Nansen-misjonen og russerne. Dette gjaldt i første rekke spørsmålet om kontorlokaler og bosted for utlendingene ved det viktige Moskva-kontoret og den såkalte «flaggaffæren», da et rødt flagg ble hengt opp på døren til kontoret i Moskva, åpenbart for å provosere. Problemene i samarbeidet var mange og vanskelige. Allikevel lyktes organisasjonen i å drive arbeid i Russland i to år.

Til å begynne med var Nansen-misjonen velkommen i Russland, men etter hvert økte motstanden mot organisasjonen, og til slutt ønsket russiske myndigheter den ut av landet. Dette var også tilfellet med ARA. Etter nedleggelsen av den statlige russiske hjelpeorganisasjonen Pomgol⁷ arbeidet de russiske myndighetene for å minske de utenlandske organisasjonenes innflytelse. Hjelpeorganisasjonene var blitt sluppet til da Russland var inne i en akutt økonomisk og politisk krise. Etter at det verste var overstått – den alvorligste sulten var over høsten 1922 – ønsket myndighetene å begrense deres aktiviteter. Det var nødvendig å beholde organisasjonene i Russland over vinteren 1922–23, men etter dette var det mest ønskelig for russerne å få organisasjonene ut av landet (Weissman 1974: 157–64).

Konklusjon

Det etablerte synet på Nansens hjelpearbeid, både i Norge og Russland, må revideres. Tidligere fremstillinger har med få unntak skapt et inntrykk av at Nansen spilte den avgjørende rollen i det utenlandske hjelpearbeidet i Russland og Ukraina. Dette er galt. Herbert Hoovers ARA var den overlegent viktigste bidragsyteren i kampen mot sulten. Som nevnt brukte ARA over 60 millioner dollar til russlandsarbeidet, Nansen-misjonen ca. 1,2 millioner. Sammenlignet med ARAs hjelpearbeid var altså Nansen-misjonens bidrag av begrenset betydning. I tillegg hadde Nansens organisasjon store økonomiske og administrative problemer, og samarbeidet med de russiske myndighetene haltet til tider kraftig.

Det er med dette ikke sagt at Nansens hjelpearbeid var uten betydning. Ved hjelp av sin avtale med sovjetmyndighetene fungerte Nansen som døråpner for en rekke organisasjoner. Gjennom avtalen leverte disse organisasjonene samlet sett betydelige mengder nødhjelp. Hungersnøden hadde dessuten et voldsomt omfang; over 20 millioner mennesker sultet. Selv om Nansen-misjonen bare hjalp et fåtall av disse, har den allikevel reddet mange mennesker fra å sulte i hjel. Dersom Nansen-misjonen reddet 100 000 menneskeliv, vitner det om en formidabel innsats. Nansen fylte også en viktig

7 Pomgol er en forkortelse for *Komitet pomosjtsji golodajusjtsjim*, som betyr Komiteen for hjelp til de sultende. Denne statlige russiske hjelpeorganisasjonen drev et betydelig arbeid fra oktober 1921 til oktober 1923. Etter dette ble det russiske hjelpearbeidet i praksis stanset. De utenlandske hjelpeorganisasjonene ble allikevel bedt om å forlenge sitt engasjement, noe de også gjorde.

funksjon som kjøper av korn på bolsjevikenes vegne.

Det er ingen grunn til å mistenkeliggjøre Nansens intensjoner med å engasjere seg i hjelpearbeidet. Han brukte store mengder tid og krefter på dette arbeidet og ble meget frustrert over at det ikke lot seg realisere i det omfang han og medarbeiderne hadde tenkt seg. Innsatsen i Russland viser Nansens beundringsverdige evne til ikke å la egne politiske oppfatninger komme i veien for å hjelpe mennesker i nød – en evne ikke mange av Europas toneangivende politikere på dette tidspunkt delte.

Litteratur

- Agrikov, P.A., A.S. Basjkirov & I.A. Lytsjev (1963) *Vojna s golodom v Povolzj'e v 1921–1922 gg.* *Istorija SSSR* (1): 142–57.
- Barinov, N.P. & B.P. Gerasimov (1962) O dejatel'nosti F. Nansena po okazaniju pomosjsji golodajusjsjim v Rossii (1921–1922 gg.). *Istoritsjeskij arkhiv* 8 (3): 57–69.
- Dahl, Hans Fredrik (1991) *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Oslo: Aschehoug.
- Edberg, Rolf (1961) *Fridtjof Nansen: Europeeren. En studie i vilje og godvilje*. Oslo: Aschehoug.
- Fisher, Harold H. (1927) *The famine in Soviet Russia 1919–1923. The operations of the American Relief Administration*. New York: The Macmillan Company.
- Greve, Tim (1973) *Fridtjof Nansen 1861–1904*. Oslo: Gyldendal.
- Greve, Tim (1974) *Fridtjof Nansen 1905–1930*. Oslo: Gyldendal.
- Huntford, Roland (1998) *Nansen. The explorer as hero*. London: Duckworth.
- Høyer, Liv Nansen (1955) *Nansen og verden*. Oslo: Cappelen.
- Kogan, A.N. (1949) Antisovetskie dejstvija amerikanskoj administratitsii pomosjt-sji (ARA) v sovetskoj Rossii v 1921–1922 gg. *Istoritsjeskie zapiski* 29: 3–32.
- Nansen, Fridtjof (1922) Hungersnøden i Russland. *Mot Dag* 2 (14): 212–16.
- Nansen, Fridtjof (1923) *Rusland og freden*. Oslo: Dreyers forlag.
- Pasetskij, V.M. (1986) *Frit'of Nansen. 1861–1930*. Moskva: Nauka.
- Stenseth, Bodil (2001) Fridtjof Nansen – Nasjonsbygger og internasjonalist. *Det norske Nobelinstituttets skriftserie* 2 (3): 13–23.
- Sørensen, Jon (1931) *Fridtjof Nansens saga*. Oslo: Jacob Dybwads forlag.
- Sørensen, Øystein (1993) *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tiedemand, Lena (1925) Om Hjælperaadet i Ruslands Hungerdistrikter og Smaaskildringer fra Livet derovre. *Tidsskrift for dansk sygepleje*.
- Vogt, Per et al. (1961) *Fridtjof Nansen. Liv og gjerning*. Oslo: Dreyers forlag.
- Weissman, Benjamin (1974) *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921–1923*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Zavadskaja, E. (1993) Nansen i Rossija. *Znanie – sila* (11): 132–37.

Stalin og Koreakrigen

Ideologi og realpolitik

Brian Wiborg
er stud.mag. i
historie og religions-
videnskab ved
Aarhus Universitet.

I april 1950 indvilligede Stalin i at støtte Nordkorea i en krig mod Sydkorea. Det var stik imod Stalins udenrigspolitiske linje på dette tidspunkt. Hvorfor Stalin alligevel valgte at støtte Nordkorea skal ses i lyset af forhold, som intet havde med Koreahalvøen at gøre og et komplekst forhold mellem ideologi og realpolitik.

Postsovjetiske arkiver

Der skulle gå over 40 år fra Koreakrigens start, før at historikere kunne få arkivindsigt i Sovjetunionens rolle i krigen. Efter Sovjets sammenbrud blæste der mildere vinde fra øst, hvilket for en periode kom både Østeuropas og Vestens historikere til gode. Der blev lukket op for visse sovjetiske arkiver, men det blev også hurtigt klart, at selvom Sovjetunionen var afgået ved døden, så levede det bureaukratiske system videre på sin egen anarkistiske vis. Det resulterede i, at arkivadgangen blev håndteret uden ensartede principper, ja nærmest med tilfældighedens logik.

I dag står historikere tilbage med bristede illusioner om adgang til kilometervis af arkivhylder, som skulle have givet indsigt i mange af sovjetidens ubesvarede spørgsmål. I stedet møder man stærkt begrænset adgang til de arkivalier, som sandsynligvis kan give os oplysninger om centrale emner. Det gælder især præsidentarkivet og forsvarsministeriets arkiv. Derfor må historikere i dag lade sig nøje med de arkiver, som er tilgængelige, og så, som i sovjettiden, analysere sig frem via kendte omstændigheder.

Koreakrigen og Stalins udenrigspolitiske mål

Koreakrigen fandt sted i 1950–53, og de inkluderede parter var, udover Nord- og Sydkorea, USA og dennes allierede, som forsvarede Sydkorea, og Kina, som gik ind i krigen på Nordkoreas side. Sovjetunionen deltog ikke direkte i krigen, men udrustede Nordkoreas hær med materiel og ekspertviden. Initiativet til krigen var entydigt Nordkoreas. Det betyder ikke, at Sovjetunionen var uden medansvar, tværtimod. Beslutningen om, at Sydkorea skulle angribes, blev taget i Moskva af Stalin.

Eftersom Stalin besad den udenrigspolitiske beslutningsmagt, vil det være interessant at se på, hvilke udenrigspolitiske ambitioner og mål Stalin havde i den periode, hvor overvejelserne fandt sted. Sovjetisk udenrigspolitik var fra revolutionen i 1917 præget af den ideologisk begrundede idé, at revolutionen skulle brede sig som ringe i vandet, indtil den omspandt hele verden. Kort sagt skulle man konstant arbejde videre for verdensrevolutionens fremme. Med Stalins magtovertagelse i 1924 og den politiske og økonomiske udviklingen i 1920'erne blegnede idealismen. Stalin prioriterede andre forhold højere inden gennemførelsen af verdensrevolutionen kunne muliggøres og verdensrevolutionen tabte pusten og levede stakåndet videre som et eskatologisk fremtidshåb.

Sovjetunionens sikkerhed var et aksiom for Stalin. Derfor skal Stalins udenrigspolitik i høj grad ses i tilknytning til hans sikkerhedspolitiske prioriteter. Sikringen af Sovjetunionen skulle efter Anden Verdenskrig ske ved konsolidering af de erobrede områder. Hermed opnåedes en solid sikkerhedszone, som, belært af verdenskrigene og utallige angreb på Rusland fra både syd, øst og vest i tidligere århundreder, skulle give angriberen så meget landjord at tilbagelægge som muligt, inden han kunne nå ind til kernen af det sovjetiske rige.

Historiens lære kombinerede Stalin med en ideologisk og personlighedsbegrundet frygt for den kapitalistiske verdens aggressivitet, hvilket resulterede i et udpræget paranoidt og xenofobisk syn på omgivelserne. I slutningen af 1940'erne var denne frygten rettet mod de sædvanlige fjender: Japan og Tyskland. Dog var det de militært og økonomisk overlegne amerikanere, med hvem Stalin for enhver pris ville undgå konfrontation, som gav størst anledning til bekymring. Det var da også afgørende for Stalins beslutning med hensyn til Koreakrigen, at han blev overbevist om, at amerikanerne ikke ville blande sig i et internt koreansk opgør og slet ikke ville kunne nå det, på de få dage man mente, at en slig krig ville vare (Zubok & Pleshakov 1996: 9ff.).

Stalins udenrigspolitiske ambitioner var således på kort sigt præ-

get af ønsker om bevaring og konsolidering, dvs. status quo. Det gjaldt også Koreahalvøen. Stalin nærede som udgangspunkt ingen forhåbninger om kontrol over hele landet på trods af, at de strategiske fordele ved fuld kontrol over halvøen ikke fornægtede sig (især den geografiske placering i forhold til Japan). Stalin stillede sig i 1945 tilfreds, hvis bare landet ikke kontrolleredes af én magthaver. Herved kunne man i fremtiden undgå, at halvøen skulle fungere som brohoved for fjendtlige tropper med kurs mod Sovjetunionen (Weathersby 1993).

En bipolar verdensorden

Stalins udenrigspolitiske linie og hans beslutning om at støtte et nordkoreansk angreb på Sydkorea skal ses i et verdenspolitisk perspektiv, hvor situationen globalt set var præget af, at den kolde krig havde fastlåst verden i en bipolar verdensorden. Efter Anden Verdenskrig stod verden tilbage med to meget forskellige supermagter, som i høj grad kunne udøve kontrol over sine interesseområder, og som sammen skulle føre verdens dagsorden de næste 55 år. Det blev klart i årene efter Anden Verdenskrig, hvor forskellige begivenheder tilsammen etablerede den nye verdensorden. Atombomben satte scenen for fremtidens oprustning og våbenkapløb. Marshallplanen og oprettelsen af Kominform blev hovedhjørnestenene i blok-dannelsen især i Europa. NATO's fødsel, stridighederne om Tysklands fremtid og Berlinblokaden bekræftede blot den nye verdensorden.

Desuden var det en kamp på ideologi. Sovjetunionen og USA byggede deres lande på hver sit ideologiske fundament, og på grund af ideologiernes skarpe modsætninger skabte det også grobund for splid og kamp for at kunne fremvise det mest succesfulde samfund. Den politiske situationen var således fastlåst i slutningen af 1940'erne, og bipolariteten var synlig for enhver (Zubok & Pleshakov 1996: 2ff.).

Revidering af magtbalancen i Asien

Eftersom Asien var et lavere prioriteret område end Europa for både Sovjetunionen og USA, var den politiske situation ikke nær så spændt her i årene efter Anden Verdenskrig. Derimod var magtbalancen i denne verdensdel under kraftig revidering på grund af kommunisternes sejr i den kinesiske borgerkrig, for med denne sejr var hovedparten af Kina igen samlet under én ledelse.

For Kina var Anden Verdenskrig et intermezzo i den igangværende kamp mellem nationalisterne (Guomindang) på den ene front og kommunisterne med Mao Zedong som leder på den anden. I 1945 indgik Sovjetunionen en fordelagtig sikkerhedspolitisk aftale med Guomindang. Det var en aftale, som udvidede Sovjetunionens sikkerhedszone betragteligt og desuden gav adgang til strategisk vigtige flådehavne i det nordøstlige Kina. Blandt andet på grund af denne aftalens sikkerhedsmæssige fordele, gav Stalin først i oktober 1947 kommunisterne i Kina fuld moralsk støtte i den kinesiske borgerkrig. En støtte, som man ellers havde kunnet vente fra krigens start.

Det var to grunde til, at Stalin ikke ønskede et kommunistisk ledet Kina. For det første ville det betyde et nyt og væsentligt stærkere Kina, som ville blive sværere at kontrollere for Stalin. For det andet ville Sovjetunionen utvivlsomt blive tvunget til at indgå en mindre fordelagtig aftale med Kina end den allerede eksisterende. Kommunisterne sejrede imidlertid i den kinesiske borgerkrig, og med oprettelsen af Den Kinesiske Folkerepublik 1. oktober 1949 blev verden tilføjet en ny betydningsfuld faktor i international politik, en markant ændring af magtbalancen i Asien og, som Stalin selv formulerede det, en forskydning af verdens revolutionscenter fra Moskva til Beijing (Zhihua 2000: 53ff.).

To af Maos vigtigste prioriteter efter at have sejret i den udmattende borgerkrig var for det første at opnå officiel anerkendelse. Sovjetunionen var det første land, som anerkendte Den Kinesiske Folkerepublik, men meget sigende for forholdet mellem Sovjetunionen og Kina fulgte der ingen lykønskninger med, hvad man i Kina følte sig temmelig fortrønet over. For det andet var det væsentligt at finde en alliancepartner, som kunne hjælpe Kina med at komme økonomisk og militært på benene igen. Sovjetunionen var umiddelbart det naturlige valg, hvilket Stalin også forventede, men han var samtidig bevidst om, at Mao også så en mulighed i at indgå aftaler med Vesten, især USA. Som Stalin så det, var verden ikke bipolar for Mao. Mao handlede efter magtens og pengestrømmenes logik i denne henseende. Det var en af årsagerne til, at Stalin følte sig tvunget til at revidere den gamle aftale med Kina.

Ny allianceaftale

I december 1949 ankom en optimistisk delegation fra Beijing med Mao i spidsen til Moskva. Det primære mål var at indgå en ny og ligeværdig alliance med Sovjetunionen. Men det viste sig hurtigt, at

forhandlingerne ikke ville komme til at glide problemfrit. Mao og hans følge blev modtaget med Moskvas kulde i mere end én forstand og mærkede straks, at Stalin havde til hensigt at markere sin position og sit lederskab i den kommunistiske verden. Mao blev indkvarteret i et sommerhus uden for Moskva, i noget som mest af alt mindede om en husarrest. Her sad han isoleret i kedsomhed og med en voksende frustration i flere uger, inden Stalin viste vilje til at få forhandlet en aftale på plads.

Endelig, efter langstrakte og problematiske forhandlinger og et forløb, som alt andet end bidrog til venskab mellem Sovjetunionen og Kina, blev en ny aftale underskrevet i februar 1950. Kina fik sine ønsker opfyldt blandt andet via en økonomisk indsprøjtning, men det betød ikke, at Stalin gik tomhændet fra forhandlingsbordet, tværtimod. Allianceaftalen resulterede i, at Stalin i praksis kunne kontrollere Kinas udenrigspolitik. En del af aftalen indeholdt nemlig en forordning om, at landene skulle konsultere hinanden i udenrigsspørgsmål, som vedrørte begge lande. Da Sovjetunionen var storebror og supermagt i forhold til Kina, betød det, at vigtige udenrigspolitiske spørgsmål for Kina også var af vigtighed for Sovjetunionen, mens det modsatte ikke nødvendigvis var tilfældet.

Kort før forhandlingerne i Moskva afskar Stalin desuden Mao fra forbindelse til kommunistpartierne i Europa ved ikke at tillade kinesisk indtræden i Kominform. Begrundelsen var Kinas forskelligartede situation i forhold til Europa. Herved isolerede Stalin Kina fra Europas kommunistpartier, hvilket også skal ses som et tiltag til at kunne kontrollere den nye kommunistiske nabo (Goncharov *et al.* 1993: 76ff.). Disse forhold, muligheden for kontrol over Kinas udenrigspolitik og udelukkelsen fra Kominform, blev afgørende elementer i Stalins overvejelser om støtte til et nordkoreansk angreb på Sydkorea.

Nordkorea – en klientstat

Nordkorea var som stat en konstruktion skabt i 1948, da Sovjetunionen trak sine tropper ud af landet. Indtil 1945 havde Korea været besat af Japan, men blev ved krigens slutning befriet af Sovjetunionen fra nord og USA fra syd. De to supermagter blev enige om en deling af Korea ved 38. breddegrad, og da de trak sig ud af landet i henholdsvis 1948 og 1949, efterlod de hver deres diktatoriske regime i Nord- og Sydkorea. Det betød for Nordkoreas vedkommende ikke, at Kim Il-Sung frit kunne regere over sit nye land. Landet var dybt afhængig af Sovjetunionen både økonomisk og

teknologisk og kan på dette tidspunkt vel bedst betragtes som værende en sovjetisk klientstat (Weathersby 1995: 2).

Generelt var tiden før krigsudbruddet 25. juni 1950 en tid, hvor den verdenspolitiske situation var tilspidset efter blokdannelsen i Europa og fastfrysningen af det politiske klima her, mens Asien var fuld af muligheder for at udvide interessesfærer. Efter således at have klarlagt de kontekstuelle forhold omkring Stalins beslutning, er det interessant at se på, hvad de tilgængelige kilder fortæller om forløbet.

Hvad fortæller kilderne?

På trods af den begrænsede adgang til de sovjetiske arkiver har nogle af de tilgængelige arkiver dog velsignet os med enkelte godbidder angående Koreakrigen. Blandt andet har vi gennem korrespondancen mellem Moskva, Beijing og Pyongyang fået en smule indsigt i Stalins overvejelser for og imod en Koreakrig. Desuden ved vi med sikkerhed, at initiativet til Koreakrigen udelukkende var Nordkorea og Kim Il-Sungs og ikke Stalins, hvilket for koldkrigshistorikere tidligere har været et større stridspunkt.¹

Det var i Sovjetunionen ikke kutyme at angive mellemregningerne for de tagne beslutninger. Det er i alle tilfælde, hvad vi kan se af de arkivalier, som er tilgængelige, og det gør det unægtelig ikke lettere at belyse Stalins rationale for støtten til Nordkorea. Men hvad fortæller kilderne?² I august 1949 rettede Nordkorea en forespørgsel til politbureauet i Moskva om støtte til et angreb på Sydkorea. Det var ikke første gang en sådan forespørgsel fandt sted, for Kim Il-Sung havde ønsket dette, siden de sovjetiske tropper forlod landet i 1948. Derimod var det første gang, en forespørgsel af denne art ikke blev afvist straks eller blot negligeret fra Moskvas side. I september 1950 anmodede udenrigsministeriet i Moskva den sovjetiske ambassade i Pyongyang om en evaluering af den nordkoreanske hærs størrelse og en vurdering af muligheden for og konsekvensen af et nordkoreansk angreb. Svaret blev negativt. Den nordkoreanske hær ansås for at være for svag, og en krig trukket i

1 I 1950'erne og ind i 1960'erne var den generelle holdning blandt vestlige historikere, at Stalin var hovedansvarlig og initiativtager til Koreakrigen. Senere argumenterede de såkaldte revisionister for det modsatte, nemlig at Stalin intet ansvar havde for krigen.

2 Det følgende er baseret på kilder, som er offentliggjort på Cold War International History Projects hjemmeside (<http://cwihip.si.edu>).

langdrag kunne give USA den fornødne tid til beslutte sig for og forberede et aktivt forsvar af Sydkorea.

Et halvt år senere, i januar 1950, talte Kim Il-Sung igen varmt for en «genforening» af Nord- og Sydkorea. Han hævdede ikke at kunne sove om natten på grund af sine bekymringer om det splittede Korea, hvilket han ikke lagde skjul på overfor det russiske diplomati i Pyongyang. Moskva blev igen informeret om Kim Il-Sungs sabelraslen, og Stalin var denne gang forholdsvis positivt stemt. Dog mente han, at inden et angreb kunne sættes i værk var en grundig forberedelse nødvendig for at undgå enhver form for risici. Her tænkes der igen på USA's mulige indblanding i krigen.

Foråret 1950 bragte mere velvillighed. I april modtog Stalin besøg af en nordkoreansk delegation med Kim Il-Sung i spidsen. Ved dette møde enedes man om, at Sovjetunionen skulle støtte Nordkoreas angreb på Sydkorea materielt og med eksperthjælp til forberedelse af angrebet. Man forventede, at man med et overraskelsesangreb kunne løbe Sydkorea over ende i løbet af nogle dage, eller måske nogle få uger, hvis ikke alt flaskede sig. Mødereferaterne herfra afslører ikke Stalins bevæggrund. Den eneste snert af bevæggrund findes i et telegram sendt til Mao i maj samme år, hvori Stalin erklærede, at man i lyset af «den ændrede internationale situation» havde besluttet at støtte et nordkoreansk angreb på Sydkorea. Eftersom det tætteste vi kommer på Stalins overvejelser om, hvorfor Sovjetunionen skulle støtte Nordkorea, er den meget brede og svært tolkbare formulering, må vi i stedet hæve blikket fra kilderne og se nærmere på andre omstændigheder, som gjorde sig gældende i forbindelse med Stalins beslutning.

Var det geostrategi?

Hverken Sovjetunionen, Kina eller Nordkorea tvivlede på krigslykken. Med støtte fra Sovjetunionen var den nordkoreanske hær overlegen i forhold til Sydkoreas. Desuden forventede man, at den sydkoreanske befolkning ville støtte Nordkoreas initiativ både moralsk og aktivt for at undslippe diktaturstyret i Seoul. Af aktiv reaktion forventede man, at ca. 200 000 kommunister ville rejse sig og kæmpe side om side med de nordkoreanske guerillagrupper, som allerede var i aktion i Sydkorea.

Når krigen var vundet, ville det resultere i fuld sovjetisk kontrol over Korea på grund af det før omtalte klientstatsforhold mellem Nordkorea og Sovjetunionen. Derfor er det naturligt at tro, at Stalin støttede Nordkorea på grund af udsigten til at kunne udvide sikker-

hedszonen i et strategisk vigtigt område uden USA's indgriben. Men sådan forholdt det sig ikke. Stalins udenrigspolitiske linie var ikke offensivt indstillet med verdensrevolution som første prioritet, og Sovjetunionen havde ingen ekspansionistiske ambitioner på dette tidspunkt. Det er heller ingen grund til at tro, at det var amerikansk containment-politik, som holdt Sovjetunionen stangen. Man forventede som nævnt ikke en amerikansk reaktion, men det var ikke frygten for USA, som hidtil havde holdt Sovjetunionen tilbage. Rationalet for Stalins beslutning findes med andre ord ikke i strategiske hensyn. Derimod var det andre forhold, som tvang Stalin til at gå imod sin hidtidige udenrigspolitiske linje.

Stalins omdømme på spil

Årsagen til, hvorfor Stalin støttede Nordkorea, findes ikke i forhold, som direkte har med Koreahalvøen at gøre. Derimod skal årsagen findes i Stalins forhold til Kina, Mao og den kommunistiske verdensbevægelse. Disse og de givne omstændigheder tvang Stalin til at efterkomme Kim Il-Sungs ønske og udruste den nordkoreanske hær med våben og ekspertviden.

Som leder af verdens kommunistiske bevægelse kunne Stalin ikke sige nej til en kommunistisk revolutionær krig i Korea. Tidligere forsøgte han at undgå, at kommunisterne i Kina fik held af deres revolution, men denne taktik var ikke mulig at genbruge. Kina havde gennemført sin revolution, og turen var nu kommet til Korea. Nordkorea sad med gode kort på hånden, idet Sydkorea var svag militært, og amerikanerne nylig havde erklæret, at Sydkorea ikke længere var et prioriteret område, man ville forsvare.

Hvis Stalin nægtede at støtte Nordkorea, ville det utvivlsomt se ud som om, han forsøgte at bremse den revolutionære proces, og hans position og omdømme ville lide alvorlig skade. Desuden risikerede Stalin, at Kim Il-Sung, i fald han ingen hjælp kunne få i Moskva, ville henvende sig til Beijing for at vinde sympati for sin krigslyst her og ikke mindst få hjælp til at leve denne ud. Resultatet kunne blive en splittelse mellem Sovjetunionen og Kina–Nordkorea. Dette var et scenarium Stalin ikke kunne risikere iscenesat, da han allerede havde oplevet én splittelse i den kommunistiske verden (Titos Jugoslavien havde brudt med Moskva i 1948) (Zubok & Pleshakov 1996: 63ff.). Stalin kunne altså ikke i sin position sidde på sidelinjen og iagttage en kommunistisk ekspansion i et strategisk vigtigt område uden at have kontrol over situationen. Og uden at kunne høste frugterne af et heldigt udfald af krigen.

Mistro til Mao

Et andet forhold var måske endnu vigtigere. Stalins mistro til alt og alle spillede en vigtig rolle i denne sammenhæng som i mange andre. Hans manglende tillid både til Maos intentioner om samarbejdspartnere og til hans loyalitet mod Sovjetunionen blev den udløsende faktor, som sammen med ovennævnte faktorer gjorde det umuligt for Stalin andet end at komme Kim Il-Sungs krigsønsker i møde.

Stalin vidste, at Mao, som statsleder, udenrigspolitisk ville handle efter Stalins egen foretrukne inspiration: magt- og realpolitisk logik. Mao ville tage sine beslutninger ud fra en opvejning af omkostninger og fortjeneste. Derfor vidste Stalin sig langt fra sikker på holdbarheden af den alliance, han og Mao indgik i februar 1950. Forholdet mellem Stalin og Mao var mildt sagt køligt og skrøbeligt og Stalin var som sagt ikke begejstret for sin nye stormagtsnabo mod syd. Han mente desuden, at Mao ikke var en ægte kommunist, da revolutionen i Kina ikke var baseret på arbejderklassen, men på bondestanden. På sidelinjen stod USA stadig og spøjte som en eventuel kinesisk samarbejdspartner og økonomisk velgører. Det gjorde ikke situationen lettere for Stalin. Det Stalin havde behov for i denne situation var at sikre sig Maos fulde loyalitet og afhængighed.

En belejlig krig

Et nordkoreansk angreb på Sydkorea kunne sikre Stalin Maos ubetingede afhængighed. Stalin vidste, at hvis kommunisterne i Nordkorea med Kina som bagtrop angreb Sydkorea, ville den amerikanske umiddelbare reaktion blive beskyttelse af Taiwan (hvilket også blev tilfældet), for ikke at risikere kommunistisk ekspansion her også. Taiwan stod dengang som nu øverst på Kinas ønskeliste. Resultatet af et angreb ville dermed blive en vedvarende splittelse mellem Kina og USA og en umuliggørelse af en alliance, især hvis amerikanerne mod forventning alligevel besluttede sig for at intervenere. Stalin havde nemlig pålagt Kina ansvaret for et aktivt forsvar af Nordkorea, da han accepterede Kim Il-Sungs krigsønsker i april 1950. Hvis Nordkoreas angreb mod ventet slog fejl, eller hvis amerikanerne valgte at forsvare Sydkorea, skulle Kim Il-Sung ikke forvente hjælp fra Sovjetunionen. I stedet måtte hjælpen hentes i Kina, som skulle være en sikkerhedsgarant, hvis noget gik galt. Kina fik dermed det fulde ansvar for krigen. Men uanset krigens udfald, ville Mao blive bundet økonomisk og militært tættere til Sovjet, og Stalin ville, ved at hugge en kile ned mellem Kina og USA, sikre sig Maos loyalitet og afhængighed og ligeledes opnå ro i den kommunistiske

lejr i Asien (Weathersby 1993: 16ff.).

Disse faktorer og beskrevne omstændigheder gjorde sammenlagt udslaget for Stalin. På trods af at han reelt ikke havde noget valg, formåede han at spille sine kort særdeles klogt for at få det bedste ud af situationen: intet ansvar for krigen, men maksimalt udbytte af den, uanset hvem sejrherren blev.

Ramme og symbiose

Isoleret set er de beskrevne faktorer og omstændigheder udelukkende af realpolitisk art og kan umiddelbart tage sig ud som værende upåvirket af ideologiske kræfter. Men sådan forholdt det sig på ingen måde. Stalins overvejelser var i høj grad farvet af hans ideologiske ophav.

Selvom Koreakrigen ikke var et led i verdensrevolutionen, var Stalin i sin støtte til Nordkorea ikke frigjort af ideologi. For at beskrive forholdet mellem realpolitik og ideologi kan man sige, at for Stalin udgjorde ideologien en ramme for de realpolitiske hensyn i udenrigspolitiske spørgsmål. Realpolitik var som regel altid det vigtigste, mens ideologien indrammede realpolitikken og viste sit ansigt i blandt andet terminologi, udpegning af venner og fjender og i synet på den kapitalistiske verden (Goncharov *et al.* 1993: 219f.).

De realpolitiske forhold, som Stalin forholdt sig til, må med andre ord ses i en større sammenhæng end som isolerede faktorer. Stalin så forholdene omkring en eventuel Koreakrig med marxistisk-leninistiske briller, og det syn var unægtelig anderledes, end hvis han havde været trotskist, socialdemokrat eller noget helt tredje. Et godt eksempel til at belyse dette, er Stalins frygt for den kapitalistiske verdens fjendtlighed og overbevisning om Vestens snarlige undergang. Denne frygt og overbevisning stak sin rod direkte ned i marxistisk-leninistisk ideologi og prægede Stalins overvejelser. I teorien udgjorde ideologien således en referenceramme for Stalin, betingede hans syn på internationale forhold og influerede derved de overvejelser, som Stalin gjorde sig, da Kim Il-Sung adspurgte om hjælp til et angreb på Sydkorea.

I teorien fungerer ovenstående analyse fint. I praksis forholder det sig dog anderledes. Hvad var ideologi i Stalins overvejelser, og hvad var realpolitik? Var det realpolitik, at Stalin brugte Koreakrigen til at kappe båndene mellem Kina og USA, når nu Stalins syn på USA i høj grad var ideologisk begrundet? Og var det realpolitik, at Stalin forsøgte at undgå en splittelse af den kommunistiske verden ved at støtte Nordkorea, eller indeholdt det et længerevarende

perspektiv: At stå samlet når den kapitalistiske verden om nogen tid ville styrte i grus? Mange andre tilsvarende spørgsmål kan stilles, og fælles for dem alle er, at de ikke lader sig let besvare. I praksis var ideologi og realpolitik tæt knyttet i Stalins politiske overvejelser. Han var dybt præget af sin ideologi, men tænkte samtidig med magt- og realpolitisk logik, og det forhold udfoldede sig i en symbiose mellem realpolitik og ideologi.

Konklusion

Det er en naturlig tilgangsvinkel at se på de realpolitiske omstændigheder, når man vil belyse Stalins bevæggrunde til at støtte Nordkorea. Det er også den vigtigste tilgangsvinkel. Men man må samtidig være opmærksom på, at man ikke kan påregne en ilagt kausalitet i historien, som kan forklare alle historiske begivenheder, især når man har med et regime at gøre som det sovjetiske, hvor magten lå i hænderne på én person. Her må man i tolkningen af historiske begivenheder give plads for vilkårlighedens element, for det er ikke kun svært at skelne mellem betydningen af realpolitik og ideologi, men også betydningen af Stalins personlighed og uforudsigelighed. Hvilken rolle havde dette i Stalins beslutningsproces? Og hvilken rolle spillede indenrigspolitiske og interne magtpolitiske forhold i Kreml for Stalins beslutning?

Mange spørgsmål forbliver ubesvarede. Håbet er, at Rusland i fremtiden yderligere løsner grebet om arkiverne, således at der kan blive kastet bedre lys over de begivenheder, som gik forud for Koreakrigen. Det er ganske vist ikke en selvfølgelighed, at der eksisterer sådanne dokumenter, men det ved vi først, når sidste arkivmappe er endevendt.

Litteratur

- Goncharov, Sergei N., John W. Lewis & Xue Litai (1993) *Uncertain Partners: Stalin, Mao, and the Korean War*. Stanford: Stanford University Press.
- Weathersby, Kathryn (1993) Soviet Aims in Korea and the Origins of the Korean War, 1945–50: New Evidence from Russian Archives. *Cold War International History Project Working Paper* no. 8: 1–18.
- Weathersby, Kathryn (1995) 1945–50: To Attack, or Not Attack? *Cold War International History Project Bulletin* no. 5: 1–9.
- Zhihua, Shen (2000) Sino-Soviet Relations and the Origins of the Korean War: Stalins Strategic Goals in the Far East. *Journal of Cold War Studies* 2 (2): 44–68.
- Zubok, Vladislav & Constantine Pleshakov (1996) *Inside the Kremlin's Cold War: from Stalin to Khrushchev*. London: Harvard University Press.

Østeuropeiske søkemotorer på nettet

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Denne korte veiledningen i bruk av Internett vil fokusere på lokale søkemotorer i Øst-Europa. Internett kan brukes til mangt, men den viktigste fordelene med det er at man ved hjelp av noen få tastetrykk kan finne viktig informasjon. For å gjøre søket etter informasjon mest mulig effektivt er det imidlertid viktig å bruke de rette verktøyene. For noen numre tilbake (*Nordisk Østforum* 2/2000) presenterte vi en fyldig oversikt over internasjonale og russiske søkemotorer på nettet. Denne gangen skal vi se nærmere på søkemotorer man kan bruke for å finne informasjon på andre «nasjonale» sider og på andre østeuropeiske språk.

Bruk av det flerspråklige nettet kan by på enkelte praktiske problemer, som for eksempel valg av riktig koding og bruk av forskjellige typer diakritiske tegn. Det første problemet løses ved at man går til View-menyen på Internet Explorer og velger den riktige kodingen under *Encoding*. Når det gjelder bruk

av diakritiske tegn, kan det være litt mer vanskelig. Det er både avhengig av hvilken versjon av Word man bruker og hvor mange tastaturoppsett som er tilgjengelige på maskinen.

For den som bare har et norsk, dansk, svensk eller engelsk oppsett, er redningen å velge *Symbol* fra *Insert*-menyen på toppen av siden. Her finner man en oversikt over forskjellige typer tegn som er tilgjengelige i Word. Hvis man regner med å ha bruk for det samme tegnet ofte, kan man også lage en snarvei ved hjelp av en kombinasjon av tastene (*Ctrl* + *den valgte tasten*). Man kan lage denne snarveien når man åpner tegnmenyen som beskrevet over, men man må samtidig være klar over at dette valget kan påvirke andre snarveier som er tilgjengelige i Word.

Hvis man har andre tastaturoppsett tilgjengelig på sin maskin, er det bare å velge det riktige oppsettet og skrive den nødvendige søkestrengen enten i Word (for så å kopiere den over i søkefeltet) eller direkte i Internet Explorer.

Lokale søkemotorer

Det er viktig å være klar over at bruk av såkalte «lokale» søkemotorer kan gi et mye bedre søkeresultat enn bruk av generelle søkemotorer. Disse lokale variantene er ofte rettet mot det lokale nettet, og man har også mulighet til å bruke lokale diakritiske tegn, noe som kan resultere i flere treff.

Polen

En av de største og kraftigste av de polske portalene og søkemotorene er opprettet av *Gazeta Wyborcza* og er tilgjengelig på

<http://www.gazeta.pl>

En annen god oversikt over polske nettressurser finner man på Czas na linki (Tid for lenker) på adressen

<http://www.cnl.pl/>

Andre polske søkemotorer det kan være verdt å avlegge et besøk, er Google Polska, Hoga Polska, Onet og Wirtualna Polska (WP) på henholdsvis

[http://directory.google.com/Top/](http://directory.google.com/Top/World/Polska/)

[World/Polska/](http://www.google.com.pl/)

[http://www.google.com.pl/](http://www.hoga.pl/)

http://www.hoga.pl

http://www.onet.pl

og

<http://www.wp.pl/>

Tsjekkia

En av de mest brukte tsjekkiske portaler er Atlas, som finnes på

<http://www.atlas.cz/>

En nyttig søkemotor for å finne informasjon i og om Tsjekkia er den lokale versjonen av Google med adressen

<http://www.google.com.intl/cs/>

En kort oversikt over tsjekkiske politiske ressurser er tilrettelagt av Google på adressen

<http://directory.google.com/Top/world/Czech/Spolecnost/>

Ytterligere ressurser fra Tsjekkia er samlet på

<http://www.redbox.cz/>

og

<http://www.seznam.cz/>

Slovakia

Den slovakiske versjonen av Atlas er en av de mest omfattende slovakiske webportaler og søkemotorer

<http://www.atlas.sk/>

Andre viktige søkemotorer er Best, Katalog og Start på henholdsvis

<http://www.best.sk/>

<http://www.katalog.sk/>

og

<http://www.start.sk/>

Estland, Latvia og Litauen

På grunn av undertegnede manglende språkkunnskaper må vi dessverre langt på vei begrense oss til å gi adressene til de viktigste baltiske søkemotorene og portalene uten å kunne supplere med utfyllende omtale av innholdet. Blant estiske portaler og søkemotorer finnes det imidlertid en engelskspråklig variant som gir god oversikt over det estiske nettet, Estonia Wide Web (finnes også i estisk og russisk versjon). Adressen er

<http://www.ee/www/welcome.html>

Det finnes også to versjoner av den estiske Delfi-portalen. Den estiske er tilgjengelig på adressen

<http://www.delfi.ee/directory/index.php>

og den russiske på

<http://infopluss.delfi.ee/rus/>

Blant latviske portaler og søkemotorer finner vi blant annet TvNet (engelsk versjon) på

<http://www.tvnet.lv/en/>

Delfi, med latvisk og russisk versjon på henholdsvis

<http://www.delfi.lv/directory/>

og

<http://rus.delfi.lv/directory/>

Og en russiskspråklig oversikt over innholdet på det latviske nettet er tilgjengelig på adressen

<http://web.top.lv/>

Blant litauiske portaler og søkemotorer vil jeg trekke frem Delfi på

<http://www.delfi.lt/directory/index.php>

og den litauiske varianten av Google på

<http://www.google.lt/>

Lithuania On-line (den engelske utgaven) gir en god oversikt over de viktigste nettressurser i Litauen. Når man klikker på lenken Index of Websites på Lithuania On-lines hjemmeside, får man et todelt skjermbilde; på den venstre siden ser man en rekke kategorier, mens man på den høyre får listet alle lenker til servere som faller inn under disse enkeltkategoriene. Adressen er <http://www.on.lt/>

En annen engelskspråklig portal er Search Lithuania, som både gir søkemuligheter og en tematisk oversikt over litauiske websteder. Denne siden finnes på <http://www.search.lt/default.asp?lang=E>

Hviterussland

Akavita fungerer både som en internettportal og som søkemotor. Her finner man lenker til informasjon tilgjengelig på det hviterussiske Internett ordnet etter kategorier, og det er også et søkefelt hvor man kan gjøre fri-tekstsøk. Adressen er

<http://www.akavita.by/>

Gode alternativ til Akavita er

<http://www.all.by/>

<http://www.br.by/> (russisk versjon)

og

<http://www.ac.by/bountry/indexb.html>

(hviterussisk versjon, men finnes også på russisk og engelsk)

Den siste av de store søkemotorene og portalene i Belarus er Zubr på adressen

<http://www.zubr.com/>

(russisk, men finnes også på engelsk, tysk, fransk og spansk)

Ukraina

I tillegg til de ukrainske ressursene som ble omtalt i *Nordisk Østforum* 2/2001, finnes det en rekke andre ukrainske søkemotorer og kataloger som gir et godt innblikk i hva som finnes på det ukrainske nettet. Noen av de viktigste (som ikke ble omtalt i vår forrige Ukraina-oversikt) er bl.a. den ukrainske varianten av Google, som er et godt

utgangspunkt for et søk:

[http://directory.google.com/Top/
World/Ukrainian/](http://directory.google.com/Top/World/Ukrainian/)

Videre Meta, som er både portal og søkemotor, og som gir gode muligheter til å finne informasjon i og om Ukraina (Meta finnes også i russisk og engelsk versjon):

<http://meta-ukraine.com/defukr.asp>

Sesna er en samling med lenker til ukrainske ressurser på nettet både i Ukraina og i utlandet. Siden omfatter også en søkemotor og finnes på

<http://www.uazone.net/sesna/>

Og til slutt, i denne omgang, Ukrainskij portal (UA) på adressen

[http://www.uaportal.com/ukr/
index.html](http://www.uaportal.com/ukr/index.html)

Bokomtaler

Steppen og tiden

Peter Normann Waage

Oslo: Cappelen 2001, 330 s.

ISBN 82-02-20435-6

Omtalt av **Marit Christensen** [journalist i NRK]

Jeg har alltid høye forventninger til en ny bok fra Peter Normann Waages hånd. Han har bedt om det ved å forfatte *Russland er et annet sted* i 1990. Endelig en som virkelig har forstått Russland, tenkte jeg da – underforstått «slik som jeg», selvfølgelig. Og tidvis er *Steppen og tiden* virkelig på høyde med den dype kulturforståelsen og analysen. Men formen er unødvendig kompliserende og tilslørende for budskapet.

Steppen og tiden er bygget på samtaler med «min russiske venn, Aleksandr». Den som leser Waage i Dagbladet, har kunnet gjøre seg kjent med denne vennen. Og jeg forstår godt at det kan være fristende å la en norsk russlandskjenner og en russisk norgeskjenner utveksle synspunkter på hverandres samfunn, kultur og historie, slik Aleksandr og «jeg» gjør.

– Vi samtaler, skriver Waage i undertittelen på boka. Han velger ordet «samtaler» og ikke «snakker» eller et annet ord som uttrykker menneskelig kommunikasjon. Men mitt problem som norges- og russlandskjenner blir å finne troverdighet i «Aleksandr og jeg». For de samtالene vi får presentert i boka, kan umulig ha vært ført på norsk...? Ei heller på russisk, siden Aleksandr aldri får lov til å bli Sasja eller Aleksandr Vladimirovitsj eller hva han måtte hete, denne uforbederlige norgesbeundrer og venn. Og de to vennene blir etter hvert til to stabeiser, som nesegrus leter etter og finner fram utelukkende til det fremmede landets fortreffeligheter. Riktignok anklager Aleksandr stadig jeg-et (les: Waage) for å være for positiv i sin beundring for Russland, mens «jeg» på sin side stadig påstår at Aleksandr går for raskt fram hver gang han forherliger Norge. Men de to samtalepartnerne blir veldig ensidige, og dermed mister de også troverdighet.

De to skyter argumenter mot hverandre i form av historiske fakta og litterære sitater med en hastighet og intensitet som maskingeværild under en haglskur. Det er overbevisende og vitenskapelig vel underbygget, ja, riktig til å bli klok av. Slik sett er *Steppen og tiden* en viktig bok. Men jeg segner om, nedtyngnet av ord. Og jeg segner ikke under byrden av russisk verbal inflasjon rundt et lite tema, slik jeg lett gjør når jeg blir utsatt for russisk verbalitet, men jeg segner under informasjonstettheten. Det går ikke en side uten at de fleste viktige kulturelle og historiske tildragelser blir nevnt.

Og så har jeg et problem med Sasja, for han er mer katolsk enn paven. Vel finnes både nihilistenes, anarkistenes og de vestorienterte «zapadnik»enes hjemland i Russland, men det finnes knapt en russer som ikke får kraftige anfall av slavofili innimellom. Aleksandr er så godt som fri for russernes tilbakevendende problem med å ha ett sjelelig ben i vest og ett i øst. Ja, hvis det hadde stått til Aleksandr, hadde han hoppet over til Vest med begge bena. Imidlertid er det *han* som forstår slavofilien best, men altså tar avstand fra den. Det passer ikke helt. Det er nærliggende å spørre om han ved sine studier av norsk og sin livserfaring i Norge er blitt rensket for «styggdommen»? Neppe.

På sin leten gjennom boka etter det nasjonale og kulturelle glemmer de to godt tospråklige samtalepartnerne språkstrukturens og sosiolingvistikkens betydning. De berører spørsmålet så vidt når de registrerer nordmenns og russeres forskjellige måter å uttrykke fraser på i dagliglivet, men de glemmer hvordan språkkoden styrer tanken og også et lands muligheter for endring. De registrerer ikke hvordan en nordmanns personlighet skifter når man tar på seg den russiske språkhatten med all den endrede konduite og stilforandring den krever. Eller omvendt. Det vil si, hvis du er språklig nesten perfekt tilpasset hatten.

Og det er forunderlig. Like forunderlig som at jeg-personen er fullstendig kritikkkløst russlandsfrelst og uendelig tålmodig og pedagogisk i sine «men ditt og datt, Aleksandr». Ja så forunderlig blir det for meg, at jeg blir litt lei av denne selvgode norske forståsegpåeren både hva gjelder norsk og russisk kultur og samfunn.

Kort sagt: Det er formen i *Steppen og tiden* som plager meg. Mens andre kanskje ikke vil la seg irritere over den. For boka er ellers en viktig kilde til økt forståelse mellom nordmenn og russere. Et av toppkapitlene er etter min mening det som har gitt tittel til boka, nemlig «Steppen og tiden», der Waage og hans innbilte samtalepartner analyserer nordmenns og russeres høyst forskjellige oppfatning av tid og rom.

Samtalepartnerne tar forholdsvis systematisk for seg hovedtrekk i historisk og kulturell utvikling i de to land, sammenlikner menneskenes særegenheter og vandreeventyrenes etnisk tilpassede hovedpersoner. Ivan Duratsjok og Espen Askeladd blir gått grundig etter i sømmene og får sine pass påskrevet som henholdsvis lat og heldiggris. De diskuterer litteraturens plass – eller manglende sådan – i de to folkenes hjerter. Og ofte treffer de blink med sine betraktninger. Men av og til blir det bomskudd. Når «jeg» etterlyser en nordmann som kan ti dikt av Wergeland utenat, slik russere kan ti Pusjkin-dikt på rams, glemmer både han og Aleksandr den mest nærliggende forklaring, nemlig at russisk skole har vært og delvis er reproduserende, mens norsk skole i større grad oppøver den produserende evnen. Tro det eller ei... Når jeg tenker etter, kan jeg vel bare tre-fire Wergeland-dikt fordi det er satt melodi til dem, men gudbevaremegvel så mange salmer jeg kan utenat! Og hvor mange russere finner du av den sorten?

Alle russlandskjennere har sine egne innfallsvinkler til landet. De er preget av den enkeltes kunnskap og interessesfære. Slik sett imponerer Waage med sine filosofiske og teologiske innfallsvinkler. Men jeg savner likevel en del viktige debatter.

Jeg savner diskusjoner om personlig og kollektiv moral, som en forlengelse av de utmerkede religiøse debattene. For hvor mange russere kan de ti bud – eller sitt Fadervår, for den saks skyld? Og jeg savner diskusjoner om folkemusikk, om folkediktning og om kjønn. For hvis det er noe Aleksandr og «jeg» fullstendig har glemt, ja, så er det kvinner. Selv ikke den russiske hekse, som bor i en hytte på hønseføtter og har en så viktig plass i folkeeventyrene, har vært nevnt i den eventyrlige forbifarten. Kan det være fordi hun ikke har noen tilsvarende og dominerende plass i norske eventyr? Av den grunn kan vi vel ikke frarøve henne sin russiske funksjon? Og hvor er de store tsarinaene? Eller Klara Tsetkinene eller Gro Harlem Brundtlandene?

Det er langt til mål, gutter! Så prat løs. Vi lytter – og leser – villig vekk!

Amol is geven. Jødisk kultur og historie i det gamle Øst-europa

Helen Krag & Margit Warburg (red.)

København: Forlaget Forum 2001, 296 s.

ISBN 87-553-3118-1

Recenserad av **Kristian Gerner** [professor, Institutionen för Östeuropa-studier, Uppsala universitet]

Amol is geven betyder «det var en gång» på jiddisch. Boken handlar om en värld som försvann 1939. Det geografiska område som täcks omfattar den polsk-litauiska adelsrepublik som gick under i slutet av 1700-talet, varefter flertalet av de polska judarna hamnade i Ryssland och Österrike. I Polen fanns sedan medeltiden en stor judisk befolkningskategori. Den omfattade uppemot tio procent av befolkningen. *Amol is geven* behandlar judarnas liv som en avvikande minoritet, avvikande till religion, språk, sociala förhållanden, ekonomisk verksamhet och kultur i vid bemärkelse.

Den aktuella volymen är en något reviderad upplaga av en första utgåva från år 1986. Det är framförallt den utförliga bibliografin som har uppdaterats. Boken ger en rundmålning av judiskt liv i Östeuropa från judarnas invandring från Västeuropa till Polen och Litauen under medeltiden och etablering som en kategori med en särskild ekonomisk roll och social ställning mellan adeln och folkflertalet fram till förintelsen. De senaste årens mycket omfattande forskning och livliga debatt om förintelsens förhistoria, antisemitismen i Tyskland och Polen, avspeglas inte alls i materialet. Det är i princip fråga om antikvarisk kunskap men med klagörande analyser, inte minst av förhållandet mellan den judiska minoriteten och det omgivande kristna samhället och av den judiska kategorins plats i de stora förändringsprocesserna under 1800-talet.

I nio kapitel behandlas särskilda teman. I tre inledande historiska översikter beskrivs judarnas situation i Polen och i de ryska och österrikiska efterföljarstaterna. Det är att märka att det är de gamla polska områdena som tas upp och inte den delvis annorlunda judiska historien i Preussen, Böhmen, Mähren och Ungern. Tre kapitel ägnas det judiska självstyret i den polska republiken, sett ur ett konfliktperspektiv mellan judarna, adeln och den katolska kyrkan, den judiska vitsen som uttryck för kulturell överlevnadsstrategi, och judiskt vardagsliv och världsuppfattning. Det sistnämnda kapitlet, som är skrivet av Margit Warburg, bjuder på en mycket klagörande analys av motsättningen mellan det slaviska bondesamhället, med

boplatsen som identitetsmarkör, och den judiska kategorin, som identifierade sig i kulturella och religiösa termer. Den sociala skiktningen inom den judiska kategorin åskådliggörs med tydliga exempel. Dels diskuteras skillnaden mellan så kallade *scheine*, boklärd, och *proste*, yrkesverksamma judar, dels skildras de olika livs- och verksamhetssfärerna för kvinnor och män.

Jiddischkulturen analyseras specifikt dels i ett kapitel om den judiska litteraturen, dels i ett kapitel om själva språket. I det förra, skrivet av Heidi Laura, får man följa framväxten och etablerandet av en litteratur på jiddisch, vilken gav kvinnorna biljett till den litterära världen, och det spänningsförhållande som fanns mellan denna «låga» litteratur och den politiskt och filosofiskt inriktade världsliga litteratur som samtidigt – under 1800-talet – skrevs på hebreiska. I det senare, författat av Jan Katlev, ges en mångsidig analys både av jiddisch som språk, med dess tyska bas och slaviska och hebreiska inslag, och av de semantiska finesser som fanns i judarnas språk tack vare att man kunde växla mellan uttryck på jiddisch och på hebreiska för att markera olika förhållningssätt.

Religionen analyseras ur idéhistoriska och sociala perspektiv i ett kapitel av Hanne Trauter-Kromann. Chassidismen framställs som en väckelserörelse, medan dess motståndare, *mitnagdin*, framstår som en mer högkulturell rörelse. Det patriarkala momentet i det religiösa livet kommer fram. Före judeemancipationen i mitten av 1800-talet fick flickorna inte någon formell skolgång, men de förhindrades inte att bilda sig utan lärde sig läsa och skriva, «ofte ved at lytte till deres far og brødre» (s. 204). Med hjälp av religiös litteratur på jiddisch kunde de fullgöra värvet att uppfostra barnen i judisk etik och moral. Kvinnorna var ofta «bread-winners» medan männen satt och studerade.

Amol is geven är illustrerad med teckningar av Leon Canger, som återger sidor av livet i *shtetl*, och med foton från förra sekelskiftet och 1930-talet.

EU Enlargement and the Baltic States

Sven Arnswald

Programme on the Northern Dimension of the CFSP, vol. 7

Helsinki: UPI/ Institut für Europäische Politik 2000, 265 s.

ISBN 951-769-104-1

Beyond the Cult of the Offensive

Henrikki Heikka

Programme on the Northern Dimension of the CFSP, vol. 10

Helsinki: UPI/ Institut für Europäische Politik 2000, 148 s.

ISBN 951-769-114-9

Omtalt av **Geir Flikke** [forsker ved Seksjon for Russlandsstudier, NUPI.]

Finland har gjort EU-medlemskapet til en sentral ramme omkring en fornyelse av landets utenriks- og sikkerhetspolitikk. At det sikkerhetspolitiske argumentet var sentralt i debatten om finsk EU-medlemskap er påpekt mange steder. Finlands ønske strakk seg til mer enn blott og bart å være det «nærmeste utenforland» til EU. Finland ønsket å være nær EU-kjernen og utvikle en utenrikspolitikk som lå langt fremme i den europeiske familien.

Ett aspekt i denne satsningen har vært utviklingen av forskningsprogrammer slik som «Den nordlige dimensjon i FUSP», et samarbeidsprosjekt mellom UPI (finsk utenrikspolitisk institutt) og det tyske institutt for europapolitikk. Prosjektet har resultert i en rekke aktuelle og velskrevne rapporter om utviklingen av europeisk utenriks- og sikkerhetspolitikk, som gir anvendbar innsikt i politiske spørsmål.

Sven Arnswald tar for seg EUs langsomme vei mot utvidelse østover og gir en inngående behandling av de politiske aspektene ved utvidelsesprosessen. Hensynet til Sovjetunionen og Russland gav utvidelseslinjen en relativt treg start ifølge Arnswald, men etter den politiske krisen i Sovjetunionen i 1991 skjøt den interne debatten fart. De tre baltiske statene fikk alle såkalte «førstegenerasjons økonomiske avtaler» tidlig i 1992. Etter dette la EU seg på en linje der de tre baltiske landene ble behandlet parallelt og i et tydelig regionalt perspektiv. Et baltisk initiativ om en egen frihandelsavtale med EU etter mønster av EØS ble ifølge Arnswald tidlig avvist av EU med den begrunnelse at statene måtte bedre det økonomiske samarbeidet seg i mellom. EUs hensikt var imidlertid ikke å lage et permanent «venterom». Gjennom skrittvis fornyelse og utvidelse av det økonomiske samarbeidsområdet mellom de baltiske statene og EU og oppfordringer om regionalt samhold utviklet EU i realiteten

tidlig en strategi for innlemmelse. To hensyn var viktige: For det første ville EU gjennom oppfordringer til samarbeid og integrasjon statene imellom styrke deres økonomi, for det andre ville et regionalt samhold styrke statenes posisjon i forholdet til Russland.

Arnswald gjør et poeng av at de nordiske landenes EU-søknader bidro til å styrke EUs integrasjons- og utvidelseslinje vis-a-vis til de baltiske statene. De baltiske statenes frihandelsavtaler med de nordiske landene måtte harmoniseres med inkluderingen av de tidligere EØS-landene i EU og bidro til å styrke de baltiske landenes kandidatur. Samtidig førte EU-medlemskap for Sverige og Finland til at Norden fikk en stemme innenfor EU som kunne tale balternes sak.

Arnswald gir også en begrunnelse for hvorfor EU i 1997 fravek sin egen strategi om å holde de baltiske statene samlet og innlemmet Estland i gruppen av førsterundeland. En avgjørende NATO-utvidelsesstudie levert av Ronald Asmus og Robert Nurick i 1996 kom med den klare konklusjon at de baltiske stater neppe var aktuelle for utvidelse i første runde, og at et særlig ansvar dermed påhvilte EU. Inndelingen av førsterunde- og andrerundeland ble imidlertid opphevet i 1999 med den begrunnelse at EU ikke lenger kunne løpe fra sitt ansvar for utvidelse i kjølvannet av Balkan-krisen. De baltiske statene var dermed på samme spor igjen.

Arnswald tar ikke lett på de enorme utfordringer som preger utvidelsen av EU. Særlig viktig er statenes evne til å oppfylle *acquis communautaire* og sikre et transparent byråkrati. Spørsmålet om endringer i EUs beslutningsapparat for å absorbere flere medlemsstater står også frem som en sentral utfordring og en reell test på EU som politisk prosjekt. Samtidig gir rapporten innsikt i det som er et prosjekt med sin egen iboende logikk. Hensikten er å innlemme de baltiske statene i EU-samarbeidet og rotfeste dem i den europeiske konteksten.

Henrikki Heikka legger et særlig fokus på Russland og utviklingen av det han betegner som russisk militærstrategisk kultur vis-a-vis til Østersjøregionen. Heikka argumenterer for at Russlands militære doktriner og utenrikspolitiske konsepter på 1990-tallet røper en endring i oppfattelsen av det som tidligere var et strategisk nullsumspill i Europa, med Østersjøen som en sentral komponent i Sovjetunionens offensive forsvar. Samtidig har ikke realismen forlatt russisk sikkerhetspolitisk tenkning. Kjernen i Russlands forståelse av den nye situasjonen er ifølge Heikka «defensiv balansering». Realisme tilsier at Russland ikke har mulighet til å foreta seg noe offensivt, samtidig som det neppe er noe grunnlag for å anta at rus-

siske prioriteringer på avgjørende måte vil føre til at «soft security» får prioritet fremfor «hard security».

Heikkas analyse er sterk på en rekke punkter, spesielt i det teoretiske grepet som forener en konstruktivistisk tilnærming med en realistisk analyse. Heikka makter å gjøre endringer i persepsjoner til noe annet enn den antatt glidende overgang fra «hard» til «soft security». Dermed setter han seg på en annen hest enn konstruktivistene, som nærmest per definisjon ser på alle endringer som endringer i retning av en bredere sikkerhetsforståelse. Heikkas poeng er at Russlands persepsjon av sikkerhet ikke trenger å være endret selv om den offensive militære komponenten er mindre fremtredende. Gjennom dette makter Heikka også å behandle et viktig dilemma i europeisk sikkerhetspolitikk. For det første hevder han at det nettopp er realisme som tvinger Russland til å akseptere en NATO-utvidelse. For det andre hevder han at forsøk på å bremse utvidelsen bare vil bidra til å øke risikoen for en varig gråson, og dermed også skape en sone av usikkerhet mellom Russland og Europa.

Rapportene utfyller hverandre i fokus og gir interessante analyser. Arnsvalds bok er i tillegg utstyrt med et appendiks som gir en oversiktlig fremstilling av kortsiktige og langsiktige prioriteringer for EU i de baltiske landene, såkalte «twinning»-prosjekter med landene, aktører i det nordisk-europeiske finansmarkedet og de viktigste *aquis*-områdene. Heikkas rapport har til gjengjeld et betydelig kildemateriale på russisk og er grunnleggende overbevisende med tanke på forståelsen av det russiske strategiske utsyn.

Frihetens bitre tiår

Hans-Wilhelm Steinfeld

Oslo: Cappelen 2001, 319 s.

ISBN 82-02-20483-6

Omtalt af **Per Dalgård** [Ph.D., tidligere Moskvakorrespondent for dagbladene Aktuelt og Politiken, nu leder af Esbjerg Mediehøjskole]

Norske Hans-Wilhelm Steinfeld er noget af en legende i Rusland, kendt i mange år for sin fremragende journalistik og sine bøger, sit enorme netværk og sin viden om landet og Østeuropa i det hele taget. Derfor skuffer hans seneste bog *Frihedens bitre tiår* i hvert fald mig. Bogen handler om Sovjetunionens opløsning i 1991 og de efterfølgende ti års vanskelige og kaotiske omstillingsproces i det

nye Rusland under Boris Jeltsin.

Det skuffende ved bogen er, at Steinfeld som så mange andre skabere af mediebilledet af Rusland har stirret sig blind på de negative aspekter af udviklingen. For ham bliver de sidste ti års Rusland til ren armod, ren kriminel mafiavælde, ren imperialistisk krig i Tjetjenien, ren atomforurening og ren korruption. Jeltsin, oligarkerne og de gamle sovjetbureaukrater er skurkene, der stjæler landets værdier og friheden fra det store flertal. Ikke et ord om, at kun en forsvindende lille del af russerne kunne drømme om at ønske sig tilbage til tiden før Jeltsin. Netop fordi de har fået friheden til at gøre, hvad pokker de har lyst og evner til.

Det er selvfølgelig sandt, at Rusland i kølvandet på den ny erhvervede frihed har været kastet ud i en social og økonomisk nedtur. Nedturen var dog begyndt for fuld udblæsning, langt før glasnost og perestrojka. Det er også rigtigt, at privatiseringsprocessen har en række negative konsekvenser, bl.a. at en lille gruppe er blevet eventyrligt rige og indflydelsesrige, mens mange andre må suge på lappen. Og det er sandt at russiske soldater ofte opfører sig som vilde dyr i Tjetjenien.

Men når alt det er sagt – og det er det blevet mange gange – så hører det altså også med til billedet, at Rusland har fået lovfæstet frihed, demokrati og overholdelse af menneskerettighederne, selv om det tager sin tid at implementere – Rusland er jo ikke Estland, Ungarn eller Slovenien. Landet har fået en ombudsmand for menneskerettigheder. Dødsstraffen er reelt afskaffet. Censuren er afskaffet. Retssystemet og fængselsvæsenet er inde i en revolutionerende omformning i retning af civiliserede forhold. Medierne i Rusland er trods stærke kredsmodstand fortsat meget pluralistiske og polyfoniske. Undervisningssystemet bevæger sig i hast bort fra det gamle sovjetiske propagandasystem. Staten er begyndt at interessere sig for individet i stedet for udelukkende sig selv. Hæren reduceres i chokerende fart. Nedrustningsaftaler fornyes og ratificeres. Rusland har under Jeltsin og endnu mere nu under Putin bevæget sig i retning af integration med Europa og den såkaldte civiliserede Verden i lynfart.

Karakteristisk for udviklingen under Jeltsin er ikke blot, som Steinfeld skriver «et verdivakuum og et lovvakuum», men at den russiske borger er begyndt at føle sig som en borger i Verden, på lige fod med amerikanere, japanere og europæere. Karakteristisk er også, at der trods alt er ved at opstå en bred og købedygtig middelklasse, som ønsker stabilitet og indflydelse på den politiske proces. Steinfeld har naturligvis ret, når han skriver, at politikerne, først

og fremmest Boris Jeltsin, bærer ansvaret. Men Jeltsin har også æren for de mange positive sider af udviklingen. Det forsømmer Steinfeld helt at bringe ind i billedet, og dermed tegner hans bog et ufuldstændigt billede.

Passion Embracing Death. A Reading of Nina Sadur's Novel The Garden

Karin Sarsenov

Lund Slavonic Monographs No. 3

Lund: Department of Slavonic Studies, Lund University 2001, 252 s.

ISBN 91-628-4977-8

Omtalt af **Brit Aaskov Kaznelson** [Ph.d.-stipendiat ved Syddansk Universitet]

Nina Sadur regnes for en af den postsovjetske forfattergenerations mest originale repræsentanter. Hendes fortællinger er ofte præget af mystiske elementer. En tilsyneladende velkendt virkelighed kan vise sig at være delvist mytologiseret og befolket med ikke-jordiske væsner, hvilket afføder sære tildragelser og overraskende plotudviklinger. Romanen *Sad* (Haven) er ingen undtagelse. Desuden bæres denne fortælling af en usædvanlig struktur, hvor traditionelle støttekomponenter som personer, tid, sted og plotudvikling er så fragmenterede, at de skaber forvirring frem for overblik. Denne gennemførte utilnærmelighed har utvivlsomt skræmt potentielle læsere væk.

Men nu kan fremtidige læsere af *Sad* kaste sig ind i romanens hvirvelstrømme med større sindsro, med bedre chancer for at komme afklarede og berigede ud på den anden side. For med sin grundige og overbevisende analyse af teksten, har Karin Sarsenov kastet en redningskrans til den forvirrede læser. At læse Sarsenovs analyse ovenpå Sadurs roman er som at blive kløet på ryggen præcis dét sted, hvor ens egne arme ikke kan nå – ren fryd! Analysen møtter læserens begær efter forståelse, der langt hen ad vejen er det, der driver læsningen frem, men som fortællingen aldrig selv tilfredsstiller.

Sarsenov har sammensat en facetteret og anvendelig analysemodel. Hun lader elementer fra vestlige teoriparadigmer som post-strukturalisme og feminisme virke side om side med russisk folkløse. Analysen sætter desuden romanen ind i såvel en litteraturhistorisk som kulturel og historisk kontekst. Romanens begivenheder finder sted i de kaotiske år omkring Sovjetunionens opløsning og kan læ-

ses som et billede på det splittede, skizofrene Ruslands forsøg på at genetablere en følelse af virkelighed, af selv og eksistens i en tid, hvor kaos blev normen, og fornemmelsen af dunkle kræfters tilstedeværelse var næsten lige så reel, som de er det i fortællingens univers.

Sarsenovs bog falder i to dele. I første del udfolder hun sin tekstanalyse, der er baseret på nærlæsning. Den fremlægges kronologisk i forhold til fortællingens gang. Og skønt fortællingen selv bryder med enhver form for traditionel kronologi og desperat forsøger at undslippe fastholdelse i en logisk forståelsesramme, lykkes det på elegant vis Sarsenov at føre sin læser gennem en detaljeret, fremadskridende læsning. Samtidig formår hun hele tiden at bevare og videregive det nødvendige overblik. Og overblikket er nødvendigt, da fortællingen bevæger sig i ringe, konstant krydser sit eget spor og derved hele tiden føjer betydning til. Denne del af analysen er frydefuld læsning. Den bringer den forståelseshungrende førstegangslæser af *Sad* gennem en ekstatiske bølge af aha-oplevelser.

Bogens anden del er helliget en overordnet analyse af centrale kategorier i romanen. Sarsenov argumenterer overbevisende for, at ledemotiver og gennemgående symboler erstatter traditionelle litterære kategorier som tid og sted i romanens strukturelle opbygning. Alligevel vælger hun på traditionel vis at diskutere disse kategorier og når – ikke overraskende – frem til, at der er en pointe med deres fravær. Præcis på dette sted begynder den umiddelbare glæde ved at have opnået forståelse at blive afløst af en snert af tvivl. Er det helt rigtigt at forsøge at indfange sådan et vilddyr af en tekst, der tydeligt går imod enhver form for litterær konformitet, i den traditionelle litteraturanalyse snævre bure? Burde vi ikke i stedet acceptere kaos og læse teksten på dens egne, kaotiske præmisser? Analysen tilfredsstiller nok læserens lyst, men dræber den ikke samtidig noget i teksten? Det er spørgsmål, der er lette at stille, når læseren mættet af mening og veltilpas kan nyde sin ny indsigt. Det er dog spørgsmål af etisk snarere end litterær karakter, for ingen af Sarsenovs analytiske greb er overflødige. Man kan vel se problematikken om læserens narrative begær, og hvad dets tilfredsstillelse gør ved teksten som et aspekt af spørgsmålet om lidenskabens natur, der er centralt i *Sad*. Fortællingen igennem forbindes erotisk tilfredsstillelse med død – tydeligst eksemplificeret i det centrale billede af en los, der i sit begær efter mælk dræber en malkepige.

Faren ved en så gennearbejdet og forførende analyse som denne er naturligvis, at den lukker for videre analyse. Selvom det kan være fristende at gøre det omvendt, vil jeg derfor opfordre til,

at interesserede læser *Sad* først og danner sig deres egne indtryk og herefter forsøger at holde hovedet koldt i en kritisk dialog med Sarsenovs analyse. For faktisk inviterer den til diskussion. Og takket være fortællingens overflod er der rig mulighed for at uddybe analysen af en lang række aspekter yderligere eller læse dem anderledes, end Sarsenov har gjort.

Passion Embracing Death er nyeste bidrag til den støt voksende forskning i de mange spændende, kvindelige, postsovjetiske forfatterskaber. Bogen udmærker sig ved at koncentrere sig om ét værk og præsentere en omhyggelig analyse deraf. Den udgør en nøgle til romanen, som enhver læser af *Sad* (evt. i den svenske oversættelse *Lustgården* eller den engelske oversættelse af bogens første del *The Wind from the Suburbs*) vil få stor glæde af. Bogen er skrevet i et klart og tilgængeligt sprog, og alle russiske citater fra originalteksten er oversat til engelsk, så også ikke-russisktalende kan være med.

The Struggle for Russian Environmental Policy

Ilmo Massa & Veli-Pekka Tynkkynen (red.)

Helsinki: Kikomora Publications 2001, 180 s.

ISBN 951-45-9574-2

Omtalt av **Jørn Holm-Hansen** [forsker ved Gruppe for utviklingsforskning, Norsk institutt for by- og regionforskning]

Leser man *The Struggle for Russian Environmental Policy*, får man innblikk i noen svært interessante forskningsprosjekter som alle på en eller annen måte dreier seg om russisk miljøpolitikk. Bidragene spriker, men sånn er nå engang den genren boka tilhører: raskt redigerte antologier med høydepunkter fra en faglig samling.

Tittelen er god. Den henspiller på miljøvernets svake stilling i Russland i dag. I 2000 la president Putin Statskomiteen for miljøvern inn under Naturressursministeriet, miljøvernernes institusjonelle hovedmotpart i mang en konflikt gjennom 1990-tallet. Dekretet kunne oppfattes som en de facto nedleggelse av miljøvern som offentlig politikkfelt. Miljøbevegelsen, som hadde ligget i dvale siden tidlig 1990-tall, våknet nå opp til forsvar av «sin» del av statsapparatet. Inntil dette hadde det ikke vært spesielt varme følelser mellom aktivister og miljøvernbyråkrater. Nå var det imidlertid ikke lenger bare snakk om hva slags miljøpolitikk man skulle ha, men om man skulle ha det i det hele tatt, mente miljøvernerne.

Bidragene i boka dreier seg likevel om hva slags miljøpolitikk Russland faktisk har og hvilke alternative prinsipper den kunne ha bygd på. Den kjente russiske miljøvernssosiologen Oleg N. Janitskij åpner boka med et oppgjør med russisk miljøvernpolitikk, som lider under å måtte utformes i et land preget av det han kaller «avmodernisering» og «føydal-byråkratiske verdier». Deretter tar Janitskij i bruk det samme begrepsapparatet som andre europeiske samfunnsvitere bruker når de studerer miljøpolitikk, slik som Ulrich Becks «Risikogesellschaft» og «refleksiv modernisering».

Beck slo an en streng i tysk – og etter hvert den øvrige europeiske – offentlighet med sin påpekning av at produksjonen av velstand henger sammen med en tilsvarende produksjon av risiko. Ser man bort fra dette, kan det gå alvorlig galt. Refleksiv modernisering – samfunnets evne til å reflektere over endringsprosesser – er det som må til. Janitskij anser risikobegrepet for å være høyst relevant, og argumenterer for at Russland må betraktes som et samfunn preget av «altomfattende risiko».

Risiko tas alvorlig i Russland, hvor avisene hver høst bringer artikler om hvordan myndighetene har forberedt byen og regionen for vinteren. Noen grader ekstra minus kan bety forskjellen mellom liv og død. «Katastrofeministeriet» (ministeriet for sivilforsvar, nødssituasjoner og naturkatastrofer) tilhører de tunge institusjonelle aktørene, men har typisk nok til oppgave å komme inn i etterkant av hendelsene. Miljøvernsektoren, som kunne ha bidratt til refleksiv modernisering, eller i det minste forebyggende tiltak, er derimot blitt skåret kraftig ned og usynliggjort som en grein av naturressursforvaltningen.

«Økologisk modernisering» er et annet begrep som har vært mye brukt i samfunnsvitenskapelig miljøforskning de siste årene. Økologisk modernisering krever at myndighetene åpner seg for miljøpolitiske innvendinger fra befolkningen. Samtidig må miljøbevegelsen legge av seg den systemavvisende og antimoderne tilnærmingen deler av den har hatt. Det skal ikke lenger bare være regjeringer og ministerier som styrer. Miljøpolitikken skal framkomme gjennom en kontinuerlig interaksjon mellom ulike samfunnsgrupper, offentlige og halvoffentlige organisasjoner, institusjoner, myndigheter, private aktører og interessegrupperinger. Ifølge en slik tilnærming må staten legge mer vekt på kommunikasjon og konsensus enn på direkte kontroll. Subjektive forhold tillegges vekt: Man er ikke lenger bare ute etter å finne ut hvordan naturmiljøet berøres, men også hvordan befolkningen oppfatter og vurderer effektene på miljøet. Slik Janitskij beskriver situasjonen, er det lenge til Russland fullt ut kan

anvende prinsippene for «økologisk modernisering».

I et annet kapittel tar Joan DeBardleben og Kimberly Heuckroth for seg russernes holdninger, og forsøker å finne ut om de er av en slik art at økologisk modernisering er gjennomførbart i Russland. Gjennom surveyundersøkelser kommer forfatterne fram til at rusere ser økonomisk vekst og miljøvern som to sider av samme sak, og de har større tro på teknologiske løsninger enn folk i andre industriland. De er også bevisst på miljøproblemenes globale karakter. Alt dette er i tråd med økologisk modernisering. På den annen side hadde de russiske respondentene lite erfaring med miljøaktivisme.

Der DeBardleben og Heuckroth anlegger spørreskjemateknikkens fugleperspektiv for å få en oversikt over folks holdninger, går Timo P. Karjalainen ut i felten for å se hvilke institusjonelle rammer miljøvernaktørene har å holde seg til. Karjalainen har valgt Komi-republikken, et føderasjonssubjekt som er typisk for Russland i den forstand at økonomien er basert på utvinning av naturressurser (olje, gass, kull, mineraler og trevirke). Maktforholdene i Komi er preget av dette: Miljøvernaktørene utgjøres av forurensere og miljøvernmyndigheter samt vitenskapsfolk. I likhet med Janitskij benytter Karjalainen seg av en rekke sosiologiske begreper som pirrer lesernes nysgjerrighet. Det knappe formatet i en artikkelsamling gjør at mange av dem blir hengende i løse lufta. Det ville derfor vært bedre å holde antallet begreper nede og heller brukt plass på å anvende dem på det empiriske materialet. På den annen side gir Karjalainens artikkel mange tråder å nøste videre på, samt en nyttig referanseliste.

Natalia P. Jakovleva og Tony Alabaster tar for seg et miljøpolitisk virkemiddel fra republikken Sakha, også kjent som Jakutia. I 1993 opprettet presidenten i Sakha det såkalte SAPI-fondet. Fondet skummer to prosent av inntektene fra det store diamantselskapet i republikken. Pengene brukes til å løse sosioøkonomiske og miljømessige problemer. Forfatterne er veldig begeistret for dette miljøpolitiske virkemiddelet. Desto mer skuffende er det at de ikke viser hvordan det fungerer. De nevner heller ikke de ordinære miljøfondene med ett ord. I de sistnevnte samles miljøavgifter og -bøter for å finansiere ulike miljøverntiltak.

Videre gir Veli-Pekka Tynkkynen en grundig innføring i problemer knyttet til drikkevann og helse i republikken Karelia. Det siste kapitlet er signert Lassi Heininen og Boris Segerståhl og tar for seg atomavfallspolitikken på Kolahalvøya. Forfatterne setter problematikken inn i det internasjonale perspektivet den hører hjemme og gir en ryddig oversikt.

The Struggle for Russian Environmental Policy kan anbefales studenter som vil skrive om russisk miljøpolitikk, men ikke helt har funnet en problemstilling. Boka vrirler av løse tråder som ber om å bli nøstet opp. Noen av bidragene er fylt til randen av fiffige begreper. En dyktig student vil kunne plukke opp et par av dem og anvende dem på et empirisk materiale. Det er også mange interessante litteraturhenvisninger.

En oppdagelsesreise mot nord

P.M. de la Martinière

Oversatt av Hans Lindkjølen

Drammen: Moscus AS Forlag 2001, 169 s.

ISBN 82-995688-1-1

Omtalt af **Peter Ulf Møller** [professor ved Slavisk Institut, Aarhus Universitet]

Den franske læge Pierre Martin de la Martinière (1634–90) er op-havsmand til en rejseberetning fra Nordnorge, Lapland, Nordrusland, Novaja Zemlja og Island. Den er baseret på hans deltagelse i en handelsekspedition der udgik fra København vistnok i 1670. For det russiske stofs vedkommende, som udgør ca. en tredjedel af beretningen, bygger Martinière dog ikke på egne oplevelser, men på et skrift, som han foregiver at have modtaget af en landsmand fra Lorraine, som han traf på rejsen. Af samme grund rangerer Martinières bog ikke blandt de mere celebre rejsebeskrivelser fra Rusland. I Friedrich von Adelungs klassiske fortegnelse, *Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind* (1846), karakteriseres den som «höchst unzuverlässig und theils auch wohl geradezu erdichtet». Værkets særlige interesse, og den vel væsentligste grund til at det nu kan læses i norsk oversættelse, ligger i den tidlige skildring af det nordlige Skandinavien.

Oversetteren Hans Lindkjølen fra Drammen citerer ikke uden grund Nordenskiöld for at kalde Martinière «nordostferdenes Münchhausen». Franskmanden diskurser unægtelig op med en del fortællestof, der er mere underholdende end just troværdigt. Man læser om de nordnorske kystboers magiske bierhverv, at sælge vind til de søfarende til turen rundt om Nordkap. Vel, det afspejler måske lokal overtro, men det kunne også være en skrøne med litterære rødder i Middelhavet, hvor Aiolos jo i episk tid forsynede Odysseus med

en sækfuld vinde til rejsen. Aiolos' vinde var dog gratis, mens Martinières kaptajn måtte op med ti kroner og et pund tobak til den lokale troldmand.

Fra de skandinaviske jagtmarker beretter Martinière at elgen, når den jages, falder død om af sig selv uden at være ramt som følge af en særlig nervøs epilepsi. Hvis det ikke er en skrøne, så har elgens sundhedstilstand bedret sig meget i de mellemliggende århundreder... De velkendte historier om russernes hang til spiritus får også en ekstra tand hos den franske læge. I karnevalstiden skulle russerne drikke en slags brændevin, der er så stærk at den selvantænder i munden, så der af og til slår flammer ud: «Folk på landet ville bli drept om de ikke hadde melk klar til å slokke med» (s. 87).

I glæden over at endnu en af de gamle rejsebeskrivelser er blevet nyudgivet, blander der sig dog hos undertegnede en ærgrelse over at udgaven i den grad er et amatørarbejde. Den savner enhver editionsfilologisk ambition og er i påfaldende grad underkommenteret til skade for tekstforståelsen. Og dårlige tekstudgaver har det jo desværre med at spærre vejen for gode.

I Lindkjølen's ultrakorte forord – 28 linjer – oplyses det at oversættelsen *ikke* følger den første udgave fra 1671 på originalsproget fransk, hvad der jo ellers umiddelbart ville være et logisk valg. I stedet følges den engelske udgave fra 1706 (som forøvrigt, hvad der ikke nævnes, er den *anden* engelske udgave). Forskellen fra den franske udgave, forklares det, er bl.a. at den engelske har «en bredere omtale av forholdene i Russland på den tiden» (s. 11). Men om det er den egentlige grund til valget, fremgår ikke klart. Tværtimod tyder noget på, at netop de russiske forhold ikke rigtig er oversætterens kop te.

Så længe Martinière endnu befinder sig i Skandinavien, hænger Lindkjølen akkurat på med en fodnote i ny og næ eller (værre) med et parentetisk indskud i teksten uden klar markering af, at det er en udgiverkommentar. Så når Martinière fortæller, at laplænderne har en stor sort kat i hver bolig, manes der til kritisk eftertanke i fodnoten: «Kan det være en liten svart lapphund han skriver om?» (s. 36).

Men når vi kommer til det russiske afsnit, opgiver Lindkjølen ævred, og her bliver selv oversættelsen fra engelsk til norsk delvis illusorisk. Russiske person- og stednavne bliver simpelthen stående i den form, Lindkjølen har fundet i sit forlæg. Det går vel an med landet «Muscovy», men mon alle læsere opfatter, at den russiske regent «John Basilowitz» er ham, vi kender som Ivan den Grusomme? Og hvis den forhindring overvindes, hvem klarer så «Boris Juanoidg Moriso»? For selv hvis man får navnet omsat til noget,

der kan slås op (nemlig Boris Ivanovitj Morozov), så røber ikke ethvert opslagsværk, at det faktisk var tsar Aleksej Mikhajlovitjs formynder og svoger midt i 1600-tallet.

Hvis oversætteren havde ofret en konsultation hos en slavist, kunne det store afsnit om Rusland være blevet en mere meningsfuld oplevelse. Som det står nu, bidrager det blot med sin navneforvirring og kommentarløshed til Martinières münchhausenske dimensioner.

Yugoslav Jewry. Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments

Ari Kerkkänen

Studia Orientalia 93

Helsingfors: Societas Orientalis Fennica 2001, 245 s.

ISBN 951-9380-51-5

Recenserad av **Kerstin Nyström** [universitetsadjunkt, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala Universitet]

Jugoslaviens upplösning 1991 ledde till en reaktivering av de judiska församlingarna i de efterföljande nya staterna. Under krigen som följde på upplösningen emigrerade 2 500 judar. Lika många eller flera – som under den jugoslaviska tiden inte brytt sig om sitt judiska ursprung – engagerade sig samtidigt i judisk verksamhet. År 2001 var antalet judar i området därför ungefär detsamma som före upplösningen – omkring 6 000 (s. 231–32).

Vad har hänt med dessa judar? Ari Kerkkänens avhandling *Yugoslav Jewry. Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments* syftar till att skapa en bild av judarnas situation efter andra världskriget och efter upplösningen 1991 (s. 6). Frågeställningen är bred och författaren preciserar inte något teoretiskt perspektiv eller huvudsyfte för undersökningen utan koncentrerar sig på att berätta så mycket som möjligt. Men han har grepp om sitt ämne.

Berättelsen är kronologisk och fokuserar på de judiska organisationernas och församlingarnas strategier. För att förstå deras agerande och skälen bakom besluten skildras levnadsvillkoren och de alternativ judarna som individer ställdes inför: att stanna kvar eller emigrera, delta i församlingslivet eller inte, bli ortodox eller sionist eller kommunist.

Framställningen bygger på skriftliga källor, litteratur och inter-

vjuer med företrädare för de judiska organisationerna. Författaren har god kännedom om såväl den judiska som den jugoslaviska problematiken.

De judiska organisationerna var måna om att fungera friktionsfritt i förhållande till myndigheterna i det kommunistiska Jugoslavien. Många judar hade varit privata företagare och de berövades sin egendom i det socialistiska Jugoslavien. Under den tid det tog att ställa om sig till det nya samhällssystemet behövde många individer och familjer materiell hjälp och det kunde de judiska organisationerna tillgodose tack vare finansiellt stöd från den amerikanska judiska *Joint Distributive Committee*.

Antisemitismen fanns, men Balkan var aldrig säte för någon djupt rotad traditionell antisemitism (s. 202) och de judiska organisationerna fann snart ett *modus vivendi* i Titos Jugoslavien. De tonade ner det religiösa elementet i den judiska identiteten och betonade det nationella, vilket var i överensstämmelse med den jugoslaviska statsideologin. Det passade också de judar som bodde i området. Mycket tidigt efter andra världskriget utvandrade nämligen de ortodoxa och sionistiskt sinnade judarna till Israel medan de sekulariserade blev kvar. Författaren avvisar därmed Paul B. Gordiejewes tes att sekulariseringen berodde på att det judiska ledarskapet skulle ha styrt processen i avsikt att skapa en sekulariserad judisk gemenskap (s. 228–29).

Flera av de judiska organisationernas ledare var kommunister, vilket underlättade för regimen att acceptera organisationernas verksamhet. Det är fascinerande att följa hur omsorgsfullt de judiska ledarna kände sig för hur långt de kunde tänja på gränserna för sin handlingsfrihet och hur de förankrade sina handlingar hos regimen. T.ex. innebar Jugoslaviens antisionistiska utrikespolitik och allians med Egypten under 1950-talet och brytningen med Israel efter 1967 att Jugoslaviens judiska organisationer iakttog yttersta försiktighet i kontakten med Israel. De jugoslaviska myndigheterna å sin sida ingrep aldrig direkt i de jugoslaviska judarnas stöd för Israel (s. 103). Här gällde verkligen att relationerna byggde på ett visst mått av förtroende.

Vilka faktorer låg bakom detta förtroende? Denna fråga hade med fördel kunnat diskuteras som utgångspunkt för jämförelser med situationer där sådant saknas. Stor betydelse hade enligt min mening säkerligen det faktum att bland de kommunistiska ledarna också fanns judar. I synnerhet Mosja Pijade (1890–1957) spelade en stor roll för att tillförsäkra de judiska organisationerna en viss handlingsfrihet – med författarens ord: «the Pijade factor». Pijade var serbisk

jude och hade många betydelsefulla poster, bl.a. i kommunistpartiets centralkommitté och politbyrå.

Det tycks inte heller ha funnits några strukturella konflikter mellan de judiska organisationernas och regimen intressen. Också den omständigheten att judiska organisationer i USA var och är inflytelserika i den amerikanska politiken har haft betydelse. Titos Jugoslavien behövde goda relationer till USA och därmed kunde goda relationer med de inhemska judiska organisationerna vara realpolitiskt nyttiga. (Av likartade skäl var Tito mån om att visa sina goda relationer till muslimerna i Jugoslavien.)

Många judar identifierade sig som jugoslaver. Detta var den option som stod till buds för alla som inte ville definiera sig i etniska termer. Inför Jugoslaviens upplösning var det inte självklart att byta ut den jugoslaviska identiteten mot en nationell – serbisk, kroatisk, makedonsk. I stället återvände man till sitt judiska ursprung och började engagera sig som jude i de nytillkomna staterna.

Politisk filosemitism odlades av den serbiska regimen. Serbisk-judiska vänskapsförbundet bestod under 1990-talet främst av serber och finansierades av Milosevics regim som använde förbundet till att odla kontakterna med Israel, som också förde en proserbisk politik under 1990-talet (s. 215–16).

Teoretiska resonemang används endast för att strukturera materialet. T.ex. kan den judiska identifikationen i förhållande till Jugoslavien under mellankrigstiden karaktäriseras som en ackulturationsprocess medan den under kommunisttiden hade karaktären av en påtvingad assimilation (s. 188). Författarens redovisning är inte tillräckligt utförlig för att man skall kunna ta ställning till om materialet håller för en mer generell hypotes om de relationer som beskrivs. Detta kan vid första påseende upplevas som en brist men begränsningen är rimlig. Avhandlingen är en förtjänstfull beskrivning och analys av judarnas liv och de judiska organisationernas verksamhet under de olika samhällsförändringar som pågått fram tills nu.

Tabeller skulle ha underlättat att se mönstret i de statistiska redogörelserna. Vissa upprepningar finns och sammanfattningen kunde ha varit mer fokuserad och inriktad på att lyfta fram de många resultat och slutsatser som finns insprängda i framställningen. Men det är ingen allvarlig kritik. Man får en både djup och bred kunskap om ämnet på det behändiga omfånget av 245 sidor!

Up from the Underground: The Culture of Rock Music in Postsocialist Hungary

Anna Szemere

University Park, PA: Pennsylvania State University Press 2001, 242 s.

ISBN 0-271-02133-0

Omtalt av **Yngvar Steinholt** [stipendiat ved Institutt for klassisk filologi, russisk og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen]

Samfunnsvitenskapene har gitt mye oppmerksomhet til strukturelle og organisasjonsmessige prosesser i forbindelse med fløyels-revolusjonene i Sentral-Europa, men ennå har forholdsvis få undersøkt hvordan mennesker har opplevd de sosiale endringene i sin hverdag og tilpasset seg dem. Dette, og mer generelt relasjonene mellom kultur, politikk og sosiale prosesser, er Anna Szemeres utgangspunkt for å følge Budapests avantgardistiske rockemiljø fra en populær, men marginalisert tilværelse i ettpartistaten til en annerledes marginalisert tilværelse i det nye Ungarn. Hvordan omdefinerte de sin rolle? Hva skjedde med rocken da det samfunnet den provoserte, og som ga den mening, falt bort? Da de politiske aktivistene i fanskaren trakk i dress og fikk politisk ansvar, hvordan påvirket det bandenes status og karriere? Var de pådrivere for de sosiale endringene eller ble de ofre for dem?

Rock var en sentral og betydningsfull kulturstrømning i Øst-Europa og Sovjetunionen på 1980-tallet. Men det er viktig å understreke at rockemusikerne i utgangspunktet verken var dissidenter eller politikere. Det man umiddelbart frykter når man tar fatt på en bok som denne, er en ny runde med velment dissidentromantikk som omdefinierer rockens funksjon fra et levende musikalsk kulturuttrykk til en politisk protestbevegelse. Anna Szemeres bok er i så måte et etterlengtet unntak.

Til forskjell fra flere forgjengere klarer nemlig Szemere å ta musikernes utsagn på alvor når de avviser å være (real)politisk engasjerte. En todimensjonal modell av undertrykkelse og motstand utelukker fragmentering og motsattrettede strategier i den alternative kulturformen. Miljøene som de kulturelle aktivitetene oppstår og formes i, er altfor komplekse og variable til å kunne innpasses i en slik snever modell. Rock var således ikke isolert fra tanker og innflytelse fra andre sosiale grupper eller andre, ofte motstridende, kreative strategier. Spesielt for østeuropeisk åttitallsrock er at den lånte en autenticitetsideologi fra høykulturell diskurs som ga forestillingen om det autonome verk en nøkkelposisjon i musikernes

selvforståelse. Uten å falle tilbake til romantiske betraktninger om kulturell autentisitet lykkes det Szemere å formidle en forståelse av en kontekstbundet og historisk betinget kunstnerisk autonomi. Det er denne de alternative rockemusikerne forsvarer når de beskriver sin kunst som større enn eller hinsides politikk.

De fleste band som startet med å stange hodet mot sensur og en uforstående statlig musikkindustri, endte med å bli utnyttet eller avvist av kommersielle aktører og gamle allierte i musikkmiljøet og den politiske opposisjonen. Historiene deres handler om forsøkene på å redefinere sitt syn på kunstnerisk autonomi og autentisitet i møte med fremveksten av et postmoderne, pluralistisk Ungarn. Noen erstattet sin frafalte nemesis, ettpartistaten, med markedskreftene, andre søkte til autoritære religiøse sekter, atter andre «gravla» fortidens sanger ved å presentere dem i en ny, postmoderne innpakning. Szemere får frem disse historiene i et klart og tankevekkende teoretisk perspektiv og bidrar dermed til en bredere og dypere forståelse av samfunnsendringenes konsekvenser for rockens rolle som kulturform, så vel som for de kulturelle aktørenes strategier på det eksistensielle plan.

Noen små kritikkpunkter må likevel nevnes. Det skarpt tegnet bildet av rockemiljøet før forandringene blir litt vel uklart når fokus skifter til situasjonen etter fløyelsrevolusjonen. Dette gjenspeiler i og for seg opplevelsen musikerne beskriver, men man savner en klarere kontrastiv miljøbeskrivelse. Dernest kan man spørre om musikernes kamp for egne spillesteder og plateselskaper bare var betinget av samfunnsomveltningene i Ungarn, eller også av en overgang til kjente vestlige strategier. Og til slutt et krent til populærmusikksosiologiens tendens til å glemme musikken og bruke tekstbrokker til å forankre sanger i teoretiske betraktninger. Når man begrenser beskrivelsen av det musikalske uttrykket til ett og annet adjektiv, er det åpenbart at store deler av rockesangens meningsuttrykk neglisjeres. Selv som relativt vel bevandret i østeuropeisk rock, får jeg ingen riktig fornemmelse av musikken her. Szemere redder seg delvis med en god redegjørelse for sceneshowet, men litt musikkbeskrivelse og et vedlegg med tekstene i sin helhet hadde ikke gjort vondt.

Nye bøger i Norden

Danmark:

Bjørnager, Kjeld

Balkanmad fra Bulgarien

2. reviderede og udvidede udgave

Århus: Husets Forlag 2001

138 s. ISBN 8774834924

Chesnoff, Richard Z.

Hitlers tyveknægte: beretningen om historiens største tyveri, Europas udplyndring af jøderne

Oversat af Peter Dürrfeld

København: Gyldendal 2001

304 s. ISBN 8700477583

Kyhn, Peter

De baltiske lande

København: Frydenlund 2001

111 s. ISBN 8778871026

Lauritsen, Birthe

Rusland: geografi og samfund

København: Alinea 2001

68 s. ISBN 8723008814

Mulvad, Eva & Erik Bork

KSV3876: et fly med flygtninge fra Kosovo

København: Dansk Røde Kors

Asylafdelingen 2001

129 s. ISBN 8798839918

Romare, Ebba Sävborg

Rusland

Oversat af Lena Walsh

København: Det udenrigspolitiske selskab 2001

56 s. ISBN 8778792045

Wad, Jesper (red.: Niels Ole

Frederiksen & Poul Henrik Jensen)

Rejse i dødens fodspor: beretning fra en overlevende kz-fange

Fårevejle: Emil 2001

96 s. ISBN 8789703227

Finland:

Chulos, Chris J. & Johannes Remy (red.)

Imperial and national identities in pre-revolutionary Soviet and Post-Soviet Russia

Studia historica no. 66

Helsinki: Finnish Literature Society 2001

242 s. ISBN 9517462654

Kivinen, Markku

Progress and chaos: Russia as a challenge for the sociological imagination

Kikimora Publications, Series B, 19

Helsinki: Aleksanteri Institute 2002

271 s. ISBN 9514596366

Laine, Antti & Mikko Ylikangas (red.)

Rise and fall of Soviet Karelia

Kikimora Publications, Series B, 24
Helsinki: Aleksanteri Institute 2002
285 s. ISBN 9521000996

Luopajarvi, Katja (red.)

Sexuellt våld som folkrättskränkning

Meddelanden från Ekonomiskstatsvetenskapliga fakulteten vid Åbo akademi, Ser. A, 523
Åbo: Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi 2001
388 s. ISBN 9521208767

Långström, Tarja

Transformation in Russia and international law

Helsinki: Helsinki University 2002
298 s. ISBN 9529144814

Nuorluoto, Juhani, Martti Leiwo & Jussi Halla-aho (red.)

Papers in Slavic, Baltic and Balkan studies

Slavica Helsingiensia no. 21
Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, University of Helsinki 2001
174 s. ISBN 9521002468

Norge:

Demirdirek, Hülya

(Re)making of a place and nation: Gagauzia in Moldova

Oslo: Department of Social Anthropology, University of Oslo 2001
300 s.

Grønningsæter, Arne, Aadne

Aasland & Zane Loza

«We all agree, but noone is grateful» Developments of the Income Maintenance System in Latvia

Fafo-paper 2001:9
Oslo: Fafo 2001
63 s.

Hammond, Philip & Edward S.

Herman (red.)

Under evne: media og Kosovo-konflikten

Oslo: Idem 2001
237 s. ISBN 8292293000

Heyerdahl, Thor & Per Lillieström

Jakten på Odin: på sporet av vår fortid

Oslo: Stenersens forlag 2001
319 s. ISBN 8272013169

Jentoft, Morten

De som dro østover: Kola-nordmennenes historie

Oslo: Gyldendal 2001
270 s. ISBN 8205297940

Magniant, Anne-Josyane, Marisa

Bassi & Barbara Zane

Praha: Tsjekkia

Oversatt av Jo Langeland
Oslo: Aschehoug 2002
168 s. ISBN 8203226906

Nygaard, Vigdis

Foreign trade in the Barents region: experienced by Russian companies in the Murmansk region

NIBR report no. 7 2001

Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning 2001
94 s. ISBN 8270713279

Otterlei, Jonny M. (red.)
Experiences from KFOR 5 and implications for defence planning, national contributions and operational analysis
FFI-rapport 2002/01551
Kjeller: FFI 2002
108 s. ISBN 8246405985

Waage, Peter Normann
Fjodor M. Dostojevskij
Oslo: Gyldendal 2001
258 s. ISBN 8205277966

Sverige:
Burman, Kristi
Paul Burman: living and existential space
Umeå studies in history and theory of art no. 3
Umeå: Umeå universitet 2002
325 s. ISBN 9173052213

Dougan, Andy
Dödsmatchen: fotboll i nazismens skugga
Översättning: Stefan Lindgren
Pan pocket. Stockholm: Pan 2002
255 s. ISBN 9172632410

Katz, Katarina
Labour in transition: women and men in Taganrog, Russia
Working papers in economics no. 2002:1
Stockholm: Department of Economics, Stockholms universitet 2002
63 s.

Kivling Bodén, Gunilla
Post-traumatic reactions and life situation in exile: a study of refugees from the former Yugoslavia during psychiatric treatment and three-year follow-up
Umeå: Umeå universitet 2002
65 s. ISBN 9173052075

Mallasz, Gitta
Samtal med änglar: Ungern 1943–1944
Översättning: Margareta Melin
Alingsås: Mynta 2001
377 s. ISBN 9197354244

Palme, Christian
Om ondskan i vår tid: sökandet efter rättvisa på Balkan
Stockholm: Bokförlaget DN 2002
224 s. ISBN 9175884321

Rankka, Maria
Estland: en ny generations nation
Stockholm: Timbro 2002
87 s. ISBN 9175665190

Schenkmanis, Ulf
Se Slovenien
Carlssons reseguide
Stockholm: Carlsson 2002
199 s. ISBN 9172034580

Sennerteg, Niclas
Stalins hämnd: Röda armén i Tyskland 1944–45
Lund: Historiska media 2001
413 s. ISBN 9189442113

Steiner, Jean-François

**Treblinka: revolt i ett
utrotningsläger**

Översättning: Claes Gripenberg

Stockholm: Bonnier 2002

388 s. ISBN 9100578088

Svedberg, Göran & Erik Mårtensson

**Gammalsvenskby: en by i
Ukraina**

Malmö: J R Hain 2001

138 s. ISBN 9163111918

Szpilman, Wladyslaw

Pianisten

Översättning: Ingela Bergdahl

Malmö: Bra böcker 2002

237 s. ISBN 9171337555

Nordisk Øst-forum [retningslinjer for manus]

Artiklene bør ikke overskride 25 sider (A 4, dobbel linjeavstand). Figurer/tabeller må være klare for fotografering. Forfatterne klarer selv eventuell copyright til illustrasjoner. *Nordisk Østforum* tar ikke inn bidrag som samtidig publiseres i andre Norden-baserte publikasjoner. Kun manus på norsk, dansk eller svensk mottas. Endelige bidrag leveres på diskett eller e-post formatert for PC (Word, WP). Oppgi system og nødvendige spesifikasjoner.

- I. Kilder: Til kildehenvisninger brukes forfatternavn og publiseringsårstall, i parentes, istedenfor fotnoter/sluttnoter, f.eks.:

«...(Loorents 2002)...»

«...(Loorents & Ponomarev 2002)...»

Skal sidetall oppgis, tilføyes det i parentes etter årstallet med kolon imellom, og uten «s», f.eks.: «...(Loorents 2002: 24)...» Helt korte kommentarer kan også føyes inn, f.eks.: «...(se også Loorents 2002: 50–52)...» For to helt like henvisninger som følger direkte på hverandre, brukes «*ibid.*» til annen gangs henvisning, f.eks.:

«...(Loorents 2002: 24) (*ibid.*) ...»

NB: Derimot er det ingen plass for «op. cit.» i dette systemet.

Når samme forfatter har to publikasjoner i samme år, tilføyes en liten bokstav (a, b) etter årstallet, slik: (Loorents 2002a) ... (Loorents 2002b). Litteraturlisten må da vise på tilsvarende måte hvilken av referansene som er hvilken.

2. Litteratur: Listen plasseres etter notene (se 3. Noter) med forfatternavn i alfabetisk rekkefølge. Vi har valgt følgende regler, med sikte på den best mulige kombinasjon av enkelhet og bibliografisk nøyaktighet.

a) Bok: Wagner, William G. (1994) *Marriage, Property, and Law in Late Imperial Russia*. Oxford: Clarendon Press.

b) Bok med to/tre forfattere: Ponomarev, Igor & Vladimir Skachko (red.) (2000) *Unification Agreement for Ukrainian Churches Signed*. London: Pinter.

Ved to/tre forfattere brukes tegnet «&» heller enn ordet «og» eller «and» for å unngå misforståelser.

Merk ombyttet rekkefølge på fornavn og etternavn til forfatter nr. 2 og 3.

c) Fire eller flere forfattere: Johnson, Peter *et al.* (1999) *Fictitious Titles*. London: Macmillan.

Ved tre eller flere forfattere brukes første forfatter samt formen «*et al.*» istedenfor de øvrige forfatternavn i referanser i teksten.

d) Artikkel i tidsskrift: Eide, Espen Barth (1999) Intervening without the UN: A Rejoinder. *Security Dialogue* 30 (1): 91–94.

Her føres til slutt årgangsnummer, hefte nr. innen årgangen i parentes, kolon, og sidetall uten «s.» eller «p.»

e) Kapittel/artikkel i redigert verk: Østerud, Øyvind (1992) «Regional Great Powers» i Iver B. Neumann (red.) *Regional Great Powers in International Politics*. London: Macmillan (1–15).

«red.» brukes istedenfor «ed.» også for engelske publikasjoner. For henvisninger til et redigert verk som inneholder det kapittel som siteres, brukes «i» selv om arbeidet er på et fremmed språk. Eventuelle sidetall føres i parentes til slutt.

3. Noter: Skal være fotnoter og helst brukes til korte utdypninger av eller kommentarer til teksten. Noter skal ikke brukes i hovedtittelen på artikkelen. *Takkenoter* slik som «Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer» skal ikke nummereres, men bruk isteden «* Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer».

**Nationsbildningsprocesser i Karpaterna.
Rusynerna och Andy Warhol**

Barbara Törnquist-Plewa og Niklas Bernsand

**Mellem Prag og Moskva – den ukrainske
dissidentbevægelse under Brezjnev**

Allan Have Larsen

Det tvetydige Moldova

Elisabeth L'orange Fürst

**Fra sværd til plovskær. Genhusning og omskoling af
russiske officerer fra Baltikum**

Bente Villum Pindstrup

**Fridtjof Nansen og kampen mot hungersnøden i
Russland 1921–23**

Carl Emil Vogt

Stalin og Koreakrigen. Ideologi og realpolitik

Brian Wiborg

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden